AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- sinekli bakkal'da politik sorun
  berna moran
- şiirler
  ahmet oktay
- "çelişki üstüne" üstüne
  sevan b. nişanyan
- mehmet ayhan'ın çelişki üstüne yazısı hakkında
  murat belge
- emperyalizm döneminde sosyalizmin sorunları -II-
- devlet konusu üstüne
- marksist kapitalist devlet teorilerindeki son gelişmeler
  david a. gold - clarence y. h. lo
  erik olin wright
- değinmeler / kültür olayları
  sanat olayları / kitaplar - dergiler

21

BİRİKİM YAYINCILIK KOLL. ŞTİ.

KASIM 1976
10 LİRA

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
CİLT 4 / SAYI 21
KASIM 1976

SİNEKLİ BAKKAL'DA POLİTİK SORUN — 7 — BERNA MORAN

ŞİİRLER — 11 — AHMET OKTAY

«ÇELİŞKİ ÜSTÜNE» ÜSTÜNE — 13 — SEVAN B. NİŞANYAN

MEHMET AYHAN'IN «ÇELİŞKİ» ÜSTÜNE YAZISI HAKKINDA — 17 — MURAT BELGE

EMPERYALİZM DÖNEMİNDE SOSYALİZMİN SORUNLARI -II- — 22

DEVLET KONUSU ÜSTÜNE — 39

MARKSİST KAPİTALİST DEVLET TEORİLERİNDEKİ SON GELİŞMELER — 40 — DAVID A. GOLD, CLARENCE Y. H. LO, ERIK OLIN WRIGHT

BRECHT'İN TÜRKİYE'DEKİ SUNULUŞU ÜSTÜNE / POLİTİK EDEBİYAT VE «İÇERDEKİ OĞUL» — 46

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
M. Kâmil Yüksel

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Yönetmen
Murat Belge

Yazı Kurulu
Onat Kutlar, Murat Belge, Ömer Laçiner,
Can Yücel, Atila Aksoy

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul. Tel: 27 99 58

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 100 TL. Altı aylık 60 TL.
Dış ülkelere Yıllık 200 TL. Altı Aylık 100 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap no: 92991

İlân
1/4 sayfa 200 TL. / 1/2 sayfa 400 TL. / 1 sayfa 800 TL.

Dizgi - Baskı
met/er Matbaası

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Erdini Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.
İzmir / EGE DAĞITIM

Basıldığı Tarih
5/Kasım/1976

Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır. Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez. Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.

Yaklaşık 1973'ten itibaren açıkça kendini gösteren ve bugüne kadar giderek artan bir hızla yaygınlaşıp yeni boyutlara varan toplumun politikleşmesi olayı; Genel Direniş günlerinden sonra artık sınıfsal niteliği daha berrak görülür hale geldi. Şimdi olay, politik niteliği belirleyici hale gelen somut bir sınıf mücadelesi biçimindedir. «Politikanın önceliği» ilkesi, bugün her zamankinden daha fazla ve gerçek içeriğiyle toplumsal hayatın belirleyici ilkesi durumundadır. Görünen odur ki; önümüzdeki dönem, bu belirleyici ilkenin çok daha açık uygulamalarıyla dolu olacaktır.

Söylemek gerekir ki; «politik öncelik», yalnızca genel olarak karşı karşıya gelen sınıflar arasında değil, bizzat bu sınıfların içindeki mücadelede de belirleyici özelliğini göstermektedir. Halil Tunç ve ekibinde temsil edilen bir eğilim, her ne kadar şu gelişen olaylar içinde gitgide daha fazla tükenir hale geliyorsa da, kabul etmek gerekir ki, bugün işçi sınıfı alanı içinde bir güçtür. Bu «güç», Halil Tunç'un ağzından soruna nasıl baktığını geçenlerde ifade etti. Tunç, artık asma, asılma sözcükleriyle anlatmaktadır durumu. Konu onun gözünde ancak bu terimlere elveren bir nitelikte gözükmektedir. Karar anlarında sarsılan ve çözülen, ama asıl niteliğini böylesi karar anlarının gelmesini önlemek gibi bir tavırda gösteren sosyal-demokrat eğilim; bugün bu durumdan en tedirgin harekettir. Az sonra «politikleşme»nin ilginç ve önemli bir örneği olarak sözünü edeceğimiz Aliağa olayı dolayısıyla Petro-Kimya Sendikası başkanı Mehmet Kılınç'ın söylediği direnişe ilişkin ilk sözler iyi bir göstergedir. Mehmet Kılınç, rafinerideki direnişin sembolik olarak belki bir-iki gün sürebileceği gibi bir durum varken, hükümetin aldığı sert tedbirlerle durumun bu hale getirildiği anlamında sözler söyledi. Ama daha sonra Hükümetin, yani bu kurumda temsil edilen sermaye ve mülk sahibi sınıfların ortak çıkarının, Aliağa konusunda sert ve kararlı tavrını bu sözlerden dolayı hiç değiştirmediği görüldü. Hükümet, her ne pahasına olursa olsun Aliağa politikasını sürdürmekte ve karşısındakilere yalnızca mücadele yolunu açık bırakmaktadır. Ereğli Demir Çelikte bir gün süren ve sonra amacına ulaştığı öne sürülerek sona erdirilen direnişle ortada tavrın ilginç bir örneğini gördük. Türk-İş içindeki sosyal-demokratların tavırları olağandır ve başka birşey de beklenemez zaten. Ama bu tavır, Direniş günlerinde Direnişten «kendi hesabı»na yararlanmak yolunu da seçebildi. Yol-İş örneği budur.

Genel Direniş'in teknik yapısına, yani koordine edilmesi, direniş günleri içindeki çalışmalar ve direniş sonrası sorunları gibi boyutlarına *politikanın etkisini* formüle etmek gerekirse bunun, «sistemli bir kendiliğindencilik» olduğunu söylemeliyiz. Yani olayın kendiliğinden niteliği elden gelen ve *gelemiyen* bir dizi gayretle öne çıkarılmaya çalışıldı denmelidir. Hiç kuşkusuz «kendiliğinden oluşu» bu vurgulama çabasının, DİSK ve bağlı sendikaların hukukî durumu ile ilgili gerekçelerinin olduğu söylenebilir ve doğrudur. Buna, yani Konfederasyonun ve sendikaların kapatılmasına yol açacak hukukî kanıtlar yaratmamaya

dikkat edilmesine elbette çalışılmalıdır ve bu dikkati kınamak bugünün koşullarında en azından gerçekdışı düşünmektir. Fakat tarihî niteliği, politik anlamı böylesine önemli olan Genel Direniş'in bütün yanlarıyla koordine edilmesi için başka yollar yok mudur? Bu soru, Direniş gündeme gelirken sorulması ve çözüme kavuşturulması gereken ilk ve esas soru değil midir? Direniş'in amacı olarak gösterilen ve çoğu CHP ile ilgili olan sözler ve buna rağmen CHP'nin takındığı tavırlar, bir bütün olarak anlamlıdır ve bu anlamın niteliğine karşı çıkılmalıdır. Görünen odur ki; CHP, Direniş eylemine taraftar olmamasına rağmen Direniş başlamış ve bununla CHP olumlu tavır almaya zorlanmıştır. Fakat bu zorlama, bu «ikna etme» girişimi için gösterilen kanıtlar, CHP'nin politik çizgisinin «sağına seslenmektedir». CHP'nin kuracağı bir hükümet için, veya erken bir seçim için MC hükümetinin düşürülmesine çalışmak; CHP'ye cazip gelmediği gibi, böyle bir kampanyaya *bu biçimde* katılmak da istememiştir. Bunun başlıca iki nedeni vardır ve her ikisi de CHP politikasının asli niteliklerine uygundur. İlkin CHP böyle bir politik ortamda, ülkenin toplu durumunun bu evresinde hükümet olmayı istemez. Hattâ Ecevit'in Ekim ayı ortalarında söylediği üzere erken seçim bile istememektedir. Genel Seçime hazırlanmaktadır. Son günlerde basında başlatılan ve nüfus sayımı sonuçlarının ivedilikle ilanını isteyen kampanya, teknik hazırlıklara şimdiden girişildiğini gösteriyor. İkincisi CHP, «sol»da resmî politik insiyatifi hangi gerekçeyle olursa olsun kaybetmek istemez. Kendisine sağdan da seslense herhangi bir politik gücün açtığı yolda yürümez. Bu basit ama temel bir politika kuralıdır. Sayı gücü ne olursa olsun, bir diğer ufak gücün açtığı yola giren ve böylece insiyatifi kaybeden bir parti, önce politik nüfuzunun sonra da sayısal gücünün sarsıldığını görür. CHP bunu bilen, kavrayan deneyli bir partidir. Ve kaldı ki bugün büyük sermaye çevrelerinin bazılarınca tutuluyorsa, bunun bir nedeni ve gerekçesi de «sol» alanda inisiyatifi elde tutma, bu alanı belirleyebilme imkânıdır. İşveren Konfederasyonu'nun adeta emredercesine fabrikalardaki işçi temsilcilerinin ve önder işçilerin atılmasını istemesi ve bunu uygulattırması karşısında CHP'nin takındığı kayıtsız tavır, pasifizmden değil, işini bilen, hesaplı bir anlayıştan ötürüdür.

Bu yorumumuzla Genel Direniş olayının kendisini mi eleştiriyoruz? Hayır, kesinlikle değil. Bu olay, son yılların en etkin siyasal eylemidir, işçi sınıfının mücadelesinde tarihî bir aşamadır. Üstelik bütün bunların ötesinde işçi sınıfının en ileri unsurları üzerine yöneltilen sistemli saldırılara karşı zorunlu bir eylemdi. Bu zorunluluğun özellikle toplumsal-politik nedenlerine az sonra değineceğiz. Eleştirdiğimiz şey, olayın bu yanı, uzun vadede ve nesnel olarak ele alındığında asıl olan bu yanı değildir. Eleştirimiz, bu olay üzerinde yapılan bir politik hesabın yanlışlığına, bunun ötesinde böyle bir hesabın yansıttığı eğilimin niteliğinedir.

Genel Direniş zorunlu hale gelmişti. İşçi sınıfının yükselen politik duyarlılığının doğal bir biçimlenişidir bu eylem. Devlet ve hükümetin, işçi sınıfının ekonomik-demokratik mücadelesine set çekmek ve hele bu mücadelenin politik niteliğe erişmesine engel olmak için kurmaya çalıştığı DGM'ye tavır almanın bu biçimi, tarihî bir aşamadır. Kaldı ki DGM olayının çok öncesinden beri İşveren Konfederasyonu ve MESS'in özellikle Maden-İş'e, DİSK'in bu en etkili sendikasına, genel işçi hareketinin en ileri kesimlerini oluşturmak gibi tarihî bir geleneği olan maden endüstrisi işçilerine karşı ekonomik-örgütsel tedbirler almaya yöneldiği biliniyordu. DGM'yi ön plana getirmeyi hükümetten öncelikle isteyen güçlerin bunlar olduğu açıktır. Profilo'da işçi direnişi sürerken bir de işveren direnişi vardı, işverenler direnişi vardı. Genel Direniş ertesinde işten atılan arkadaşları için bazı fabrikalarda yeniden başlayan işçi direnişi kısmîydi ama işverenler, özellikle MESS, Direniş günlerindeki kadar bütündüler

İşverenler direniş yapıyorlar asıl.

Yükselen toplumsal muhalefete, onun politikleşmesine karşı direniyorlar. Çelişkilere, sürtüşmelere rağmen bu ortak tehdit karşısında düzenlerini sürdülebilme adına direniyorlar. Bu politik amaç, bu politik öncelik en iyi Aliağa'da görüldü. Rafinerinin aylarca durmasına, hattâ elden çıkma ihtimaline rağmen Hükümet işte bu politik öncelik adına Aliağa işçilerinin tamamını işten atmaya yöneldi. Bu öylesine önem verilen bir öncelikti ki, ilk başta rafinerinin elden çıkacağını bile unutmalarına yol açtı. Bugün hükümetin Aliağa politikasının bu hiç de ekonomik olmayan yönü eleştirilmiyor bile.

Bu ortamda, Genel Direniş, işçi sınıfının vermek zorunda olduğu bir cevaptı. Tarihinde ilk defa bu denli yaygın bir politik eyleme giren işçi sınıfının bu hareketinde, ekonomik endişelerin engelleyici bir yanı olduysa normaldir. Ekonomik bilinç biçiminin ilk aşılma etabıdır bu. Kabul etmek gerekir ki, o bu işi kendi başına yapmıştır, bu aşamaya, siyasal eyleme girişe kendi dışından etkili bir yardım almadan başlamıştır.

Bu ise açıktır ki yeni görevler dönemine girildiğini anlatmaktadır. Direniş sonrasının siyasal görevleridir bunlar. Üstelik şimdi işten atılan iki bine yakın işçinin ekonomik sorunları vardır. İşçi sınıfının sendikal örgütleri içinde çözümlenmeye çalışılan bu sorunlara yardımcı olmak için birçok kuruluşun başlattığı kampanya, olumlu bir başlangıçtır.

DGM olayının kapanmaya yüztutmasından itibaren, «politik önceliğin» sermaye cephesi içindeki biçimlenişi de kendini göstermeye başladı. Hükümetin ve genel olarak devlet kurumlarının adeta, her nasılsa biraraya gelmiş feodal birimler toplamı gibi davrandığı, MC kurulduktan beri alışılagelen bir durumdu. «Dış»a karşı birlik, ama «iç»de koalisyon mantığının kaldırılmasına imkân olmayan bir didişme, bir alan paylaşımı savaşı sürmektedir. Bu bazan komik, garip işleyiş, aslında varolan devlet düzeninin açıkça sarsılmasıdır. Devlet düzeni, toplumsal sınıflar arasında bugünkü gibi bir ilişkinin olmadığı; genel olarak toplumsal yapının bugünkünden hayli farklı olduğu bir döneme özgü olan kurumsal yapısı ve işleyiş kurallarıyla, bir bütün olarak çatırdamaktadır. Bu çatırdamayı daha da artıran etkenlerden biri toplumun politize hale gelişi ise, bir diğeri de özel olarak sermaye ve mülk sahibi sınıfların, gerek sınıf ve gerekse zümreler olarak devlet yapısı içinde birbirlerine karşı sürdürdükleri mücadeledir.

AP-MSP mücadelesinin hükümet ortaklığına rağmen gitgide kızışmasına ek olarak her bir partinin bir diğerine karşı sürdürdüğü mücadele de sert. Biz burada yalnızca MHP'nin AP'ye karşı söylediği, Millî Eğitim Bakanlığı içindeki AP-MHP çatışmasıyla ilgili «komünistlerle (kastedilen TÖB-DER'dir) işbirliği» yolunda ithamlarını verelim. Ancak bir bütün olarak sermaye cephesinin, bütün toplumsal muhalefete karşı ve bu muhalefeti dağıtabilmek için kullandığı temel motifi, AP-MSP çatışması içinde görüyoruz. Her iki parti ve özellikle MSP, son zamanlarda alay konusu olacak kadar sık, «temel atmak»la meşgul. Milyarların, trilyonların, iktisadî kalkınmanın, dünyanın 5. güçlü ekonomisine sahip olmanın ve daha bir dizi «ekonomik» sözün, hem genel ekonomi kurallarına ve hem de sözün, vaadin ekonomik kullanılmasına aldırış etmeksizin ortada döndürüldüğü bir atmosfer yaratılarak dikkatler çekilmek isteniyor. Bu, seçim hesapları dışında, toplumun belli bir eğilimini yakalamak ve oradan, artık korkutucu hale gelen, toplumun politikleşmesi olayını durdurmak, engellemek gayreti de değil midir?

Birikim'in geçen sayısında Mao Ze Dung'un ölümü dolayısıyla Çin'in varolan politik düzeninde yumuşaklığın, sertliğe dönüşmesini getirecek bazı değişimlerin olmasını beklemek gerekir demiştik. Bu sözlerimiz, şaşırtıcı bir çabuklukla gerçekleşti. Çin'deki son olaylar bunu gösteriyor. Ilımlılar, «radikal»leri radikal biçimde etkisizleştirdiler. Resmen doğrulanmayan ölüm söylentileri çıktı. «Radikal»lerin bir kısmının darbe dü-

zenlemeye çalıştığı ve bunun önlendiği de son gelen haberlerden biri. Radikallerin sahte vasiyetname (Mao'nun) düzenlemeye çalıştıkları söylenirken, basında bu kez Mao'nun Ilımlıları tutan «son sözleri» yayımlandı.

Olaylar henüz tam anlamıyla durulmuş değil. Fakat «Ilımlı» kanadın duruma hakim olduğu belirlenmiş durumda. Yakında sanırız ya yeniden yazılarak ya da işte bu son olayları anlatan bir ekle ÇKP tarihinin yeni basımı yayımlanır. Resmî suçlama kampanyaları başlamıştır bile. Bu kampanyalarda kullanılan suçlama sıfatları da bundan öncekiler gibi olacak elbette.

Fakat Çin dışındaki ÇKP yanlıları bir ikilemle karşı karşıya kalmış oluyorlar bu durumda. Tasfiye edilen radikaller herhangi bir ekip değil. Onlar ÇKP'nin Sovyetler'deki politik işleyişe, bürokrasiye, kitlelerin apolitize haline karşı; böyle bir durumun Çin'de önlenmesi için yapılan Kültür Devrimi'nin ürünü, bu olayın temsilcileriydiler. Kültür Devrimi, «geriye dönüş»ün önlenmesi için yapılmıştı. Ve radikaller kısmen Çu En Lai da dahil olmak üzere Teng Hsiao Ping'i daha yakınlarda bu gerekçelerle itham etmişler, Teng'i uzaklaştırabilmişlerdi. Ama şimdi, onlar belki de «geriye dönüş»den yana olmakla suçlanıp, isimleri Parti tarihine böyle yazılacak kişiler olacaklar.

Moral-ideolojik kanıtlarını her şeyden çok Mao'nun bu radikal takipçilerinden alan Çin dışı grupların bir kısmı, «Stalin'in ölümüyle birlikte bir avuç hainin yönetimi gasbettiği» biçimindeki SSCB'ye uygulanan ÇKP formülünü Çin için de uygulayabilirler belki.

«Bir avuç adam»ın iktidarı gasbedebilmesi... Ve bir toplumsal düzenin böyle değişebilmesi... Böylesi «görüş»lerin Marksizm dışılığı, yanlışlığı apaçık. Tavırlarını böylesi yaklaşımlarla kuran eğilimlerin bir bunalıma girmeleri kaçınılmazdır.

Anti-Stalin kampanyayı bütün Komünist Partilerde uygulatabilen SBKP'nin resmî nüfuzu, bugün ÇKP'de yok. Bu bakımdan ayrılmalar, kopmalar olağan karşılanmalıdır.

Bu sayımızda yer alan yazılardan ilki B. Moran'ın Halide Edip Adıvar'ın ünlü romanı *Sinekli Bakkal* üzerine bir incelemesi. Osmanlı toplumunun yıkılış dönemindeki politik eğilimleri yansıtan bu romanıyla Halide Edib'in bir Osmanlı aydını olarak portresi de çiziliyor.

Geçen sayımızda yayımlanan Mehmet Ayhan'ın «Çelişki Üstüne» adlı yazısında katılmadığımız noktaların olduğunu belirtmiştik. Murat Belge'nin yazısı bununla ilgili ve Mehmet Ayhan'ın çelişki anlayışını politik-toplumsal sonuçlarını da inceleyerek ele alıyor.

Aynı konuda Sevan B. Nişanyan'ın dergimize gönderdiği bir yazıyı da bulacaksınız. Yale Üniversitesi'nde felsefe öğrenimini yapan Sevan B. Nişanyan'ın yazısı çelişki sorununun Marx ve Hegel'deki felsefi konuluşuna eğiliyor.

Geçen sayımızda ele aldığımız emperyalizm sorununa devam ediyoruz. Günümüzde emperyalizm sorunu ile ilişkin konuların ele alındığı bu yazıda, geçen sayıda söz vermiş olmamıza rağmen THKP-C'nin emperyalizmin bunalım dönemleri ile ilişkin görüşlerinin eleştirel analizine yer veremedik. Bu konuyu daha geniş boyutlu olarak gelecek sayımızda bulacaksınız.

Çeviriler bölümünde devlet konusu ile ilişkin bir yazıya yer verdik. Yakında yayımlayacağımız, kapitalist devlet üzerine incelemeleri içeren kitapta ele alınan konulara bir hazırlık niteliğinde olan bu yazının yararlı olacağını sanırız.

Birikim

BERNA MORAN

Sinekli Bakkal'da Politik Sorun

Bilindiği gibi Halide Edip Adıvar **Sinekli Bakkal**'da II. Abdülhamit döneminin İstanbul'unu anlatır. Fakir kenar mahallesi, zengin konakları ve saray çevresiyle. Fakat yansıtmakla yetinmez; amacı «hayattan bir dilim» vermek, belli bir tarih dönemindeki Türk toplumunun yaşamını canlandırmak değildir sadece. Aynı zamanda hayatın anlamı üzerinde, toplumsal, politik, dinî, ahlâkî sorunlar hakkında görüşlerini bildirmek ister.

Romandaki tezi iki planda ele alabiliriz. Birincisi, metafizik planda, tasavvufa dayanan dinsel bir dünya görüşü*; ikincisi sosyal planda, Türk ve İslâm geleneklerinin savunucusudur diyebiliriz. Bu yazıda ikincisine değinecek değilim, çünkü asıl üzerinde durmak istediğim birinci tezle ilgili olarak yazarı rahatsız eden ve uğraştıran politik bir sorun.

Eserde anlatılan dönem Abdülhamit dönemi ve bundan ötürü romanda, istibdat idaresi karşısında nasıl bir tutum takınılması gerektiği sorusu ile karşılaşırız. Bir yanda padişah ve yönetici sınıf, öbür yanda da «başlarında boza» pişen halk vardır ve H.E. Adıvar zulme karşı şiddet ve devrim yolunu reddederken, bu soruna, önerdiği mistik felsefeyle uyuşacak bir çözüm bulmaya çalışır. Gerçi yönetici sınıfın karşısında ve içtenlikle halktan yanadır, ama romanın önerdiği çözümle, bu, halktan yana olma kolay bağdaşmaz.

Romanın başında Sinekli Bakkal mahallesini tanıdıktan, Rabia'nın annesi ile babasının nasıl evlenip ayrıldıklarını, Rabia'nın çocukluğunu ve yetişişini öğrendikten sonra ikinci bir çevreyle tanışırız. Bu, Abdülhamit'in Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın konağıdır. Paşa'nın karısı, Rabia'yı camide dinlemiş, heyecanlanmış ve konağa çağırmıştır. Yazar bu vesileyle fakir halkı temsil eden Sinekli Bakkal sokağından sonra, yönetici sınıfı ve Abdülhamit'in «zulüm aleti» Selim Paşa'nın çevresine geçer. Acımasız bir zaptiye nazırı olan Selim Paşa, padişahın düşmanlarına veya düşman sandıklarına göz açtırmazsa da, yaptıklarını çıkar için değil gerçekten inandığı, doğru bildiği için yapar. Padişah ile devlet kavramını ayıramayan bu adam kendi oğlu için «Hilmi'nin Genç Türk olduğunu görsem, tabanlarını didik didik edecek bir falakaya çeker, sonra Fizan'a sürerim» diyecek kadar padişaha sadık bir nazırdır. Romandaki en önemli çatışma gerçekten de Hilmi ile babası arasındaki şiddetli görüş ayrılığından doğar, çünkü Hilmi Genç Türk hareketine bulaşmış, Abdülhamit rejiminin düşmanı ve babasından ötürü utanç duyan bir gençtir. Denebilir ki Hilmi ve iki-üç arkadaşı Abdülhamit rejimine başkaldıran aydınları temsil ederler eserde.

Romanın tasavvufa dayanan tezi ile, bu genç Türkler'in tutumu ve inançları çatıştığı için yazar bu soruna eğilir hemen. Çünkü kendisi de Abdülhamit'e ve onun rejimine karşıdır ama Genç Türkler'den yana da değildir. Şunu da belirteyim ki, yazarı ilgilendiren, ne Abdülhamit'in genel politikasıdır, ne de Genç Türklerin programı. O sadece şiddete başvurarak devrim yapmanın doğru olup olmadığı sorusuna eğilmektedir.

Bu politik ve bir bakıma ahlâkî sorunu ortaya koymak ve tasavvufa dayanan dünya görüş ile Genç Türklerin düşüncelerini karşılaştırmak ve eleştirmek için Hilmi'nin odasındaki bir toplantıdan yararlanır. Bu toplantıda Hilmi ve arkadaşlarından başka piyanist Peregrini ile Rabia'ya konakta müzik dersi veren (romanda Doğunun vardığı en ince, olgun, gerçek din anlayışına örnek olarak sunulan) Vehbi Dede de vardır. Okuru her vesileyle Vehbi Dede'den yana etkilemek yollarını arayan yazar fırsat buldukça onun zerafetlerinden, olgunluğundan, sükûnunu bozmayan bilge kişiliğinden söz eder.

Bir ara Peregrini'nin, şeytanın insanlara bilginin anahtarını verdiğini iddia etmesi üzerine bu konuda ne düşündüğünü Vehbi Dede'den so-

* Her ne kadar A.B. Karatay «Çöken Osmanlı Üstyapısı Karşısında Sinekli Bakkal Sürekliliği» adlı yazısında (*Yeni Dergi*, Nisan 1974) mevlevîliğin romanın tezi olmadığı kanısını savunuyorsa da, öyle sanıyorum ki gösterdiği kanıtlar geçerli sayılamaz. «Romanda Mevlevîlik İlkelerinden biri hayatın hayal olduğudur. Ne var ki bu ilke sağduyuya aykırılığından ötürü romanın gelişimi içinde geçerliliğini yitirir» diyor Karatay. Oysa Selim Paşa'nın karısının ya da Rabia'nın bu inanca göre davranmamaları bunu kanıtlamaz. Onlar Vehbi Dede'den farklı kişilerdir ve davranışları da elbette ki farklı olacaktır. Vehbi Dede de Karatay'ın söylediği gibi «irade-i ezelî» ilkesine inancını yitirmez. H.E. Adıvar'ın belirttiği gibi zaman zaman geçirdiği bunalımlardan birini geçirir.

rarlar. İşte bu sorudan yararlanarak romanın metafizik tezini bize Dede'nin ağzından açıklar yazar:

«Dede tatlı tatlı güldü:

— Bence Şeytan ve Allah diye kânitta iki kuvvet yoktur. Hepsi, herşey bir tek hakikatin, bir tek kudretin görünüşü... İyi kötü, güzel çirkin, Allah, Şeytan, bunlar icat edilen isimler. Hepsinin arkasında, kendi kendini halketmiş olan ve mütemadiyen halketmekte olan bir kudret var... O, o... kâinat denilen perdeye, gölgelerini aksettirmek için yaratmak fiilinde devam eden Hâlik... Adı Allah, Rab, ne olursa olsun. Nurun en parlak, en ezelî olduğu bir yer, sırrının makesi bir tek şey vardır: Aşk!»

Evrende herşeyi iyi, merhametli fakat aynı zamanda herşeye kadir bir tanrının eseri olarak kabul ettik miydi «kötülük» sorunu ile karşılaşırız. İyi bir tanrının eserinde kötülükler, zulüm, acı, haksızlık neden bulunsun?

«Peregrini hâlâ heyecanla bağırıyordu:

— Ya kinler, nefretler, boğuşmalar, didişmeler, vahşetler... Onları bir fenalık Allahının eseri olarak kabul etmek lâzım değil mi?

— Hayır... Hepsi ayni nurun gölgeleri, hepsi aynı ilâhî ressamın kullandığı başka başka boyalar...

Ben, sadece hepimizi içine alan muazzam bir vahdetin parçası olduğuna iman ettim. Bundan ötesini perdenin bu tarafında kimse idrak edemez.» (1942 baskısı, s. 44-45).

İşte Vehbi Dede'nin felsefesi. Herşey birer gölge olduğuna göre «kötülük» de gerçek değildir. Bu felsefenin Genç Türkler'inkiyle çatıştığı meydanda. Yazar da farkında bunun ve zulüm karşısında bu inancın oynıyacağı zararlı rolü, Vehbi Dede gittikten sonra, radikalist Şevki dile getirir. Rabia'nın büyük babası gibi yobaz imamlardan çok daha tehlikeli bulur Vehbi Dede'yi.

«— Bence imam, bizim memleketimiz için Dede'den daha az zararlıdır. Dervişin felsefesindeki uyuşturucu, uyutucu zehir imamın cennet, cehennem masallarından daha çok tehlikeli. İmam sadece bâtıl itikatların doğurduğu bir sürü masalı tekrar ediyor. Dede iyilik, kötülük arasındaki farkı kaldırıyor. İyiyi fenayı tablolarında boya diye kullanan san'atkâr bir Allah mefhumu çıkarıyor. Bunun mantıkî neticesi ne oluyor bilir misiniz? Bu itikat, insanları zulme ve zalimlere karşı müsamahakâr, lâkayt yapar ... Meselâ bizim Kızıl Sultanın hareketlerinin hepsini Allah istiyerek yaptırıyor diye ahaliye bir itikat gelse ... Bu istibdat rejimini devirmek için arkamızda kaç adam buluruz? Bence en evvel bu memleketten tekkeleri kaldırmalı.» (s. 46-47).

Şevki'nin bu sözlerinin okurda uyandıracağı etkiyi sarsmak ve ona hak vermesini önlemek için, yazar, Genç Türkler'in saygı duydukları ve güvendikleri Peregrini'yi Vehbi Dede'den yana çıkarır. Peregrini'ye göre Dede'nin devletle hiç bir ilgisi yok. «Yeni devirler için tahripkâr ve ateşli adamlar lâzım» olabilir ama Dede gibi insanlara yine de gerek var, çünkü «bu mihnet ve zulüm dünyasında ferdin ruhu bazan sulha, güzelliğe, teselliye muhtaçtır. Bunu da ancak sırrî kuvvetler verebilir.» (s. 47) Şevki ise kendi kuracakları devlette zulüm ve mihnet bulunmayacağı için «Dede gibi sırrîlerin muzır» felsefesine gerek kalmayacığını söyledikten sonra ekler: «Devletimizin sıhhatini, muvazenesini bozacak her kuvvetin kafasını ezeceğiz.» (s. 47) Öyle anlaşılıyor ki, yazar, kurulacak yeni devletin de, başka amaçlarla da olsa, yine baskı ve zulme sapacağını göstermek istiyor. Nitekim Şevki'nin arkadaşı Galip de bu sözler üzerine «Abdülhamit de başka türlü düşünmüyor monşer» diyerek Şevki'nin kafa yapısının Abdülhamit'inkinden farklı olmadığını belirtir.

Yazar'ın Genç Türkler'i onaylamamasının başka bir nedeni bunların Avrupa'ya hayran, Doğu uygarlığını toptan reddeden kişiler olmaları ve ilerici her harekete dinin engel olduğuna inanmalarıdır. Bir bakıma Batı taklitçisi züppe tipini hatırlatırlarsa da, zulme başkaldırdıkları ve özgürlük istedikleri için yozlaşmış alafranga tiplerden farklı, ciddî yanları olan insanlardır.

Bu tartışmada, gerçi zulüm karşısında Genç Türkler'in tuttukları yolun bir çözüm getirmeyeceği belirtiliyor, ama ne yapılması gerektiği de açıklanmamış. Ancak okur şu izlenimi alıyor ki, Dede gibi adamların varlığı ve inançları bu romanla ilgili değildir pek. Oysa yazarın daha ileride önerdiği tutum bu izlenimin aldatıcı olduğunu ortaya koyacaktır.

Romanda diğer olayların yanı sıra bu politik çizgi sürdürülür ve Rabia'nın babası Tevfik, politikayla ilgisi olmadığı halde, Hilmi ve arkadaşlarının ricası üzerine, Hilmi'nin adına Fransa'dan yollanmış bazı evrakı almak için kadın kıyafetine girerek Fransız postahanesine gider, orada adresleri yırtar ve evrakı postahaneden çıkarır fakat şüphelenen polisler tarafından yakalanır. Tevfik zaptiyede yediği dayaklara, Selim Paşa'nın öğütlerine rağmen Hilmi ve arkadaşlarını ele vermez. Bununla beraber ele geçen ne olduğu belirsiz ve önemsiz belgeler yüzünden yüzlerce kişi tutuklanır, sürgüne yollanır. Hilmi de vardır bunların arasında. İşte bu olayla beraber Vehbi Dede'nin felsefesi politik soruna bir cevap olarak belirmeye başlar.

Dede'nin etkisi ilk önce Hilmi üzerinde gösterir kendisini. Bu genç devrimci Tevfik'in başına gelenlerden ötürü kendini suçlar, her türlü şiddet hareketine karşı nefretle dolar ve tüm inançları değişiverir birden.

«İçinde her zamandan ziyade şiddete, cebre, zulme, ıstırap veren her şeye karşı

bir isyan, bir gayz duyuyor. Şimdi bile bu çirkin şeyler —bir zulüm âbidesi yıkmak için dahi kullanılsa— gene muzir, gene nefret edilecek şeylerdi. Dünya ona çirkin bir boğuşma meydanı gibi geldi. Padişaha, hükümete isyan edenler, ihtilâl yapmak isteyenler, hepsi hepsi ayni çirkin hamurdan yoğrulmuş insanlar ve teşekküllerdi, yalnız fert masum, yalnız fert zavallı ve bazan da iyi idi... Kendi kendisine yolda diyordu ki 'Fert için bir tek selâmet yolu var, o da Vehbi Dede gibi dünyayı Allahın gelip geçen bir rüyası telâkki etmek,» (s. 129).

Böylece Hilmi, giriştikleri işin nelere mal olduğunu görünce daha ilk aşamada fikirlerini değiştirir, Vehbi Dede'nin felsefesini benimser ve vazgeçer devrimcilikten.

İkinci örnek karşı uçta yer alan, Abdülhamit'in zulüm maşası Selim Paşa'dır. Sürgün olayından sonra onun da inançları sarsılır, bir kuşku düşer içine. Padişah ve devlet için yaptıklarının doğruluğundan emin değildir artık. Kısacası eski Selim Paşa gitmiş, yeni bir Selim Paşa gelmiştir. İkisi arasındaki farkı şöyle belirtiyor yazar:

«O zavallı zaptiye nazırı Selim Paşa... Dar kafalı, aptal, yarı makine bir esir... Bu Selim Paşa'nın içinde uçsuz bucaksız bir hürriyet var. Zaptiye nazırı Selim Paşa'nın tapındığı kudret —devlet ve padişah— kâinata hâkim kudretin ancak bir cüz'ü! Bu Selim Paşa'nın tapındığı kuvvet kâinatın kendisi, bütün kuderetin mecmuu.

Selim Paşa gülerek konuşurken mabeyinci onu dikkatle gözden geçiriyordu.

— Galiba bugünlerde Vehbi Dede ile çok ülfet ediyorsunuz Paşa.» (s. 250).

Anlıyoruz ki Selim Paşa'nın dünya görüşünde ve kişiliğinde meydana gelen bu değişikliği de yine Vehbi Dede'nin etkisine borçluyuz. Eserin başında tam karşıt inançları ve görüşleri savunan baba oğul, birbirinin amansız düşmanı bu iki insan, böylece kendi inançlarını yitirerek Vehbi Dede'nin mistik felsefesinde birleşmiş olurlar.

Romanın son sayfaları, beklenen rejim değişikliğinin istenen sonuçları vermeyeceğini göstermek için yazılmıştır. 1908'de meşrutiyet ilân edilmiş de ne olmuş? «Kör bir gazap borası gibi esti. Asırların kurduğu müesseselerin köklerini söktü. Ağaç devirir gibi zalim devirdi. İçtimaî ve siyasî nizam ve intizamı alt üst etti. Öyle bir kargaşalık oldu ki kim kimdir, ne nedir ayırdedilemez oldu.» (s. 294). İş başına geçecek olanların eskilerden farklı olmadığını da anlatmak istiyor yazar.* Sürgünden dönenler —siyasî olanı da, dolandırıcısı, hırsızı da— milletçe «hürriyet kahramanları» sayıldıklarından, bu durumdan yararlanarak millet vekili seçilmek, imtiyazlar elde etmek için daha vapurdayken bir dernek kurmayı planlarlar. Abdülhamit'in zulüm maşalarından «göz patlatan Muzaffer» yeni dönemin ateşli savunucusu kesilerek özgürlük nutukları çekmekte, omuzlarda taşınmaktadır.

İstibdat rejimi iğrenç ve korkunç ama ondan kurtulmak için isyan etmenin, devrime bel bağlamanın da yararı yok. Hepsinde aynı zorbalık, aynı içtensizlik. Ne yapmalı öyleyse? Anlaşılan yapılacak tek şey kadere boyun eğmek, tanrıya güvenmek. Yazar bu görüşü Vehbi Dede'nin izinde doğru yolu bulan Selim Paşa'nın ağzından dinletir bize. Babasının başına gelenleri «alın yazımız» diye kabullenen Rabia'nın bu sözünde, Selim Paşa derin bir gerçeği keşfeder.

«Paşa o gün, bu kelimenin tekerrüründe garip bir teselli duyuyordu. İlk defa olarak, şarkın biçare ferdinin hayat savaşında ezilmemesinde, kadere inanışın bir âmil olacağını düşünüyordu. Başlarında boza pişiren en kavi, en zalim hükümdarları, hep kül gibi savurup geçen, çınar gibi insanları deviren fırtına, zamanında baş eğmeyi bilen, nazenin sazlara benziyen insanları köklerinden koparamamıştı. Manevî kuvvetlere derunî teslimiyetin hilkatte en nafiz bir kudret olmadığını kim iddia edebilir?» (s. 243).

Baskı ve sömürüye «alın yazısı» diyen, «manevî kuvvetlere derunî teslimiyetin» halkı kurtaran bir güç olduğunu iddia eden bu kaderci felsefenin sakatlığı üzerinde durmaya bugün artık gerek yok sanırım. Beni burada ilgilendiren, yazarın, romancı olarak bu tezi ne denli başarıyla savunabildiği.

Dikkat edersek yukardaki parçada «ezilmeme» sözcüğünün yanıltıcı şekilde kullanıldığını farkederiz. Halkın başına gelenleri «alın yazısı» diyerek kabullenmesi **ezilmemek** oluyor. Bütün roman boyunca halkın sömürüldüğünü, perişan edildiğini, ensesinde boza pişirildiğini vurgulayan yazar, şimdi de halkın ezilmediğine inandırmak istiyor okuru. Oysa «manevî kuvvetlere derunî teslimiyet» halkı ezilmekten kurtarmış olmuyor, ancak ezilmeye devamı sağlayan bir avuntu kaynağı teşkil ediyor. Böylece, yazar, kadere inanmak sayesinde bireyin hayat savaşında ezilmediğini söylerken gerçek sorunu saptırmış olmuyor mu? Zamanında baş eğmeyi bilenler «nazenin sazlar gibi» fırtınaları atlatıyor, yani varlığını sürdürüyor. Çözümün dayandığı mantıkî çıkarım şu: Zalim hükümdarlar savrulup giderken halk varolmayı sürdürebiliyorsa «şarkın biçare ferdi» hayat savaşında ezilmiyor demektir. Sanki mesele zorbalık ve sömürü yerine özgürlüğü ve adâleti sağlamak değil de, hangi koşullar altında olursa olsun yaşıyabilmekmiş gibi. Romanda, baskı rejimiyle ilgili olarak ortaya atılan politik sorunun böyle bir mantıkla çözümlenemeyeceği meydanda.

* Daha sonra yazılan *Tatarcık*'da Tevfiğin İttihad ve Terakkî döneminde yine iki kez sürüldüğünü ve Cumhuriyet döneminde de hapse atıldığını öğreniriz.

H.E Adıvar'ın **Sinekli Bakkal**'ı yazarken okura, politik isyan ve devrim gibi eylemlerin zararlı olduğu düşüncesini aşılamak isterken başarılı olamamasının başka bir nedeni daha var sanırım. Biliyoruz ki onaylamadığı Genç Türkler'i okura sevimsiz göstermek ve tuttukları yolun yanlış olduğunu belirtmek amacında. Fakat Genç Türkler'in devirmek istediği egemen güçler, Adıvar'ın da, hırsız, zalim ve yaşlanmış bulduğu bir yönetici sınıftır. Halkı ezen bu insanları devirmek için uğraşan Genç Türkler'i okura sevimsiz ve haksız göstermek kolay mı? Bir denge işi bu. Hem zulüm ve baskı rejimi yerilecek, hem de buna karşı isyan etmenin, şiddete başvurmanın kötü ve yanlış olduğu anlatılacak. H.E. Edıvar'ın bu konudaki başarısızlığının nedeni, sanırım ki, bu gerekli dengeyi romanında kendi amacına uygun bir şekilde ayarlıyamaması.

Canlandırılan baskı rejiminin okur üzerindeki etkisi, isyan aleyhinde söylenenlerin yanında çok daha güçlü olduğundan, denge, yazarın amacına ters düşecek biçimde bozuluyor bence. Abdülhamit idaresinin korku salan hafiyelerini, zaptiyeyi, dayakları, sürgünleri anlatan kısımlar romanın en canlı parçalarındandır ve birinci kısımın sonunda bir sürü suçsuz insanın sürgüne gitmek üzere Şevketi Derya vapuru ile yola çıkışları, çocuklarından, kanlarından ayrılışları sahnesi, istibdata boyun eğmek istemeyen ve bu yüzden izlenen, işkence gören, sürülen Genç Türkler'in okurun gözünde yücelmesini sağlar. Bundan ötürüdür ki romanda başkaldırma ve meşrutiyet aleyhinde söylenenler, canlandırılan istibdat idaresine karşı okurda uyanan tepki yanında etkisiz kalmakta ve okur, yazarın onaylamadığı Genç Türkler'e ve giriştikleri eyleme —sırf zulme karşı çıktıkları için de olsa— bir yakınlık, takdir ve acıma duygusu ile bakmaktadır. Doğrusu H.E. Adıvar'ın kendi de önerdiği tutum konusunda pek rahat görünmüyor. Nitekim sürgüne yollanan suçsuz insanların perişanlığına tanık olduğu zaman Vehbi Dede'nin bile imanı geçici olarak sarsılır.

> «Vehbi Dede Tevfiği teşyi ettiği günden beri bir buhran geçiriyordu. Onbeş senelik bir riyazet ve fikir mücadelesinden sonra kurabildiği hayat felsefesi zaman zaman böyle sarsılırdı. Kâinat, halik ressamın mütemadiyen çizip bozduğu, kendisiyle beraber her an baştan yarattığı hayaller ve gölgeler geçidi! Buna inandıktan sonra herhangi hayat fırtınasını sükûnetle seyretmek lâzım gelirdi. Halbuki bazan bu gölgelerin öyle ezeli ıstıraplan vardı ki... Bu insan yığının öyle hakikî facialan vardı ki... Vapurdaki manzara onun derunî muvazenesini sarsmıştı. Yeni baştan düşünmek, eski sükûnunu, sual sormıyan imanını bulmak lazımdı.» (s. 146).

Vehbi Dede insanların acısı ile karşılaşınca eski sükûnunu bulmak için soru sormamayı tercih edebilirdi ama, yazar, okurun da aynı tutumu paylaşacağını bekliyorsa aldanıyor demektir. Ola ki H.E. Adıvar'ın kendi de zulüm karşısında boyun eğme felsefesinin gerçekte yürekten kabullenmediği içindir ki eserinde bu tutumu inandırıcı kılamamış ve okurun başkaldırandan yana duygulanmasını engelleyememiştir.

Özetlersek, yazar romanda ele aldığı politik sorunun içinden çıkamamış ve amacına ulaşamamış. Bunun birinci nedeni, zorbalığa karşı çare olarak önerdiği davranışın, soruna bir çözüm getirmemesi; ikinci nedeni de okurun kendi amacına ters yönde etkilenmesidir diyebiliriz.

■

ŞİİRLER

SOKAĞA ÇIKAMIYOR YARIN İSTANBUL'UN ÇOCUKLARI

Saat 18.55. Beş dakika sonra
yarın sokağa çıkma yasağı
ve genel arama-tarama ilân ediyor
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı.
Stüdyoya inerken Zafer
yanar bırakmış cigarasını.
Dün akşam elleri titriyordu okurken
tutuklular listesinde
kardeşinin adını.
Daha yeni çıktı Tıbbiyeden
nedense işaret parmağı hep çenesinde
boyunbağını sevmiyor,
üç aylık gebeydi karısı
polisler gelip götürdüğünde.
Çıktığı gurbetler de tuhaftır
babasının otuz yıllık polisliğinde.
İçimi serinlik basar diyordu
andıkça Andırın'ın
köknar ve sedir ağaçlarını.
Sedır ağacından iyi doğrama olur
belki sandalcılığa da gelir tahtası
bır soruver yolun düşerse Kumkapı'ya.
Hıtitler Markası dermiş Maraş'a
çok işgal görmüş bizim oralar,
Asur, İran, Roma
Hazret-i Ömer'in halifeliğinde
fethediyor Halit Bin Velid
yağmur yağıyorken 637'de.
Orasından burasından okurum tarihi,
yazayım isterdim kargacık burgacık
sevinçli bir ilkokul yazısıyla
Bertis Çayı'nın ve Elbistan Ovası'nın
pancar gelip de
kuşaklarında enam ve hançer
gurbete dökülen çeltikçilerin
ve geceleyin kısarak gözlerini
Antep, Malatya ve Adana'ya çalışan
kamyon şoförlerinin tarihini.
Ben hiçbir şey yazamıyorum artık,
düzeltiyorum, ha bire düzeltiyorum
sıkıyönetim bildırilerini,
ha bire teslim olmaya çağırıyorum
dalgacı bır yelkenlinin rüzgârından
ellerinde birer lâle
incir toplayan çocukların arasından
tandırların dumanından
pekmez küplerinden çağırıyorum
Hasan diye birini, Durmuş diye birini,
Beyla diye birini
ve başım dönüyor da
çok eskilerdeki bır sarhoşluktan
çalıyorum yanlış kapıların zilini

Su istedi de vermediniz demek ki,
ne sebiller akıyor kentte
ne bir dere kenarı var,
bulurlar bir apartman katında
sağ avcı musluğa dayalı
parkasının bir cebinden
anasının mektubu çıkar
bir cebinden ekmek kırıntıları.

«Ihtarlara uymayan konun kaçaklarına
silah kullanılması»
diye okuyor Zafer radyoda.
Haydarpaşa'nın kulelerinden o sıra
savruluyor gök-obur martılar
ayakları mercan kırmızısı,
adamın biri iner inmez otobüsten
cigarasına ateş istiyor
ve haşlanmış kestane çekiyor
Zafer'in yüklü yengesinin canı

Sabah nöbetçiyim, saati 4.30'a kurmalı
çaydanlığı geceden hazırlarım
nereye koymuştum keten ayakkaplarımı
ceket istemez yarın nasılsa Pazar,
yarın bütün gün evde kalacak
İstanbul'un afacan çocukları
ve acaba kaçta kalkacak kaçta
ölüm haberleri bekleyerek
Türkiye'nın su sesine benzeyen mahpusları.

ÇOCUK-GÜVERCİN VE GERİLLA

Anasıyla uyanıyor çocuk
serçeleri öte öte:

Yüreğimde ırmak var
ırmağın da okul mokul bilmeyen
uslu durmaz türküsü,
akıp gideceğim buradan
hoşça kal diyeceğim bacaların yurduna
yıkayınca elimi yüzümü.
Her yerlere gidebilir ırmak,
Mersin'de portakal yerim
Alanya'da muz vardır,
dururum kırlığa ulaşınca
misler gibi kokarak.
Bulut benim özentim
aldırmam çalımına,
hiç balıkçısı yok
cıgara ve rakı içen,
tahta köprüsünü görmedim
dersimde de yazmıyor.
Toprak da seviyor beni
indirmiyor kucağından,
her sabah çıkarken yola
kıyıda bir kırmızı çiçek
öpüyor usulcacık ağzımdan.

Anasıyla uyanıyor çocuk
ekmeğini yiye yiye:

Akıp gideceğim buradan,
ağaçlar hem küçücük hem de az
kar yağdı mı kalkmıyor
güvercin de beslenmiyor
bu daracık balkonda,
donmuştu geceden koyduğum ekmek
sıcak su döktü annem üstüne,
aldırmadı birini tuttum da kanadından
güvercinler de seviyor
insanlar gibi ekmeği
Ama ben sıkılıyorum
hep camlardan ve gazeteye bakmaktan,
resimler de güzel değil üstelik
ya adam resmi basıyorlar
ya kaza.
Şehir gerillası yazıyordu
amcam gibi sakalları uzamış
birisinin altında.

SEVAN B. NİŞANYAN

«Çelişki Üstüne» Üstüne

Diyalektik yöntemin ayırdedici özelliği, herhangi bir özneye yüklenebilecek bir belirlemenin, kendi başına düşünüldüğünde /**as such**/, öznenin gelişim sürecinin ancak belli bir aşamasına, dolayısıyla öznenin belli bir momentine tekâbül eden, şu halde geçerliği öznenin ancak belli bir ilişkisi çerçevesinde sözkonusu olan bir belirleme olduğu prensibidir. Belirleme **düzeyinin** varlığını unutmak, bu belirlemenin daha ileri düzeylerde yeniden belirlenip **nitelikçe değişebileceğini**, şu halde herhangi bir öznenin (mantıkî veya tarihî bir süreç içinde) antitetik ve sentetik belirlemeleri aracılığıyla **başkalaşabileceğini**, giderek bizzat diyalektik gelişim olasılığını yadsımak demektir.

Diyalektiğin tarihî serüvenine ilişkin iki yaygın yanlış anlamayı bu çerçeve içinde değerlendirebiliriz. Birinci yaygın yanlış anlama, herhangi bir belirleme düzeyinde varolan bir çelişkinin, kendi içinde ve kendisi için /**an sich und für sich**/, **dolaysız olarak** uzlaşabilen bir çelişki olabileceği ve özellikle de Hegel'in böyle bir çelişki anlayışı önermiş olduğu yollu kanıdır. İmdi, böyle bir düşünceyi benimseyecek olursak, herhangi bir özneye müteallik **tüm** çelişkilerin, Hegel'de, herhangi bir belirleme düzeyinde doğrudan doğruya çözülebilecekleri sonucuna varmamız gerekir —ki bu da öznenin çelişkiler aracılığıyla bir gelişme ve değişim sürecine zorlanmadığını, şu halde öznenin tüm **doğasının** ya da **özünün** bir karmakarışık diyalektik aldatmacasına başvurmadan, kendi içinde betimlenebileceğini söylemekle birdir. Yani çelişkilerin yalnızca özün eksik ve yanlış birer görüntüsü olduklarını ve hep bu çelişkilerle uğraşan Hegel'in ukalâ bir aptal olduğunu söylemekle.

Oysa Hegel'in çelişkiyi böyle anlamadığı, **Mantık**'ın[1] Belirlenmiş Yansıma kategorileri bölümünde, özellikle «Karşıtlık» ve «Çelişki» başlıkları altında gayet açık bir şekilde belirtilmiştir. Karşıtlık /**Gegensatz—antitez**/ aşamasında karşıtlığın iki kutbu bağımsız, kendine-yeterli birer iç-birlik olarak va'zedilir /**«koymak»—setzen—to posit**/ (II.49—426). Şu halde her iki kutup da, kendi içinde ve kendisi için, karşıtını mutlak şekilde dıştalayan **[ausschliessend—exclusive]** birer moment olurlar (II.49-50—426-427) Karşıtlık ancak bu dıştalama momenti sayesinde çelişkiye dönüşür (II.56—431). Bu çelişki durumunda her iki kutup da kendi belirlemesini (karmaşık bir süreç sonunda) olumsuzladığı için, çelişki **kendi kendini** ortadan kaldırır (II.58—433). **Ama** çelişkinin ortadan kalkması yalnızca Hiç'i doğurmaz (yani çelişen özneler çelişkiden önceki durumlarına dönmezler) (a.g.e.); öz yeni bir belirleme aşamasına, yani temelkoşul aşamasına /**Grund**/ ulaşır (II.59—434 v.d.).

Hegel'in bu modele sadık kaldığı, Hegel'in en yüzeysel bir okunuşunda bile görülebilir: herhangi bir belirleme düzeyinde çelişki daima mutlak bir biçimde A ile A'nın olumsuzlanması (A-A değil) çelişkisi olarak, şu halde **öz A kaldığı sürece aşılması imkânsız** bir çelişki olarak kavranmıştır. Bu özellikle **Fenomenoloji**'de[2] son derece açıktır. Özne «bilinç» olduğuna göre, bilincin gelişim sürecindeki tüm aşamaların, yani bilinç ya da bilim türlerinin herbirinin kendisi için çelişkili olduğu, çelişkinin ancak bir üst aşamaya geçmekle kaldırılabileceği ve bilincin Mutlak Bilim'e varmadıkça bu çelişkilerin tümünden kurtulamayacağı Önsöz'de kaydedilmiştir. Bundan sonra, Dolaysız Duyum aşamasındaki tikel «bu» ile «bu»nun bilinç için varoluş tarzı olan tümel «Bu» arasındaki çelişkinin Algı aşamasına geçmeksizin kaldırılamayacağı (149-160); Algı aşamasındaki koşullanmış evrensel «özellik» ile koşullanmamış evrensel «şeylik» arasındaki çelişkinin, **bu aşamada** mutlak bir empas olup ancak Anlama düzeyinde aşılabileceği (161-178) vs. vs.; ve keza, Yunan dünyasına özgü etik evrensellik—bireysel eylem çelişkisinin ancak Roma dünyasındaki hukukî kişilik ilkesiyle (483-499), hukukla sınırlandırılmış negatif Kişilik ile bu hukukun kurucu-pozitif ilkesi olan İmparator arasındaki çelişkinin ancak Ortaçağ dünyasına geçmekle (500-506) v.b. aşılabileceği gösterilir.

Çelişkinin hiçbir zaman kendisi için /**für sich**/ içsel bir çelişki olmadığı; ama bilinç için /**für uns**/ içsel bir çelişki olduğu, şu halde kendi içinde /**an sich**/ içsel bir çelişki olduğunun **süreç içinde anlaşıldığı Mantık**'ın ilk çelişkisinde ısrarla belirtilmiştir: «Varlık Yokluk'a ve Yokluk Varlık'a **geçmez /nicht übergeht—does not pass over/**, ama **geçmiştir /übergangen ist—has passed over/**» (I.73—83). Ama bu geçişin bilinç için varolabildiği yeni belirleme düzeyi, bu **sentez**, hiçbir zaman kendinden önceki düzeye indirgenemez: özne **niteliksel olarak** başkalaşmış-

tır artık. Şu halde: «Çelişki işin sonu değildir, kendini ortadan kaldırır /**aufhebt**/. Ama aşılmış olan çelişki yerini **soyut özdeşliğe** bırakmaz.»[3] Yeni çelişkinin uzlaşması zaten varolan bir özün yeniden ortaya çıkışı değildir. Sentez ögelerine ayrıştırılamaz, çünkü ögelerinden farklı bir belirleme düzeyindedir.*

Bu böyle olunca, Marx'ın da **dolaysızca**, yani verili oldukları belirleme düzeyinde, uzlaşan çelişkiler önermesi beklenemez. Nitekim, örneğin M. Ayhan'ın öne sürdüğü meta-para çelişkisinin dolaysızca uzlaşan bir çelişki olmadığını göstermek için **Grundrisse**'de[4] şöyle bir ifade kullanır:

> «Piyasa değerinin kendini gerçek değerle denkleştirmesi, kendi sürekli dalgalanmaları aracılığıyla gerçekleşir; hiçbir zaman, gerçek değeri bir üçüncü şeklinde alıp, kendini onunla denkleştirmesi suretiyle değil, sürekli olarak kendini kendisine denk olmayan bir şekle vaz'etmesi suretiyle olur. (Hegel'in diyeceği gibi, soyut özdeşlik yoluyla değil, olumsuzlamanın —gerçek değerin olumsuzlanması sıfatıyla bizzat piyasa değerinin kendisinin— olumsuzlanması yoluyla).» (56—137)

Piyasa değeri (fiyat) metaın para karşılığı olduğuna göre, meta-para çelişkisinin «uzlaştığı» **modus vivendi**, iki karşıt öğenin **(as such)** özdeşleşmeleri değil, diyalektik süreç içinde yeni bir **aşamaya** (sürekli yeni aşamalara) geçmeleridir. Karşıtlık sürekli olarak çelişkilere (krizlere) dönüşecek, çelişkiyi aşan kapitalist yapı ise hiç bir zaman krizden öncekinin aynısı olmayacaktır.

*
**

Sözünü edeceğimiz ikinci yaygın yanlış anlama, diyalektik yöntemde mutlak surette uzlaşmaz çelişkilerin varolabileceği şeklindeki inançtır. İmdi, herhangi bir belirlemenin (sözgelimi «meta strüktürü») içinde «uzlaşmaz bir çelişki» taşıdığını söylemenin yalnızca iki anlamı olabilir: ya 1. özne («ürün», ya da genel olarak «üretim tarzı») bu belirleme düzeyine nazaran sabittir, dolayısıyla çelişkiden kurtulmasına hiçbir şekilde imkân yoktur. Böylece örneğimizden, üretim tarzının mübadele değeri-kullanım değeri karşıtlığından hiçbir zaman kurtulamayacağı sonucu çıkar —ki bu da burjuva ideolojisinin temel yargılarından biridir. Diyalektik düşüncede öznenin her zaman için devingen olduğunu biliyoruz. Ya da 2. sözkonusu belirleme, kendi başına düşünüldüğünde **[as such]** sabittir. Böylece, çelişkinin çözümü için bu belirlemenin özneden kaldırılıp, yerine yeni bir tanesinin konması, örneğin kapitalist sistemin yerine sosyalist sistemin konması gerekmektedir. Şimdi sorun bu yeni belirlemenin hangi anlamda eskisinde içerilmiş olan çelişkinin çözümü ya da «uzlaşması» sayılabileceğidir. Marksist diyalektikle Hegel'ci diyalektik arasındaki varsayılan fark tartışması da zaten bu noktada düğümlenmektedir.

Oysa sorunun cevabı açıktır. Eğer herhangi bir özneye (S) yüklenen yeni bir belirleme (B^1) doğrudan doğruya ve yalnızca bir önceki diyalektik evreye özgü belirlemenin (B) sonucu değilse, o zaman B^1 ya mutlak surette **dışsal** (veya, şu veya bu şekilde, süreçten mutlak surette bağımsız bir momenti bulunan) bir belirlemedir, şu halde S ile **mutlak surette ilişkisiz** olarak varolan ikinci bir özne (S^1) tarafından va'zedilmiştir ve $S(B) \rightarrow S(B^1)$ diyalektik bir süreç değildir.* Ya da B^1 zaten, B'den bağımsız olarak S'nin **özünden** gelen bir belirlemedir; yani B, S'nın özüne ters düşen, yanlış ve eksik bir realizasyonudur. Yani bir başka deyimle, S'nin tüm gelişimi zaten B, B^1, B^2 ... sürecinden **önce** verilidir. Böyle bir essentializm ve/veya teleolojinin, eğer diyalektik kelimesinin bir anlamı varsa, bunun tam tersi olacağını ise ayrıca ispat etmeye gerek yok.

Marx'ın da hiçbir şekilde öyle uzlaşmaz çelişkiler filan icad etmediği, örneğin belli bir diyalektik aşamaya özgü mübadele değeri-kullanım değeri, sermaye-emek v.b. çelişkilerinin uzlaşım, aşım /**Aufhebung**/ tarzı olarak, olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak, sosyalist düzen aşamasını önerdiği, özellikle **Grundrisse**'de son derece aşikârdır:

> «/Mübadelenin iki kutbu/ sürekli olarak eşitleşmeye çalışacaktır şüphesiz; ama başlangıçtaki dolaysız eşitliğin yerini şimdi artık sürekli bir eşitleştirici devinim almıştır —bu ise, açıkça, sürekli bir eşitsizliğin varlığını öngerektirir. Şimdi çok büyük bir olasılıkla uyum, ancak uyumsuzluğun en aşırı noktasından [yani Devrimden—S.N.] geçerek **sağlanabilecektir.**» (66—148)
>
> «Özde /**wesentlich—essentially**/ birbirine bağlı ve birbirinden zorla koparılmış olan şeylerin [yani meta strüktürünün kutupları], **özde birbirine bağlı olan şeylerin birbirinden koparılması olduklarını** zorlu patlamalarla **tanıtlamaları** mutlak bir zorunluktur. Kurulacak birlik, **zorla** kurulur. Ne zaman ki hasmane kutuplaşma patlamalara yolaçar, ekonomistler hemen **özdeki birliğe** işaret etmeye başlayıp, yabancılaşmadan soyutlarlar. Apologetik bilgelikleri, çünkü, kendi yaptıkları tanımları en önemli anlarda unutmaktan ibarettır.» (68—150)

(Yani iktısatçıların yanılgısı **varolmayan** bir öz-deşliği postüle etmeleri değil, bu birliği yabancılaşma ve reel çelişki momentinden **soyutlamaktır.**)

* Bu yorumumuz tabii Murat Belge'nin *Hegel Üstüne*, Ek IV'deki düşüncelerine de karşı çıkmak anlamındadır.

* S yerine toplum, S^1 yerine Parti, B yerine kapitalist düzen, B^1 yerine sosyalist düzen diyebiliriz.

«Bunlar toplumsal **birliğin** birbirine karşıt bir yığın **tezahür biçimidir ve karşıt belirlemelerinin ortadan kaldırılması** hiçbir zaman sessiz bir metamorfoz yoluyla olamaz» (77—159) [Altını ben çizdim—S.N.]

Kitabın genel tarihî dinamiğinin kökünde olan: sınırlı ve belirli insanî güçler (pre-kapitalist aşama) → bu güçlerin insandan kopması, nesnelleşmesi ve olgusallaşması /**Versachlichung**/, evrenselleşmesi, şu halde insanın olumsuzlanması ve kendi özünün kendi dışında bir şey olarak va'zedilmesi /**Entäusserung**/ (kapitalist aşama) → Hegel felsefesinde ve genel olarak diyalektik yöntemde, kaçınılmaz bir sonuç olan, bu dışsallaştırılmış, olumsuzlanmış özün, yeni bir olumsuzlamayla yeniden ele geçirilmesi /**Aneignung—appropriation**/ (post-kapitalist aşama) ritmi ile, bu yönden, Fenomenoloji'deki gelişme süreci arasındaki ilke birliği de gözden kaçamayacak kadar kuvvetle vurgulanmıştır. (Bk. 73-80, 387 v.d.—156-162, 487 v.d.). Öte yanda, ilk iki aşama arasındaki karşıtlığın, kapitalist düzene özgü ideoloji çerçevesinde uzlaşmaz bir karşıtlık olup, kapitalist düzenle birlikte **aşılabileceği** şeklindeki görünürde önemsiz değini de son derece aydınlatıcıdır:

«Burjuva görüş açısı, kendisiyle bu romantik görüş [/Ortaçağdaki insancıllığa dönüşü özleyen görüş/—S.N.] arasındaki antitezden öteye hiçbir zaman geçemez; meşru antitezi olarak, mübarek sonuna kadar onu beraberinde taşıyacaktır» (80-162)

***

Demek ki Hegel'de **dolaysız olarak** uzlaşan çelişkiler bulunmadığı gibi, Marx'ta **dolaylı olarak** uzlaşmayacak çelişkiler de yoktur. **Diyalektik yöntemde tüm çelişkiler uzlaşmak zorundadır. Uzlaşma, çelişkinin dolaysız belirleme düzeyinde olamaz. Uzlaşma, şu halde, ardında bir yokluk bırakmaz, çelişkinin öznesini aşan ve başkalaştıran yeni bir özne yaratır.**

Hegel ile Marx arasındaki yöntem farkı, varsa, nedir öyleyse?

Biz bu sorunun cevabının, böyle bir yazının sınırlarını aşacak karmaşıklıkta bir açıklamayı ve büyük oranda **baştan** yaratılması gereken bir kavram cephaneliği gerektirdiği kanısındayız. —Bir başka deyimle, bu farkın sırrına henüz tam anlamıyla varmış değiliz!

Şimdilik birkaç kısa gözlemle yetinebiliriz:

1) Şurası kesindir ki fark, Hegel'de sürecin «mantıkî» Marx'da ise «tarih-temporel» olmasında değildir. Mutlak Bilim'in **yaratılış** sürecinin en azından 3000 yıl aldığının pekâlâ farkındadır Hegel. **Eylem** ve dışsallaşma-yabancılaşma **Fenomenoloji**'nin en önemli kategorilerinden biridir. Bilinç kendini eylem (tarih) yoluyla dışsallaştırmadan kendi birliğinin ve mutlaklığının bilincine varamaz —bu eylem ise makrokosmosta tüm uygarlık tarihi, mikrokosmosta tüm insan hayatıdır. Mutlak Akıl kendi bilincine ancak 19. yüzyıl burjuva toplumunda ulaşabilir ve ulaşmıştır. Ancak bundan (**Fenomenoloji**'den) sonradır ki artık dönüp, kendi kendinin tarih ve evren içindeki açılıp dökülüşünü mutlak bir süreç olarak (**Mantık** ve **Ansiklopedi** olarak) sergileyebilir.

Fenomenoloji'nin olağanüstü güzellikteki son paragrafı tam bunu anlatır işte:

«Ruh'un varlık haline geldiği öteki cephe ise **Tarih**'tir... Ruh'un dışsallaştırılıp Zaman'a boşaltılması... Bu oluş tarzı, birbiri peşinden ağır ağır gelen bir Ruhlar [Yani tarihsel dönemlerin özgül «Ruh»ları — ideolojiler.—S.N] alayı görünümündedir —her bir tablosu Ruh'un tüm zenginliğini kuşanmış bir resimler galerisi ki bu denli yavaş ilerlemesi yalnızca öznece kendi tözünün tüm zenginliğini özümseyebilsin, bu zenginlikle işlenebilsin diyedir. (...) Bu ruh biçimlerinin muhafazası, bir raslansallık şeklinde ortaya çıkan özgür varoluşları açısından, **Tarih**'tir; zihince kavranmış düzenlenişleri açısından ise, **Bilim**. İkisi birden, ya da Tarihin Zihince kavranması, Mutlak Ruh'un kendini toparlaması ve Golgotha'sıdır...»

Golgotha İsa'nın çarmıha gerildiği tepenin adı, şu halde tanrısal Ruh'un maddî cisimleşmesinden kurtulup mutlaklığa kavuştuğu nokta olduğuna göre, şimdi artık Fenomenoloji bitmiş, sıra Mutlak Bilim'e gelmiştir. Mutlak Bilim'i bu tarihî oluşum sürecinden soyutlayarak eleştirmek ise en azından haksızlıktır.

2) Marx'ın gençliğinde önerdiği ideal-reel çelişkiler v.b. gibi birtakım ayırımlar daha çok Feuerbach'ın, ideal dünyanın ne idüğü belirsiz bir reel dünyanın **dolaysız** bir yansısı olduğu şeklindeki ampirist natüralizmi çerçevesinde anlaşılmalıdır. Hegel felsefesi karşısında pek çocuksu kalan bu düşünce tarzı **Grundrisse** Önsöz'ünde eleştirilmiştir.

Öte yandan, Engels'in çelişki konusunda söylediklerini kendi felsefî anlayışının Hegel ve Marx karşısında farklasıyla ilkel olduğu gerçeğine; Lenin'in, özellikle çelişkinin içten ve dıştan belirlenmesi konusundaki sözlerini ise, burjuva toplumun özgül gelişim sürecinin karşısına «dıştan» bir yeni öge (Partı) çıkarmak politikasına teorik bir temel hazırlama amacına atfedebiliriz.

3) Lenin'in arayıp da, bizce, bulamadığı bu teorik temel, Althusser'de son derece ilginç ve kapsamlı felsefî gelişmelere gebe boyutlar kazanır.

Althusser'e göre Hegel'de sürecin herhangi bir belirleme düzeyine özgü çelişkiler* özne ta-

* Althusser'in *essence* (öz) kavramı, Hegel'deki *Wesen* (öz) kavramından çok *Subjekt* (özne) kavramına yakındır.

rafından **dolaysız olarak** belirlenmektedir. Dolayısıyla çelişki, aynı öznenin iki ayrı momenti arasındadır. Özne, şüphesiz başkalaşan, ama her zaman için **Mutlak Bir** kalan bir öznedir —bu da insan bilincinden başka bir şey olamaz. Buradan, Hegel'in idealizmi ve tutuculuğu (gericiliği değil!).

Oysa Marx'da çelişkiyi belirleyen, belli bir **yapı**'dır. Bu yapı kavramını Althusser, Ferdinand de Saussure'ün dilbilim çalışmalarından alır. Saussure'e göre, 1. dinsel simgeler (kelimeler v.b) tümüyle roslansaldır, gelişigüzeldir /**arbitraire**/[5]; 2. «Dilde **fark**'lardan /**différences**/ başka hiçbir şey yoktur: genel olarak farklılık aralarında fark bulunan birtakım pozitif terimleri öngörür; oysa dilde **pozitif terimleri olmayan** farklardan başka bir şey yoktur.»[6] Bunun gibi, Althusser'e göre, toplumsal birimlerin (meta, birey, Parti, para, ideoloji...) kendi başlarına hiçbir anlamları yoktur: ancak bu **diferansiyel yapı** içinde varolabilirler, karşılıklı etkileşebilir ve çelişebilirler. Belirleme, bu yapıdan ibarettir. Giderek, bu yapıdan başka özne de yoktur. Çelişen momentlerin öz itibariyle birbirine dışsal olmaları (toplumsal birimler düzeyinde), fakat buna karşın çelişkilerin çözülebilir ve diyalektik çelişkiler olması (toplumsal yapı düzeyinde) ancak bu çerçevede mümkündür.

Bu tez bizce üstünde durulması gereken ve inanılır bir tezdir. ■

[1] a) *Wissenschaft der Logik*, in *Hegels Werke III, IV, V*, Berlin 1841.
b) *Hegel's Science of Logis*, trans. A.V. Miller, London 1969.
Gösterilen sayfa numaralarının ilki Almanca, ikincisi İngilizce baskıdaki sayfalardır.

[2] *The Phenomenology of Mind*, trans. J.B. Baillie, New York 1967.

[3] Hegel, «*Küçük Mantık*»: *The Logic of Hegel*, from *The Encyclopedia of the Philosophical Sciences*, trans. W. Wallace, Oxford 1963.

[4] a) *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin 1974.
b) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, trans. M. Nicolaus, New York 1973.
Gösterilen sayfa numaralarının ilk Almanca, ikincisi İngilizce baskıdaki sayfalardır.

[5] Saussure, *Cours de Linguistique Générale*, éd. T. de Mauro, Paris 1974, p. 100.

[6] *a.g.e.*, p. 166.
(Alıntılardaki çevirilerin tamamı bana aittir—S.N.)

MURAT BELGE

Mehmet Ayhan'ın «Çelişki» Üstüne Yazısı Hakkında

Birikim'in 20. sayısında Mehmet Ayhan'ın çelişki sorununu ele alan bir yazısı yayımlandı. Yazar, Marksist metinler üstünde oldukça geniş bir tarama yaparak çeşitli teorisyenlerin bu sorunu nasıl açıkladıklarını göstermeye çalışıyordu. Ama aynı zamanda, yazar kendisi de, çelişki sorunu üzerine bir tez geliştiriyordu: yani, Marksist teoride çelişkinin nasıl ele alınması gerektiği konusunda bir yorumu vardı. Bu nedenle, yaptığı oldukça geniş kapsamlı tarama, kendi çelişki yorumu ile orantılı olarak sınırlandırılmıştı.

Mehmet Ayhan yazısının son paragrafında tezini şöyle özetliyor:

> Geçişimli uzlaşabilen çelişkiler ve karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz çelişkileri ayırdetmek, bu iki tür çelişkinin diyalektik maddecilik içindeki özgün yerini tanımak ve geçişimli çelişkilerin bazen antagonist hale gelebileceklerini, bazen de antagonist olmaktan çıkabileceklerini, buna karşın karşılıklı dıştalayan çelişkilerin her zaman ve her durumda antagonist olacaklarını kabul etmek: işte son moda idealizmi diyalektik maddecilikten ayırdetmenin ölçütü.

Görüldüğü gibi, hayli iddialı bir tez Mehmet Ayhan'ınki. Çünkü getirdiği ölçütü kabul etmeyeni, «son moda idealist» ilân etmekten geri kalmıyor. Suçlamanın ağırlığına karşın, ölçütünün geçerliliğini kabul edemeyenlerdenim. Bu yüzden, Mehmet Ayhan'ın görüşlerine karşı ayrıntılı bir eleştiri yazarak tartışmayı sürdürmeyi gerekli gördüm.

Mehmet Ayhan'ın yazısında çok önemli ve yararlı bölümler var. Örneğin Mao'nun diyalektik anlayışına yönelttiği eleştiriler genellikle yerinde; Stalin ve Politzer için de doğru yargılar veriyor. Yazının bütününde, çeşitli yazarlar ve grupların elinde gerçekten anlaşılmaz ve anlamsız hale gelen çelişki sorununu akılcı temeller üzerinde yeniden kurmak için titiz bir çaba görülüyor. Ama bütün bunlara karşın, kanımca **temelde** yanılıyor Mehmet Ayhan. İdealizmle maddecilik arasındaki ayrımın ölçütü olarak gördüğü «uzlaşmazlık» konusu, göstermeye çalışacağım gibi, yanlış. Öte yandan, yazısında birçok önemli iç tutarsızlık ve eklektizm örnekleri var. Bütün bunlar, Marksist teoriyi bulduğu bu **basit** «uzlaşmazlık» ilkesine göre yeniden yazmak üzere giriştiği zorlamalardan ileri geliyor.

YAPISALCI YAKLAŞIM

Mehmet Ayhan yazısı boyunca, «kılık değiştirmiş» idealizmin baş temsilcilerinden biri olarak Althusser'i yermekte. Yazısının, doğrudan doğruya Althusser eleştirisine ayrılmamış olan bölümlerinde bile, alttan alta, onun tezleriyle savaşıyor; örneğin, Hegel'den söz ederken. Mehmet Ayhan, revaçta olan bir kanıyı eleştirisizce kabullenerek, Althusser'i **yapısalcı** olmakla suçsuçluyor (bu konuya yazının sonunda döneceğiz). Gelgelelim, kendi analizinin başından sonuna kadar yapısalcı bir anlayışa dayandığını ve bu yüzden yanlış olduğunu söylemek gerekiyor.

Tarihî maddecilik, toplumsal formasyonları (yani somut toplumları) inceleyen bilimdir. Ama bütün bilimler gibi tarihî maddeciliğin de, nesnesi olan toplumsal formasyonu incelemeye varıncaya kadar geçmesi gereken çeşitli soyutlama düzeyleri vardır. Bu soyutlama düzeylerinin birbirine karıştırılması incelemede vahim yanlışlar doğurur. Mehmet Ayhan'da bu vahim yanlışların bazılarını görebiliyoruz.

Tarih boyunca yaşamış ve bugün de yaşayan yığınla toplum var. Bunlar, tarihî maddeciliğin nesnesini oluşturuyor. Her bilim gibi tarihî maddecilik de, nesnelerini daha iyi anlamak için belli sınıflamalar yapmak zorunda. Yani, bütün bu toplumları teker teker mi inceleyeceğiz? Ve, neye göre inceleyeceğiz? Bir başka söyleyişle, bütün toplumlar için geçerli ölçütler bulabilir miyiz? Toplumsal formasyonları, bu ölçütlere göre sınıflandırabilir miyiz?

Bilindiği gibi, bu, bir belirleme önceliğine göre yapılabilir. Yani, çeşitli toplumlarda gördüğümüz sayısız olay arasında, bazılarının belirleyici, bazılarının belirlenen durumda olup olmadığına bakarız. O zaman, toplumların temel yapıları ile ikincil yapıları arasındaki ilişkileri tesbit edebiliriz. Tarihî maddeci bilimin bu konudaki ölçütü, **maddî hayatın üretilmesi tarzıdır.** Bu, bilindiği gibi, «altyapı» ve «üstyapı» kavramlarını verir bize. Böylece, toplumları temel belirleyici yapılara ve kendi özerklikleri olduğu halde son analizde başka yapılar tarafından belirlenen yapılara ayırırız. Böyle bir ayrım, bütün top-

lumsal formasyonlar için geçerlidir. Şu halde, ellmizdeki en genel soyutlama budur; en yüksek soyutlama düzeyi de diyebiliriz buna.

Ama bu soyutlamayı yaptığımız anda, üretim kavramına da varmış oluruz. **Üretim** kavramının açılması, «üretici güçler/üretim ilişkileri» ikilisini ortaya çıkarır. Bu, «üretim tarzı»dır. Şu halde, varolan toplumsal formasyonları, **üretim tarzlarına** göre sınıflandırıp inceleyebileceğimizi anlarız. Üretim tarzı, bize bazı başka kavramları da verir. Örneğin, **mülkiyet** kategorisi, üretim ilişkilerinin bir parçası olduğuna göre, **sınıf** kavramı da üretim tarzı kavramı içinde içerilmiştir. Hattâ, üretim tarzının genellikle ekonomik temelden ibaret olduğu düşüncesi yaygın olmakla birlikte, aslında üretim tarzı kavramı bize üstyapının niteliğini de **genel** bir biçimde gösterir. Çünkü, örneğin feodal üretim tarzında, artığın, «ekonomi-dışı zor»la alındığını söyleriz. Şu halde, feodal üretim tarzında artık, üstyapının müdahalesiyle ele geçirilmektedir. Demek ki, feodal üretim tarzının tanımı, feodal üstyapının niteliği hakkında bize **genel** bir fikir verebilmektedir.

Bütün bu kavramların, **üretim tarzı kavramının soyutlama düzeyinde** bulunabilir olması, bazı Marksistler için yanıltıcı sonuçlar veriyor. Çünkü buradan, bütün bu kavramlar elde hazır olduğuna göre, artık somut toplumsal formasyonun incelenmesine geçilebilir sanılıyor. Oysa üretım tarzı, somut toplumsal formasyondan **daha yüksek** bir soyutlama düzeyidir. Bunu görmemek, Marx'ın **Kapital**'i ile **Fransa'da Sınıf Savaşı** arasındaki soyutlama düzeyi farkını görmemek demektir.

Sık sık belirtilmiş bir doğru olmakla birlikte, gene tekrarlayalım. Marx'ın **Kapital**'ı, genel olarak **kapitalist üretim tarzını** anlatır, ama herhangi bir ülkedeki kapitalizmi anlatmaz. Yani, «üretim tarzı» soyutlama düzeyinde bir eserdir, ama «toplumsal formasyon» soyutlama düzeyinde bir eser değildir. Ama **Fransa'da İç Savaş**, «toplumsal formasyon» soyutlama düzeyinde yazılmıştır. Çünkü burada doğrudan doğruya Fransa'nın belirli bir tarih kesiti içindeki hayatı incelenir. Şu halde, «üretım tarzı» soyutlama düzeyinden «toplumsal formasyon» soyutlama düzeyine geçerken, geçişi sağlayacak yeni kavram, **somut tarih**'tir. Çünkü her toplumsal formasyonun kendi somut tarihi vardır ve bütün toplumsal ilişkileri, çelişkileri, ancak bu **somut tarih içinde** anlaşılabilir. Üretim tarzı, bu somut tarihe gömülüdür, onunla yoğrulmuştur.

Şu halde, çelişkiyi, üretim tarzı soyutlama düzeyinde ele alabiliriz. Bu, toplumları anlamak için zorunlu bir aşamadır. Çünkü burada bir üretım tarzının temel sınıflarını ve bu sınıflar arasındaki temel ilişkileri (yani çelişkileri) görürüz. Ama bu, bir somut toplumsal formasyonda olup bitenleri anlamak için yeterli değildir. Çünkü hiçbir toplumsal formasyonda saf bir üretim tarzı görmeyiz. Dolayısıyla, üretim tarzı açısından temel olan sınıfların yanı sıra, birçok ikincil sınıf ve zümre de vardır ve bunların davranışları, o toplumsal formasyonun gelişmesinde son derece etkili ve önemlidir.

Üretim tarzı soyutlama düzeyine göre yapacağımız analizde, sınıflar ve ilişkileri zorunlulukla «tek-eksenli» diye niteleyeceğim bir biçimde karşımıza çıkarlar; örneğin, «kapitalist üretim tarzında», **proleterya** ve **burjuvazi** tek bir eksenin iki yanında yer alırlar. Bu üretim tarzı açısından baktığımızda, aralarındaki ilişki çelişiktir ve gene bu çerçeve içinde, bu çelişki elbette **uzlaşmaz bir çelişkidir.**

Şimdi, içinde kapitalist üretim tarzının hâkım olduğu herhangi bir toplumsal formasyonu anlamamız için, bu soyutlama düzeyinin kavramlarını bilmemiz gerekiyor. Ama, «toplumsal formasyon» soyutlama düzeyine geçmemizi sağlayan **somut tarih** analizini ihmal edip yalnızca üretim tarzı düzeyinin kavramlarını nesnemiz olan toplumsal formasyona uyguladığımızda, çok kötü bir biçimde yanılırız. Çünkü bu anlamda üretim tarzı, bir soyutlamadır ve bir soyutlama olalarak zaman-dışıdır, mekân-dışıdır. Oysa nesnemiz olan toplumsal formasyon somut bir zaman ve mekân içinde oluşmuş bir varlıktır. İşte bu nedenle, üretim tarzı kavramlarını doğrudan doğruya toplumsal formasyona uygulamak, **yapısalcılık** olur; soyutta inşa edilmiş bir yapı modelinin kavramlarının somut gerçekliğe uzatılması olur.

Mehmet Ayhan'ın temel yanılgısı, bu soyutlama düzeyleri ayrımını yapmamasından ileri geliyor. Üretim tarzı soyutlama düzeyine özgü, yani henüz özgülleştirilmemiş ve somutlaştırılmamış çelişkiyi, toplumsal formasyonun çelişkileriyle karıştırıyor. «Uzlaşmaz» çelişki ile «uzlaşabilir» çelişki arasında yaptığı ayrımın temeli bu. Üretim tarzına özgü, soyut ve dolayısıyla uzlaşmaz, tek-eksenli çelişki ile, somut toplumsal formasyonda varolan çeşitli çelişkileri aynı turden sanıyor. Bu yaklaşım, oldukça **naif** bir yapısalcılık anlayışının ürünüdür.

«UZLAŞMAZ» ÇELİŞKİ KAVRAMI ÜSTÜNE

Mehmet Ayhan, üretim tarzı soyutlama düzeyinde bulduğu çelişkinin uzlaşmazlığı üstünde durmuş, bunu, maddecilikle idealizmi birbirinden ayıran ölçüt olarak sunmuştu. Yaklaşımın yöntemsel olarak yapısalcılıktan geldiğini göstermeye çalıştım. Ama bu çelişki anlayışı üstüne söylenecek başka şeyler de var. İlkin, teorik sonuçlara gelmeden önce, Mehmet Ayhan'ın tezini ampirik bir çerçevede ele alalım.

Bazı çelişkilerin, (özellikle de burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkinin **uzlaşmazlığı** üzerinde böyle ısrarla durmak, **daha devrimci bir politik tutumun** göstergesi olduğu izlenimini veriyor. Ama gerçekten böyle mi? Bu soru üstünde durmakta yarar var.

İlk izlenimin tersine, «çelişki uzlaşmazdır» demek, kendiliğindenci bir tutumun temelini oluş-

turabilir. Çünkü dikkat edilecek olursa, böyle bir anlayış, devrim için insanın yapması gerekeni çelişkiye teslim etmektedir. «Burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki uzlaşmaz»... Şu halde, bize yapacak fazla iş kalmıyor; başından sonuna kadar değişmez biçimde uzlaşmaz kalan bu çelişki, eninde sonunda sorunu çözecek. Bunun, daha önceki yazılarımda da sık sık değindiğim «tarihin şaşmaz akışı» rahatlığından pek fazla farkı yok. Oysa tarih, hep kendisini garantili sayanları şaşırtarak akmıştır. Aynı şekilde, burada sözkonusu ettiğimiz çelişkinin uzlaşmazlığını garantili sayanları da şimdiye kadar şaşırtmıştır tarih, daha da şaşırtacaktır.

İki ayrı soyutlama düzeyimize dönelim gene. Burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki, «üretim tarzı» düzeyinde uzlaşmaz bir çelişkidir. Bir başka söyleyişle, üretim tarzının değişmesiyle bu çelişki yok olur; üretim tarzı sürdükçe o da varlığını sürdürür.

Mehmet Ayhan'ın gözünden kaçan somut toplumsal formasyon soyutlama düzeyinde ise bu soyut, yapısal çelişki, toplumun yapısından ve somut sınıf ilişkilerinden gelen birçok somut çelişki ile birliktedir. Bürokrasi, köylülük, çeşitli küçük burjuva kesimleri, ayrıca da burjuvazi ile proletaryanın fraksiyonları vardır somut toplumsal formasyonda. Somut konjonktür vardır. Burada artık «tek-eksenli» burjuva/proleter çelişkilerinden söz edilemez. Her şeyin karşılıklı belirlendiği bir bütündür bu. Sürekli değişen sınıf dengeleri, sınıf ittifakları, sınıf mücadelesi vardır. Üretim tarzının kâğıt üstündeki analizi bu somut karmaşayı tek başına açıklamaz. Ayrıca, üretim tarzının «uzlaşmaz» dediğimiz çelişkisi, bu somut bütünlükte pekâlâ uzlaştırılır.

Mehmet Ayhan'ın tezini bazı ampirik olgularla karşılaştırmaktan söz ettim yukarıda. Bu, son derece basit bir karşılaştırma; son derece basit bir soruyu gerektiriyor: burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkinin uzlaşmazlığı hangi ülkede kendi başına devrimci durum yaratmaya yetti şimdiye kadar? Bu «uzlaşmaz» çelişki, bugün neredeyse tamamen kapitalistleşen dünyanın her ülkesinde var, ama devrimin eşiğinde diye niteleyebileceğimiz kaç ülke sayabiliyoruz? Ayrıca, Lenin, emperyalizm çağında kapitalizmin hızla gelişebileceğini ve geliştiğini söylüyordu. O zaman, bu nasıl «uzlaşmaz» çelişki?

Mehmet Ayhan'ın yazısında bazı önemli iç tutarsızlıklar olduğunu söylemiştim. Bunlardan birine hemen şimdi bakabiliriz. Derginin 19. sayfasında şu satırları görüyoruz: «Kapitalist sistemle sosyalist sistem arasındaki çelişki hiçbir zaman uzlaşamaz, çünkü bu her bakımdan karşılıklı dıştalayan uzlaşmaz bir çelişkidir. Kapitalist sistemle sosyalist sistem arasındaki mücadele her zaman antagonisttir, ama sosyalist sistemin maddî gücü ve bilinçli politikasıyla, tüm insanlığın mahvına yol açacak bir düzeye ulaşması önlenmektedir.»

Bildiğimiz kadarıyla, çelişki nesnel bir belirlemedir. İnsanların hayatını insanların iradesi dışında belirleyen bir şeydir. Bu çelişki karşısında, bazı insanların (Sosyalistlerin) «bilinçli» bir politikayla çelişkinin kendi yasasını yerine getirmesini önlemeleri nasıl mümkün olur?

Mehmet Ayhan, burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkiyi de aynı terimlerle tanımlıyor. Bu da «karşılıklı dıştalayan», «uzlaşmaz» bir çelişki. Ama yukarıda söylediğim gibi, dünyanın pek çok ülkesinde devrim olmasına yetmiyor. Peki, bu da mı bazı insanların «bilinçli» politikası ile açıklanır? Yani, devrimciler mi kan dökülmesin diye devrim yapmıyor yoksa burjuvalar mı çıkarlarını korumak için devrimi önlüyor? Ama çelişkinin uzlaşmazlığı şu ya da bu gruptan insanların politikası ile sürekli askıya alınıyorsa, böyle uzlaşmazlığı biz ne yapalım? Dünyanın, kapitalizm oluştuktan bu yana geçen tarihi, Mehmet Ayhan'ın bu kadar vurguladığı uzlaşmazlığın pek de yeterli bir cevap olmadığını gösteriyor.

Mehmet Ayhan, Mao'yu eleştirirken, bir noktaya zekice parmak basıyordu:

> Dikkat edilecek olursa, Mao'nun çelişkinin evrensel niteliği olarak adlandırdığı şey, yalnızca kavram olarak çelişkidir; hareketin en genel yasalarından biri olarak bir soyutlamadır, soyut bir kategoridir, maddî bir şey değil ama düşünsel bir şeydir. Çelişkinin özgül niteliği olarak adlandırdığı şey ise belirli bir cisim olarak veya belirli bir hareket olarak çelişkidir; çelişki kavramının kendisinden soyutlanabileceği somut bir şeydir. Bu ayırım aynen şuna benzer: Kimse, hiçbir zaman «meyva» yememiştir; ya kiraz, ya elma ya da erik yemiştir. Çünkü «meyva bir grup nesneye verilen bir addır, bir genelleme, bir soyutlamadır. (**Birikim**, Sayı: 20, s. 17)

Ama kendisinin de aynı yanılgıya düştüğünü görüyoruz. Çünkü o da tarihî maddeciliğin soyutlama düzeyleri arasındaki farkı kavrayamıyor ve üretim tarzına özgü çelişki kavramı ile toplumsal formasyona özgü çelişki kavramını birbirine karıştırıyor. Oysa idealizm diyalektik maddeciliğe her zaman bu yoldan sızar. Çünkü bunu yaptığımız anda, somutu soyutla açıklamaya başlarız. Sonuçta, «çelişki uzlaşmazdır» diyerek, uzlaşmaz bir politik tavır almış gibi görünebiliriz. Ama gerçekte, sağ sapmanın da, sol sapmanın da epistemolojik temelini atmış oluruz. Burada sağ sapma, mücadeleyi çelişkinin uzlaşmazlığına bırakmak şeklinde ortaya çıkar. Sol sapma ise, çelişkiyi aynı monoton yapı içinde kavrar ve buna karşı şiddete dayanan aynı değişmez mücadele yöntemini önerir. Bütün sapmalar gibi, ikisinin de epistemolojik temelleri birdir. Tek yanlışın iki farklı yüzü gibidirler.

Oysa, üretim tarzının değil ama somut toplumsal formasyonun hareketi, tek-eksenli bir çelişki üstüne oturmaz. Toplumsal bütün, bir çelişkiler yumağıdır. Bu çelişkiler birbirlerini karşılıklı

olarak belirler. Örneğin bir Sosyal-Demokrasi olayını başka türlü anlayamayız. Gene Mehmet Ayhan'ın bir yargısına bakalım:

> Ya bu-ya o (karşılıklı dıştalayan) ve hem bu-hem o (geçişımlı) türündeki çelişkiler arasındaki ayırım, Marksızm'in politikasında temel bir yer tutar. Örneğin, bir politika **ya** burjuvazinin çıkarlarına hizmet eder **ya da** proletaryanın, ama bir politika **hem** sanayi burjuvazisinin **hem de** ticaret burjuvazisinin çıkarlarına hizmet edebilir. (**Birikim**, Sayı: 20, s. 15)

Bu «hizmet etme» sözünün anlamı biraz bulanık. Ekonomik alanda birçok politika vardır ki, hem burjuvaziye, hem de proletaryaya hizmet edebilir. Örneğin, kırsal hâkim sınıflar yiyecek fiyatlarını yükseltiyorlarsa, işçi sınıfının ücretlerinin alış gücü düşer. Bu nedenle işçiler grev yapar. Birçok sanayici bundan zarar görür. Şu halde, kırsal hâkim sınıfların egemenliğine darbe vuracak bir politika, işçilere de, sanayicilere de «hizmet eder». Çünkü işçilerin reel ücretleri yükselmiş olur, grevler azalır, v.b.

Belki Mehmet Ayhan, bunun da işçilere hizmet etmediğini, çünkü devrimci atılımı durdurduğunu söyleyecek. Ama bu pek yeterli cevap değil. Aslında, «hizmet etmek» gibi deyimler kullanırken, nihaî amacımızın **ne olduğunu** çok açık seçik belirtmemiz gerekiyor. Bir başka örnek vereyim: burjuvazi ile proletarya arasındaki tekeksenli çelişki, daha geniş bir bütünlükte niteliğini kolayca değiştirebilir. Benim pek inanmadığım «ulusal burjuvazi» kavramına bakalım; Mehmet Ayhan'ın yazısında kullandığı bazı deyimlerin akla getirdiği siyasî anlayışta bu «ulusal burjuvazi» önemli bir kategori. Demek ki, «Emperyalizm» gibi daha üst bir dolayım ortaya çıkınca, proletarya ile burjuvazinin hiç değilse bir kesimi arasındaki «uzlaşmaz» çelişki pekâlâ uzlaşır bir nitelik alabiliyor. Bir de, «ileri demokrasi» kavramına bakalım. Burada da, proletarya ile burjuvazi arasındaki «uzlaşmaz» çelişkiye karşın, kapitalist toplumun nitelığı değişmiyor ve kapitalist toplum sınırları içinde bir yeni aşamaya varmak için, proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişkinin uzlaşmazlığı yeniden askıya alınabiliyor.

Sorun burada zaten. Emperyalist sistem içinde ve Kapitalist toplumsal formasyon içinde, çelişkilerin karşılıklı hareketinden doğan denge demek olan **«üstbelirlenme»**, hâkim sınıflar lehine yumuşatılabilir. Uzlaştırıcı politikalar her zaman uygulanabilir. Nitekim yıllardır uygulanmıştır, hâlâ da uyguanmaktadır. Burada devrimciliğin ölçütü, çelişkinin soyut uzlaşmazlığı üstünde durarak **teselli** bulmak değil, çelişkilerin somut bütün içinde nasıl uzlaştırıldığı mekanizmasını çözerek nasıl üst üste yığılacağını da kavramak ve dolayısıyla duruma **çare** bulmaktır.

ÇELİŞKİ NEDİR?

Mehmet Ayhan, devrimciyi sahte devrimciden ayıran şeyin, uzlaşmaz çelişki ile uzlaşan çelişki arasındaki farkı görmek olduğunu söylüyor. Ama yazısında bir büyük eksiklik var. Çelişkiler arasında böyle **tursel** bir farklılık gözettiğine göre, bunun nedenlerini de açıklaması gerekirdi. Yani, hangi çelişkiler **doğuştan** uzlaşmazdır, hangileri böyle değildir, niçin böyledir?

Gerçi görüyoruz, burjuvazi/proletarya çelişkisinin uzlaşmazlığını sık sık belirtmiş. Ama bu da bir dogmatik olgu olarak çıkıyor karşımıza. Sebebi belirsiz, sadece böyle.

Aslında soruna böyle bakmak, çelişki dediğimiz şeyi bir çeşit varlık gibi görmek oluyor. Neredeyse, siyah köpeklerle beyaz köpekler gibi, uzlaşan çelişkilerle uzlaşmayan çelişkiler var. «Özünde uzlaşmaz olan çelişkiler» gibi deyimler de zihnimizde böyle bir imge yaratmaya yardımcı oluyor. Yani çelişkilerin kendilerine göre özleri var. Ve değişik özlere sahip çelişkiler var. Örneğin, şu cümleye bakalım: «Bu türden bir çelişki antagonist hale gelse bile özünde 'uzlaşabilen' bir çelişki olarak kalır.» (s. 13) Hangi **türden**, kaç tür çelişki var? Bu sorular karşısında, bu tarz çelişki açıklaması (Mehmet Ayhan'ınki şüphesiz bunun tek örneği değil) gerçekten metafizikleşiyor.

Oysa çelişki kendi başına bir varlık değil, bir **ilişkidir**. Birden fazla şey arasında varolan bir ilişkidir. Dolayısıyla, şöyle ya da böyle bir özü kendi içinde taşıması sözkonusu değildir. Ona o sözü verecek olan, ilişkisi olduğu nesnelerin nitelikleridir. Çok kısa bir örnek vermek gerekirse, gene burjuvazi ile proletaryanın çelişkisine dönelim ve diyelim ki, bu çelişkinin gerçekten uzlaşmaz bir nitelik taşımaya başlaması için bir kere proletaryanın sıyasî bilince ulaşması gerekir. Bu bilince ulaşmamış bir proletarya, burjuvazi için bir tehlike değil, tersine bir nimettir. Örneğin, Amerikan işçi sınıfı. Burada bir uzlaşmazlıktan ciddiyetle söz etmeye imkân yok. Ama aynı zamanda, Amerikan işçi sınıfının hiçbir zaman bilinçlenmeyeceğini, dolayısıyla oradaki sınıfsal çelişkinin hiçbir zaman uzlaşmaz nitelik kazanmayacağını da söyleyemeyiz. Öte yandan, evrimsel bir şey de değildir bu. Yani Amerikan işçi sınıfının kendi içinde başlayıp gelişecek evrimsel bir süreç de değildir. Kendi dışında birçok karmaşık etkene bağlıdır. Bu karmaşık etkenlerin en yakın bütünsel çerçevesi de Amerikan toplumsal formasyonudur; devletiyle, aydınlarıyla, ideolojisiyle, politikasıyla, Amerikan toplumu. Amerikan işçi sınıfının siyasî bilince bugüne kadar erememesinin açıklaması da bu yapı içindedir, yarın olabilecek değişikliklerin anahtarı da İşte bu nedenle kâğıt üstünde çelişkilerin global uzlaşmazlıkları değil, somut toplumsal formasyonlarda etkin somut çelişkilerin somut üstbelirlenme biçimleri önemli bizim için.

Mehmet Ayhan'ın Marksistle idealisti ayır-

detmek için getirdiği ayrım böylece tamamen işlevsiz kalıyor. Çünkü soruna onun baktığı soyutlama düzeyinde bakan hiçbir Marksist, onun «idealist» olarak ilân ettikleri de dahil olmak üzere, burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkinin «uzlaşabilir» bir şey olduğunu düşünmüyor, aklından geçirmiyor. Ama somut toplumsal formasyonlarda, çelişkileri gevşeten üstbelirlenme biçimlerinin ortaya çıkabildiği olgusunu görüyorlar. Ayrıca, «ileri demokrasi», «toplumsal ilerleme» gibi sloganların bu gevşemeyi onaylayan, çünkü çelişkinin çözümünü sürekli olarak **ileriye** atan niteliğini görüyor ve eleştiriyorlar. Çelişkinin son analizde «uzlaşmaz» olduğu tesellisi, onlara yeterli gelmiyor.

Sorun, «çelişki»nin türü değil. Kapitalist toplumda, birbiriyle uzlaşamayacak iki sınıf var: proletarya ile burjuvazi. Ama bu uzlaşamama durumunu da doğru tanımlamalıyız. Bilinçlenmemiş bir işçi sınıfı, kapitalist toplumun bir ürünü ve onun aslî parçasıdır. Bilinçlenmesi, kendisi için bu toplumun dışında bir hayat olduğunu anlaması demektir. İşçi sınıfının böyle bir imkânı vardır. Dolayısıyla, kapitalist toplum, işçi sınıfıyla birlikte, kendi yok oluş yolunu da yaratmıştır. Ama bu, sadece potansiyel olarak böyle. İşçi sınıfı bu bilince varıncaya kadar, kapitalist topluma hizmet edecek, onunla **uzlaşacaktır.** Ekonomik çıkarlarının bilincine varması da bu durumu değiştirmez. Çünkü ekonomik bilinciyle kuracağı sendikalar, yapacağı grevler, kapitalist toplumun temelini değiştirmez, tersine, bu toplum biçiminin kendisine özgü kurumlardır bunlar. Ancak bu toplum içinde varolurlar. Dolayısıyla uzlaşmazlık, ancak **belli boyutlara varmış siyasî mücadelenin bir ürünüdür.** Durumun kendi içinde yatan bir nitelik değil, varılması, çalışarak ulaşılması gereken bir noktadır.

HEGEL SORUNU

Mehmet Ayhan'ın söylediklerinin özüne karşı itirazımı belirttim sanıyorum. Ama geniş kapsamlı yazısında bazı başka sorunlar da var ki, bunlardan bir kısmı bu bağlamda ele alınmalı. Hegel üzerine değerlendirmeleri bunların başında geliyor. Hegel benim de «mâkûs talihim» haline geldi; bir yazıyı Hegel'e dokunmadan bitirebilirsem çok seviniyorum. Ama bir kere dokunmuş bulundum. Ve Hegel'inki de «Fantoma'nın İntikamı»ndan aşağı kalmıyor.

Mehmet Ayhan'ın Hegel karşısında tutumu oldukça çelişik. Bir kere Marx'la Hegel arasında bir «göbekbağı» bulunduğunu söylüyor. Ayhan'a göre «Marksizm... öncüllerinin.. **dolaysız bir devamı»** olduğu kanısında. Bu da, Hegel'in «Süpersesyon/aşma» teorisinin bir ürünü. Althusser'e de şu nedenle kızıyor: «İncelediğimiz iki makalesinde Althusser'in, Hegel ve Marx'ın görüşlerini toplumsal ilerlemeye ve işçi sınıfının mücadelesinin gelişmişlik düzeyine bağlamak gibi bir kaygısı yoktur.» (s. 22) Şimdi, böyle bir kaygısı olmadığı için Althusser'i azarlamak ne kadar doğru olur? Ne diyecekti? Hegel de, Marx da, aynı şeyi temsil ediyorlardı. Hegel formasyonunda bir adam, «toplumsal ilerleme»nin bir başka, **ileri** aşamasında yaşasa işçi sınıfı hareketinin filozofu olurdu. Böyle mi demeliydi Althusser? Yani önce toplumsal ilerlemeyi Marksizm'le özdeşleyeceğiz; sonra, toplumsal ilerleme üstüne varyasyon yapmak istemeyenleri Marksizm dışı sayacağız.

Bu sorunlara girersek, Marksizm'in ne olduğunu tartışmaya başlamamız gerekecek. Onun için buradan, Hegel'in değerlendirilmesinin başka ögelerine geçelim. Mehmet Ayhan, Marksizm'de çelişkinin «uzlaşmaz» türünün tanındığını söylediği için, bütün toplumsal ilerleme aşamalarına karşın, Hegel'le ters düşüyor ve bunu açıklıyor. Hegelci çelişki «A=A-değil» formülüne dayandığı için, bütün karşıtlar özdeştir ve bütün çelişkiler uzlaşabilir. Yani Hegel'de «karşılıklı dıştalayan» çelişki yoktur. Mehmet Ayhan, Hegel'in çelişki anlayışını, gerici düzenle uzlaşabilmek için yönteminden verdiği tavız olarak nitelendiriyor.

Mehmet Ayhan başka yerlerde Hegel'i bu kadar övmese, Marksizm'in dolaysız öncülü saymasa, buna bir şey demek gerekmezdi. Ne var ki, Hegel'in felsefe tarihinde büyük bir yer kazanmasına sebep olan şey, zaten, Mehmet Ayhan'ın «karşılıklı dıştalayan» kategorisini çürütmesidir. Bunu kendisi de söylüyor: «Hegel'e göre, A=A-değil çelişkisi dışındaki bir çelişki anlayışı diyalektiğin tamamen dışındadır ve 'sıradan, bayağı' bir şeydir; daha önceki metafizik düşünürlerin, özellikle de Kant'ın çelişki anlayışını yansıtır.» (s. 12) Evet, Kant'da ve önceki filozofların çoğunda, **çelişki** değil, **karşıtlık** vardır ve bu, Mehmet Ayhan'ın «karşılıklı dıştalayan» kavramına çok yakın bir şeydir. Hegel ise bunu çürütmeye ve gerçekliğin karşıtlığa (Realopposition) değil, diyalektik çelişkiye dayandığını göstermeye çalışmıştır. Bu diyalektik çelişkinin temel ilkesi de, her şeyin zorunlu olarak karşıtına dönüşmesidir. Dolayısıyla Mehmet Ayhan kollarını açıp Hegel'i Marksizm kapısından içeri alıyor, ama onu gerek kendi gözünde, gerek Marksistlerin gözünde büyük yapan çelişki ilkesini kapının dışında bırakıyor. Hegel bu koşullarda kapıdan içeri girmeyi kabul eder miydi acaba? Pek sanmıyorum.

■

Emperyalizm Döneminde Sosyalizmin Sorunları -II-

ÇÜRÜYEN BİR TOPLUMSAL SİSTEM: EMPERYALİZM

Lenin, emperyalizmi **bir toplum biçiminin** (kapitalizmin) **en yüksek aşaması** olarak tanımlar.

Bilimsel Sosyalizmin tanım yapma konusundaki «aşırı» dikkati gözönüne alındığında, yukarıdaki ifadenin basit bir anlamı olmayacağını kabul etmeliyiz. Nitekim Lenin, «emperyalizmin başlıca siyasî ve iktisadî özelliklerinin ayrıntılı, üstün bir tasvirini veriyor.» dediği Hilferding'in; emperyalizmi, «kapitalizmin gelişmesindeki en yeni evre» olarak tanımlamasını yetersiz bularak değiştirmiş ve yukarıda andığımız kendi özel tanımını yapmıştır.

«... en yeni evre», «en yüksek aşama». Hilferding ve Lenin tanımlarının kilit terimleri bunlardır. Hilferding'ın tanımı, kapitalizmin daha birçok «yeni evre»lere ulaşabileceğini kabul etmiş görünmektedir. Ve nitekim aynı Hilferding, daha sonra Kautsky'nin yanında saf tutarak onun ünlü «ultra emperyalizm döneminin de mümkün olduğu» tezini onayladı. Oysa Lenin bundan sonra «yeni bir evre»nin daha gelemiyeceğini söyler ve «emperyalizm, proletarya toplumsal devriminin hemen öncesidir» der.

Bu kadarı birtakım «ortodoks»larımıza yeter de artar bile. Böylece Hilferding'in pasifizmine apaçık bir kanıt bulmuş olur ve Lenin'in bu pasifist tanımı değiştirmekle en doğal bir işi yapmış olduğuna hükmederler.

Gelgelelim, Lenin'in itirazı, ya da Hilferding'in tanımını değiştirme gerekçesi bu değildir. O, Hilferding'i «emperyalizmin... en temel özelliklerinden birini» görmemiş olmakla eleştirir. Kendi özel tanımını yapmaktaki ilk temel gerekçesi budur:

> «Marksist Hilferding'in hatalarından biri, onun bu noktada, Marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım atmasıdır. Emperyalizme özgü asalaklıktan sözetmek istiyoruz.» (Lenin, **Emperyalizm,** Sol Yayınları, Üçüncü baskı, s. 117)

Sırf iktisadî olguları incelediği sırada yeterli bulduğu Hilferding'in tanımını, bu en temel özelliği ihmal etmiş olduğu için terkeder. Yani Lenin'e göre kapitalizm öyle bir aşamaya ulaşmıştır ki artık **bir toplum biçimi olarak** varabileceği en yüksek —başka bir deyişle en ileri— noktadadır. Ve bu noktadan itibaren kapitalizm, **tarihî-toplumsal gelişimin ölçülerine göre** artık **ilerleyemez.** Tarihî misyonunu tamamlamıştır. Bundan sonra o, ancak **«çürür».**

Ancak şu son yazdıklarımızı «kapitalizmin krizler sonucunda çökeceği» biçimindeki tezin aynı özlü değişik bir ifadesi olarak anlamak son derece yanlıştır. Lenin kesinlikle bu anlamda konuşmamaktadır. Fakat ne yazık ki birtakım «ortodoks»lar, Lenin'in asalaklık ve çürüme ile ilgili kısa ama son derece özlü sözlerini, tam da şu yukarıdaki gibi mekanik ve yüzeysel bir yoruma tabi tutuyorlar.

Kapitalizm çökmüyor, **çürüyor.** Ve çürüyen, bir toplumsal sistemdir, onun tüm ögeleridir.

Çöküş tezi, kapitalizmin kendi özel yasalarına göre işleyişinin bir noktada (kriz anında) «tıkanacağı» ve adeta tüm çarklarının duracağı, kilitlenecağı varsayımından hareket eder. Örneğin kâr hadleri sıfıra yaklaşmış, üretim durmuş, stoklar yığılmış, işsizlik dev boyutlara yükselmiş, birçok işletme iflâs etmiş, kredi piyasası işlemez hale gelmiştir. Dikkat edilirse başlıcalarını saydığımız bu olgular, sistemin olağan işleyişinde hiçbir zaman yok olmazlar. Belli nicelikte her zaman vardırlar. Bunlardan bazıları zaman zaman önemli niceliklere ulaşabilirler. Ama kriz hepsinin birden büyük nicelikte kendini göstermesiyle doğar.

Görülüyor ki doğan sonuç —yani çöküş— tamamen kapitalizmin kendine özgü mekanizmalarının eseridir. Sistem kendi kendini tıkayacak, çökertecek özelliklere zaten sahipti ve kriz bu özelliğin açığa çıkışıdır. Çöküş tezi, **ekonomik oluşumlara** dayanır.

Oysa Lenin'in **çürüme tezi, tümüyle bunun dışında bir oluşumdan yola çıkar.** Bunu unutmak Lenin'in özgün teorisini öfkeli bir isyancının öznel suçlaması derecesine indirmek olur.

Bakınız bu «unutulan» pasajlardan birinde Lenin ne diyor:

> «Emperyalizm, genel anlamda, kapitalizmin bazı özelliklerinin gelişimi ve doğrudan doğruya devamı olarak ortaya çıkmıştır. Ama, kapitalizm, kapitalist emperyalizm haline, ancak gelişmesinin belirli ve çok yüksek bir düzeyinde, **kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığı zaman;** kapitalizmin yüksek bir iktisadî ve toplum-

sal yapıya geçiş döneminin bazı unsurları bütün gelişme çizgisi boyunca biçimlenip belirdiği zaman gelebilmiştir.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 104, a.b.ç.).

Bu alıntıda Lenin, kapitalizmin emperyalizm haline gelişinin üç önemli koşulundan sözediyor. Bunlardan sonuncusu yani «kapitalizmin yüksek bir iktisadî toplumsal yapıya geçiş döneminin **bazı unsurları**»nın «biçimlenip belirmesi», sosyalist topluma geçişin maddî temellerini anlatıyor. İlk ikisi ve özellikle sonuncusu ise Lenin'in «çürüme» teorisinin kaynaklandığı maddî süreci göstermektedir.

«... kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmekte»dir. «Çürüme» işte bu süreçte kendini gösteriyor.

Ama Lenin bu çürümeye yol açan sürecin kapitalist gelişmenin çok yüksek bir düzeyde oluşuyla birlikte bulunduğunu özenle belirtiyor: Yani hem kapitalist —anlamda— gelişme sürmektedir ve hem de çürüme. Bu ikisi en azından Lenin'in döneminde birbirini durdurmuyorlar. Kaldı ki aynı şey daha sonraki dönem için de rahatça ileri sürülebilir.

Konuyu yine Lenin'den izleyelim:

> «Ancak, bu çürüme eğiliminin, kapitalizmin hızlı gelişimini önleyeceğini sanmak yanlış olur. Önlemez. Emperyalist dönemde bazı sanayi kolları, burjuvazinin bazı tabakaları, bazı ülkeler, bu eğilimlerden birini ya da ötekini, küçük veya büyük ölçüde gösterirler. **Bütünüyle kapitalizm, eskiye göre çok daha büyük bir hızla gelişmektedir.** Bu gelişme, yalnızca genel olarak gitgide daha eşitsiz hale gelmekle kalmayıp, ayrıca da eşitsizliği özellikle sermayece en zengin ülkelerin (İngiltere) çürümesinde kendini göstermektedir.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 147, a.b.ç.).

Evet, **kapitalist anlamda gelişme** sürmektedir. Lenin, gerek alıntının içinde ve öncesinde ve gerekse sonraki bölümde, hızla gelişmenin bu anlamda olduğunu gösteriyor. Yani gelişme, sırf bir iktisadî büyümedir, sırf bir üretim artışıdır.

İktisadî faaliyet ve asıl olarak bu faaliyetin nesnel temeli olan üretim faaliyeti gelişebilir, artabilir. Bırakınız bu faaliyetin özellikle çağımızda ve metropol ekonomiler için giderek anlamsız bir tüketim girdabını gerektirecek kadar rasyonellikten uzaklaşmasını, asıl önemli nokta şudur: Üretim ve onun ürünü, toplumsal bir sistemde, başlıbaşına bir şey değil; insanlar, sınıflar arasındaki ilişkinin taşıyıcısıdırlar. Dolayısıyla, artışın, «gelişme»nin aritmetik anlamı değil, bu artışın, üretimdeki gelişmenin bu **ilişkilere** yaptığı etki, yansıması önemlidir.

Lenin bu yansımanın bir **asalaklığa** yol açtığını özellikle vurgular. Denilebilir ki onun emperyalizm konusunda dikkatlerin üzerine toplanmasını istediği yer burasıdır.

Rantiyeleşme... Asalaklığın kapitalizmin egemen sınıfı burjuvaziye özgü biçimi budur: Burjuvazinin giderek artan bir bölümü «kupon kesmekle» yaşamını sürdürmeye başlamıştır. Üretimden tamamen kopuk bu zümre yanında, emek sürecinin içinde biçimsel olarak yeralan ancak fonksiyonları emek değil, emeğin denetlenmesi olan imtiyazlı «işçiler»; ve yerine getirdikleri özel hizmet fonksiyonu ancak sınıflı toplum yapısı içinde mümkün bir dizi ücretli kesim; artan üretimin ilk ağızda hoşnut ettiği zümreler olarak, «asalaklığın nimetleri»nden yararlandıklarının bilinciyle varolan düzene sahip çıkarlar.

Görüldüğü gibi asalaklaşma, kapitalist toplumun sınıfları arasındaki ilişkiyi «yumuşatan» bir öge olmaktan öte, asıl olarak **sınıfların yapısını değiştiren bir süreci anlatmaktadır.** Bu konuya geçen sayımızda daha derinlemesine değinmiştik.

«Çürüme» olayının asıl boyutlarına geliyoruz.

Bu boyutları görmekten aciz «birtakım ortodokslar», Lenin'in asalaklaşma tezini yalnızca metropol ülkenin sömürgelerle olan ilişkisine uygularlar. Onlara göre sömürgelerden edinilen aşırı kârları kısıtlayan gelişmeler olursa bu «asalaklık» büyük ölçüde ortadan kalkar. Böylece de sömürgelerden edinilen kârın yumuşattığı sınıf çelişkileri yeniden sertleşir.

Eğer böyle olsaydı, 1945'ten buyana daha da hızla güçsüzleşen, eski sömürgeleri üzerinde her türlü çıkarı giderek azalan İngiltere, müthiş bir sınıf çatışmasına sahne olur ve biz orada her an bir devrim beklerdik. Oysa bunun ne yazık ki emaresi bile yok. Ekonomik çıkar kavgası sürüyor elbette, ama bunun devrime gebe bir çatışma olduğunu kimse söyleyemez. İngiltere, bizzat egemen sınıflarının sözcülerinin dediği gibi «çürümüştür».

Eğer bu yargıyı fazlasıyla insafsız bulanlar olursa onlara Lenin cevap verecektir.

> «Ve böylece emperyalist gelişimin belirli özellikleri başka ülkelere göre, İngiltere'de çok daha önce görülebildiği için, ilkin ve en açık biçimde orada kendini gösteren emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağ yaratılmıştır. Örneğin L. Martov gibi bazı yazarlar, işçi sınıfı hareketi içinde, emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağlantıyı —günümüzün özellikle göze çarpan bir gerçeğidir bu— şöyle bir 'ısmarlama iyimserlik'le, (Kautsky ve Huysmans zihniyetiyle hareket ederek), bir kenara itmek istiyorlar: oportünizmin artmasına yol açan şey, ilerleyen kapitalizm olsaydı ya da oportünizme eğilimli olanlar en iyi ücret alan işçiler olsalardı, o zaman, kapitalizme karşıt olanların davaları umutsuz birer dava olurdu. Böyle bir 'iyimserlik' tuzağına düşmemek gerek: oportünist açıdan bir iyimserliktir bu, oportünizmi gizlemeye ya-

rayan bir iyimserlik.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 148-149).

Asalaklığın, sömürge sorunuyla ilişkisi ancak belli bir tarihî dönem için ve hızlandırıcı bir faktör olarak kurulabilir. Yani metropol-sömürge ilişkisi, **asalaklaşan** kapitalist toplum biçiminin yapısal bir ögesi değildir. Asalak yapının ortaya çıkış sürecinde bu yapıyı **besleyen** bir dış faktör sayılmalıdır.

Ama kuşkusuz kapitalizmden emperyalizme geçiş süreci son derece karmaşıktır. Bu karmaşık süreç içinde üretim artışıyla nitelenen kapitalist ilerleme ile, sömürge edinme uygulaması birbirlerini gerektiren bir ilişki içindedirler. Yani kapitalist ilerleme için hammadde ve pazar ihtiyacı sömürge fethini zorlamış; edinilen sömürge ise «ilerleme»ye yeni bir hız katmıştır. Ama bütün bu işleyişi zorunlu hale getiren ise bizzat kapitalist toplumun temel ihtiyacıdır.

Bunu İngiliz emperyalizminin ünlü sözcülerinden C. Rhodes açıkça belirtiyor:

> «'Dün East-End'deydim (Londra'da bir işçi semti), İşsizlerin yaptığı bir toplantıda bulundum. Ateşli söylevler dinledim orda. Bunların hepsi tek bir çığlıktan ibaretti: ekmek! ekmek! Dönüşte, bütün sahneyi yeniden yaşıyor ve emperyalizmin önemini bir kere daha kavrıyordum. Benim en büyük düşüncem, toplumsal soruna bir çözüm getirmek: Birleşik Krallığın 40 milyon nüfusunu kanlı bir içsovaştan kurtarmak için, bizler, sömürge politikacıları, fazla nüfusu yerleştirebileceğimiz, fabrikalarımızın ve madenlerimizin ürünleri için yeni pazarlar kazanabileceğimiz yeni topraklar elde etmek zorundayız... İçsavaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız.'» (Die Neue Zeit, XVI, 1,1898, s. 304'ten aktaran Lenin, **a.g.e.**, s. 93-94).

Lenin'in «kaba ve arsız» diye nitelemesine rağmen, olayı «dürüstçe» tanımladığını söylediği C. Rhodes, görüldüğü gibi sömürge fethini, «aşırı kâr elde etme tutkusu»nun tamamen dışında gerecelerle savunuyor. «Fazla nüfusu yerleştirmek» —istihdam sorunu, işsizliğin önlenmesi: Çünkü bunlar ihtilalci unsurlara dönüşebilirler—, «fabrikalarımızın ve madenlerimizin ürünleri için yeni pazarlar» —ki bu olmazsa fazla üretim krizleri doğar, sistem çökme tehlikesiyle yüzyüze gelir— ... Gerekçeler **asıl olarak** bunlardır. Ve zaten altını çizdiğimiz satırlarda C. Rhodes açıkça toplumsal soruna bir çözüm getirmekten —yani bir devrimi önlemekten— sözediyor.

Kapitalizm, sömürge elde ettiği için asalaklaşmaz. Yalnızca şu olur, sömürgelerden edinilen kâr, zaten başlamış olan asalaklaşmayı tüm metropole yaygınlaştırmada —özellikle ideolojik-politik dirençlerin kırılmasını mümkün kılan bir paslandırıcı olarak— etki yapar. Örneğin sosyalist ideolojiyi, sosyalist siyasal hareketi, sosyal-şovenizm ve reformizm haline getirmekte etkisi inkâr edilmez bir rol oynar.

O halde asalaklığın asıl kaynağı, nesnel temeli bizzat metropol ülkedeki kapitalizmin gelişiminde aranmalıdır ve oradadır.

Asalaklaşma, **kapitalist biçimlerin hiçbir etkisi olmaksızın gerçekleşen büyük üretim artışlarının** kapitalist toplum ilişkileri üzerine yaptığı derin değişimlerin bir ürünüdür.

Bu değişimlerin —etkilerin— yalnızca sınıfsal ilişkileri yumuşatmadığı, asıl olarak sınıfların yapısını değiştirdiği söylenmelidir. Eğer emperyalizm dönemine girildiğinden bu yana metropollerdeki sınıf ilişkileri yumuşadıysa —ki bir dizi büyük ekonomik krize rağmen bu özellik değişmedi— bunun nedeni, yukarıdaki olgudadır.

Şimdi sorabiliriz: Nasıl oluyor da üretim artışını dev boyutlara vardıran **bu gelişmeler** sınıfların yapılarını değiştiriyor ve onlara asalaklık gibi «olumsuz» bir özelliğin yerleşmesine neden oluyor?

Geçen sayıdaki yazımızda 1945 dönemine kadar üretici güçlerde meydana gelen değişimlerin özellikle işçi sınıfının yerine getirdiği fonksiyon üzerine etkilerini incelemiştik. Kısaca özetlenirse gördük ki kapitalizmin ilk döneminin «kombine işçisi» —ki manifaktürden devralındı— giderek bu kombine niteliğini yitirdiği bir nesnel süreç içinde, sırf basit bir mekanik hareket yapan unsur haline geldi. Bu değişim sürecinin ortalarında iken ve sürecin mantıkî varış noktasını gösteren ipuçları yeteri derecede açık gözüküyorken Marx, bu durumun **işçi sınıfının kendi bilincine** ve eylemine nasıl yansıdığını şöyle ifade ediyor:

> «Çalışanlar sürüsüne çocuk ve kadınların aşırı ölçüde katılmaları —(ki bunun **otomasyonun ürünü** olduğunu Marx daha önce anlatır. Ö.L.) ile birlikte makina, erkek işçinin sermayenin despotizmine karşı manifaktür döneminde gösterebildiği direnmeyi nihayet kırar, yokeder.» (K. Marx, **Kapital** I-2, s. 56, Odak Yayınları.)

Aynı olguya işaret eden bir çok pasaj daha verilebilir Kapital'den. Bunların konumuzu özellikle ilgilendiren birini daha verelim:

> **«Yaptığı iş kendisi için ilginçliğini yitirmiş bireysel fabrika işçisinin özel hüneri,** makine sisteminde bir araya gelip birleşen ve bu sistemle birlikte 'patron'un kudretini meydana getiren **bilim, muazzam doğal güçler ve kitle halinde yapılan toplumsal iş önünde sonsuz derecede küçük bir zerrecik gibi yok olur gider.»** (K. Marx, **a.g.e.**, s. 86-87, a.b.ç.).

Bir kez daha hatırlatalım ki burada sözkonusu olan, üretici güçler gelişiminin kendiliğinden bilince yansıyış biçimidir. Sosyalist bilincin bu nesnel süreci nasıl yorumladığını yazımızın ilerki bölümlerinde göreceğiz.

Geçen yazımızda anlatmış olmamıza rağmen, bütün bu gelişimlerin işçi sınıfının, sınıf olarak bileşimi —yani yapısı— üzerindeki biçimsel sonuçlarını —tabakaların teşekkülünü— bir kez de Marx'dan dinleyelim:

> «İşçinin teknik bakımdan iş-aracının yeknesak işleyişine tabi oluşu ve her iki cinsten ve çeşitli yaşlarda işçilerden meydana gelen işçi organizmasının kendine özgü bileşimi, tam bir fabrika rejimi şeklinde mükemmelleşen ve daha evvel sözü edilmiş olan kontrol ve gözcülük işini ve aynı zamanda da el-işçileri ve iş-gözcüleri diye ayrılmış işçileri sıradan sanayi erleri ve sanayi çavuşları diye ayırarak, sonuna kadar geliştiren bir kışla disiplini yaratır.» (K. Marx, **a.g.e.**, s. 87).

Yerine getirdiği fonksiyon değiştiğinde sınıf da değişir. Fakat sınıf, bu değişimi burjuva ideolojisinin çemberi içinde düşündüğünde, kendisinin giderek gereksiz, aşağı hale geldiği yargısına varacaktır. Ve bu yargıya, «önleyemeyeceği muazzam güçler» karşısında bulunduğu önkabulüyle birlikte varırsa bunun sonucu tam bir pasifizme kapılmak olacaktır.

Ne bu önkabulü aşmasını mümkün kılan aralıksız bir bilinçlendirme, bilgilendirmeyle karşılaşan; ne de kendi devrimciliğinin, yerine getirdiği fonksiyonun değişmezliğinden kaynaklanmadığı, bunun tam aksine bir temelden ötürü işçi sınıfının devrim yapma göreviyle yüzyüze olduğu bilinci kendisine **verilmemiş** olan işçi sınıfı; sırf dev üretim artışlarının tüketicisi olması için kendisine verilen yüksek ücretlerle karşılaştığında, bunu verilmiş bir nimet olarak, patronlarının hakseverliği olarak yorumlamaya açıktır.

Ve eğer metropollerin geniş işçi yığınlarını peşinden sürükleyen opotünist kadrolar, Lenin'in deyimiyle «burjuvazinin boş toplumsal desteği» haline geldilerse ve bu «misyon»larına işçi sınıfının geniş çoğunluğunu da alet edebildiyseler, bunun nedenlerini şu yukardaki yorumun —ideolojinin— içinde bulabiliriz.

İşçiler yine fabrikalardadır, yine çalışmaktadırlar. Dolayısıyla burjuvazinin asalaklaşmasına kanıt olarak gösterdiğimiz «üretim sürecinin dışına çıkma» sözkonusu değildir. Fakat asalaklaşma yine de vardır. Çünkü işçi sınıfına asalaklığın yansıması, onun, asalaklaşmış bir sınıfın varlığını mümkün kılan bir toplumsal düzen karşısında takındığı tavırda görülür. Bu tavrın, kendi mevcut fonksiyonunu veri kabul eden ve bu fonksiyonunun kendi dışında gelişen üretici güçlerin somut varlığı karşısında giderek çok daha önemsizleştiğini düşünen ve bütün bunların sonucu kendisine yaratıcı, etkin bir siyasal-toplumsal misyonu yakıştıramayan bir ideolojinin ürünü olduğunu biliyoruz. İşte bu ideoloji ve buna dayalı siyasal anlayış asalaklaşmanın ta kendisi olur.

Temel gerekçeleri, varsayımları bu olan ideolojinin sosyal şoven veya sosyal-emperyalist biçimlere bürünmesinin tarihî koşullarını geçen sayımızda anlattığımız için ayrıca yeniden durmayacağız.

Fakat sorunun bir diğer çok önemli yanı daha vardır. Emperyalizmin ortaya çıkış dönemiyle birlikte görülen dev üretici güçler gelişmesi, insanlığın önüne optimal bir düzeyin ötesinde üretim yapmanın imkânlarını sermektedir. Bu imkânın ilk somut sonuçları elde edildiğinde yalnızca kapitalist toplumun sınıflarını değil, tüm kurumsal yapısını da kapsayan bir oluşum görülmeye başlar. Bunu tüm toplum biçiminin asalaklaşmaya ve giderek çürümeye başlamasını gösterir olgular olarak niteleyebileceğimizi gördük.

Bu oluşumu Lenin, «kapitalizmin esas özelliklerinden bazılarının kendi karşıtlarına dönüşmesi» olarak formüle etmişti. (**a.g.e.**, s. 104). Çürume olayının tüm toplum biçimlerine uygulanabilecek ögelerini bu formülasyonda bulabiliriz.

Kapitalizmin tarihî karşıtı feodalizmdir. (Sosyalizm değil) Bunun içindir ki burjuvazi rantiyeleşerek bir feodale olabileceği kadar benzer ve «imtiyazlı işçiler, malikâne kâhyaları ya da hassa çiftliklerin 'muaf' serflerinin» siyasal-ideolojik tavır biçimlerine öylesine uyarlı hale gelirler.

Ama bir toplum biçiminin asıl evrimi, onun kurumsal yapısında görülür. Bu bakımdan «kendi karşıtına dönüşme»yi en iyi buralarda izleyebiliriz.

Emperyalizme dönüşmeye başladığı dönemlerden itibaren kapitalist toplum biçiminde devletin gittikçe yaygın ve çok yönlü kurumlarla donatılmasını bir yana bırakalım. Ama belirtmek gerekir ki burjuvazi feodal düzene karşı çıkışında, devletin yalnızca askeri ve asayişe ilişkin kurumlardan ibaret olmasını, özgürlüğün bir gereği olarak az savunmamıştı. Yalnızca Lenin'in epey sık sözünü ettiği ama «ortodoks» bazılarınca hemen hemen bir ajitasyon motifine indirgenmiş olan sözleri üzerinde duralım.

Lenin «tekeller, oligarşi, özgürlük eğilimi yerine egemenlik eğilimi»dir (**a.g.e.**, s. 147) derken ve «emperyalizmin bir ilhak eğilimi» olduğunu (**a.g.e.**, s. 108) söylerken hiç de malûm-u ilan etmek istemiyor.

Özgürlük, bağımsızlık, ulusal devlet... Bunlar, tarih sahnesinde burjuvazinin talepleri, sloganları olarak duyuldu. Ve gerçekten de burjuvazi bu sloganlarına uyarlı toplumsal düzenlerin kararlı savunucusu ve yapıcısı idi. Hem de bunların sırf kendisi için ya da daha doğrusu kendi ülkesi için değil, her ülke için geçerli ve zorunlu olduğunu ispat etmek uğruna yığınla eyleme girerek ve bu uğurda o devasa «özgürlük» literatürünü oluşturarak.

Şimdi ise bu kendi taleplerinden vazgeçmekle kalmıyor, onların karşısına geçiyor. Hem de

vaktiyle kınadığı feodalizmin ilhak ve yağmayı haklı, meşru gösteren tezleri ve gerekçeleriyle.

İdeolojik siyasal planda «karşıtına dönüşme»yi bu basit örnekte görebiliriz.

Asalaklığın temelinde bu «karşıtına dönüşme» olgusunun olduğunu Lenin aşağıdaki pasajda yeterince açık söylüyor:

> **«Öte yandan, sözgelimi Birleşik Devletler' in cumhuriyetçi burjuvazisinin, monarşist Japon ya da Alman burjuvazileriyle karşılaştırılması gösteriyor ki, emperyalist dönemde, en büyük siyasî fark, iyice azalmaktadır; bu da, genellikle önemsiz olduğu için değil, bütün bu durumlarda çok açık bir şekilde belirmiş asalak nitelikte bir burjuvazinin varlığından ötürü böyle** olmaktadır.» (lenin, a.g.e., s. 148, a.b.ç.).*

Ancak «karşıtına dönüşme»nin asıl önemli ve temel noktası bizzat kapitalist gelişimin kendisindedir. Kapitalizmin, kendisinin tarihen meşru ve zorunlu kabul edilmesi için öne sürdüğü tek gerçek temel olan üretici güçleri geliştirme fonksiyonu —kapitalist sınıfı tarihin bir döneminde gerçekten ilerici yapan bu misyon— burjuvazinin rantiye hale gelmeye başlamasıyla birlikte fiilen ondan uzaklaşmıştı. Ama hem bu sonuca yol açan ve hem de **üretici güçlerdeki gelişimin** artık **kapitalist anlam ve biçimler içinde** sürmesini açıkça olumsuzlayan nesnel temeller, bizzat üretim olgusunun kendisinde ortaya çıkmıştır. Yani kapitalist sınıfın yükselişini ve kapitalist toplum biçiminin kurulmasını mümkün kılan üretici güçler gelişimi, bir noktadan sonra bu gelişime kapitalizmin verdiği biçimleri ve amacı (yönü) kökten geçersiz kılan bir niteliğe erişmiştir.

Bu, yalnızca üretimin toplumsal karakteriyle üretici güçlere sahip olmanın bireysel oluşu arasındaki çelişkinin had safhaya gelişi, apaçık gözükmesi demek değildir. Kaldı ki Marksizm, toplumsallıkla bireysel çelişkisini değil, üretici güçlerin sosyalistçe kullanımı —ya da sahip olunması— ile kapitalist biçimde kullanım —ya da sahip olma— arasındaki niteliksel farktan söz eder. Toplumsallaşma, sosyalizmin ön koşuludur, kendisi değil. Aynı dilin kavramlarıyla konuşursak, sosyalizasyon sosyalizm değildir demek gerekir. Tıpkı bireysel mülkiyetin —sahip oluşun— kapitalist mülkiyet olmadığı gibi. Marx' ın şu kısa cümlesini vermekle yetinelim:

> **«İster bilim, ister maddi zenginlik sözkonusu olsun, 'kapitalist biçimde' sahip oluşla, 'kişisel biçimde' sahip oluş birbirinden tamamiyle farklı şeylerdir.»** (K. Marx, **a.g.e.**, 1-2, s. 33, a.b.ç.)

«Kendi karşıtına dönüşme» olayının nesnel temeli, üretici güçlerdeki gelişimin gösterdiği potansiyel imkânların; kapitalist sınıfın varlık nedenini ve onun belli tarihî dönemlerde üretici güçlere verdiği kapitalist biçimleri aşan, olumsuzlayan nitelikte olmasıdır dedik.

Üretici güçlerdeki gelişim, üretimi o düzeyde artırmıştır ki, kapitalistlerin onca frenleme çabalarına rağmen yaratılan bu toplam ürünün, kapitalist ölçülere uyarlı tüketimi artık mümkün değildir. Bunun içindir ki birim emperyalist düzenler —az önce C. Rhodes'in anlattığı gibi— fabrikalarının ve madenlerinin ürünlerini, «kendi alanları» —yani kapitalist ilişkilerin hüküm sürdüğü metropoller— dışına akıtıp orada tükettirmeye, giderek daha fazla ihtiyaç duyar olmuşlardır. Emperyalistler arası savaşın sömürgeler —kendi denetimlerindeki dış pazar— üzerine çıkması bu yüzdendir. Sermaye ihracı, yani «kendi alanı»na yatırılmayan sermayelerin dışarıya akıtılması, sırf yüksek kâr güdüsüyle açıklanamaz. Bu «ihraç», ihraç edilen ülkeyi metropol denetimine almakta hayli etkili bir araç olmuşsa da; asıl olarak metropollerde yatırıma sokulması «toplumsal sorun»u daha da ağırlaştıracağı için başvurulmuştur. Tarihî zıtlık şurasındadır ki, bir zamanlar kendi ülkesine kapitalizmi yerleştirmek için başlıca silâhı yatırım yapmak olan sınıf, bu silâhı ile feodal düzeni yıktı. Şimdi bu silâhının «kendi ülkesi»ndeki «kendi toplumsal düzeni»nin yıkıcısı haline gelebildiğini görmektedir. Üstelik tetiği kendi elinde olan bir silâhtır bu. Lenin'e söylemediği sözleri «söyleten» ve sonra onu «bilimsel olmamak»la suçlayan A. Emmanuel gibi-

*Fakat bu alıntıdan, metoropol ülkelerdeki burjuvazinin kendi ülkesinde monorşist rejimler kurmaya yönelmesi gibi bir sonuç çıkarmak çok ters olur. Lenin monarşizmle varolan cumhuriyetçi rejimler arasında *«siyasî fark»ın azaldığına* işaret ediyor. Yanı geniş yığınların siyasal eyleme etkı yapabilme imkânlarını kendisinden önceki siyasal rejimlerle kıyaslanamayacak kadar yuksek düzeyde gerçekleştirmiş olan Cumhuriyet rejimi, —ve burjuva demokrasisi— bu nitelığini yitirmeye başlıyor ve rejimin kurumları biçim olarak muhafaza edilirken ve buna rağmen rejim giderek bir oligarşik yönetime dönuşüyor (monarşiye benziyor).

Emperyalizm belli tarihî koşullarda egemenlık eğilimini siyasal yapıda yerleştirebilmek için feodalizmden «ödünç alınmış» uygulamaları kullandı. Ama gerek metropoldeki demokrasi deneylerinden ve gerekse çağdaş teknolojik, ekonomik imkânların, «demokrasi»leri istenen biçimde kullanma, onu oligarşik bir işleyişın araçları haline getirme yolunda sunduğu fırsatlardan güç kazanarak, hıyerarşik toplum biçimine en uyarlı sıyasal düzenin ışte bu «demokratik düzen»ler olduğunu gördü. «Demokrası», tarihî evrimi içinde bu «en yüksek aşamasına» ulaşmıştır.

ABD'nin G. Amerıka'da ve Afrika'da şu son zamanlardaki eylemi; başa geçirdiği Şili diktatörlüğüne yaptığı azarlamalar, Rodezya ve Güney Afrika'dakı ince politık operasyonlara girişmesi üzerinde dikkatle durmak bütün bu yukarda yazılanları kolayca açıklar. Aynı şey 12 Mart dönemi içinde Türkıye'de demokrasi meleği gibi bir imaj yaratabilmış olan AET için de o kadar doğrudur.

leri, sermaye ihracı olgusuyla Lenin'in anlatmak istediği şeyi anlamak yeteneğinden yoksun birtakım sofistlerdir ve tüm sofistler gibi eğitimle elde edilmiş bir cehaletin temsilcileridir.

Sermaye ihracını Lenin, «asalaklığın» da kanıtı olarak verir. Ve gerçekten de kapitalizmin o tarihî dönemde kendi «beka»sı için yöneldiği bu «çare», onu asalak hale getiren, yani sınıf olarak vaktiyle sahip bulunduğu yaratıcı, aktif niteliklerini körelten, yokeden bir etken olmuştur. «İhraç», daha fazla kâr getirmiyormuş... Bu elbette özellikle ihraç edilen ülke için asıl ilgi noktasıdır, ama biz bunun bizzat emperyalist sistemin odağında yol açtığı toplumsal değişime, özel olarak burjuvazinin niteliğinde yol açtığı değişime dikkati çekiyoruz.

İçinde yaşadığımız dönemde ortaya çıkan yepyeni ve nitelikçe son derece değişik üretici güç gelişimleri, sözkonusu üretim artışına yeni bir sıçrama yaptıracak niteliktedir. Bugün bu gelişimler kapitalist biçimler altında gerçek potansiyellerinin pek azını gösterebiliyorken bile, varolan kapitalist toplum, çareyi tam bir tüketim, ne için, neden olduğuna bakılmaksızın tüketmek üzerine inşa edilmiş salt bir israf ekonomisi, daha doğrusu israf ve tüketmeye dayandırılmış bir **düzen** oluşturmakta buluyor. Bugün metropollerde toplumsal düzen, tek bireyinden bütün kurumlarına kadar bu işleyişin ideolojik-politik-toplumsal normlarına göre seferber edilmektedir.

«Bugün» üzerinde daha sonra genişliğine duracağız. Ama «bugün»ün manzarası, emperyalist döneme girildiği anda detaylarıyla olmasa bile anahatlarıyla gözükmüştü.

Burjuva ekonomisi, ihtiyaca göre üretimden üretime göre ihtiyaç yaratmaya dönüşmüştür.

Bir toplumsal faaliyet olan üretim faaliyeti doğal-organik hayatın ihtiyaçlarını temin etmek için yapılır. Başlangıçtan bu yana onun aslî gerekçesi budur. Toplam üretimin toplam ihtiyaca yetmediği tarihî dönemlerde ekonomik düzenler kendi yasaları içinde bir işleyiş kurdular. Burjuvaziye gelinceye kadar bütün egemen sınıfların üretim dışı oldukları, ama **üretimden daha çok, en çok pay almak hangi araçları gerektiriyorsa o araçlara sahip oldukları için;** bu araçları temsil ettikleri için egemen sınıf olduklarını söylemeliyiz. Sanayi devrimiyle teşekkül eden modern burjuvazi bu egemen sınıfların aksine bizzat üretim faaliyetinin içinden doğdu. Ve sanayi devrimi toplam üretimi toplam ihtiyacın üzerine çıkarma imkânlarını veriyordu. Burjuvazi verili tarihî koşullar içinde bu imkânı gerçekleştirmenin öncüsü oldu.

Çok geçmeden ilkin başlıca kapitalist ülkelerde, daha sonra kıta ve dünya çapında, geçmişteki gibi «kıtlık»tan değil, aksine üretim fazlasından doğan krizler görüldü. İlk krizler bile burjuvazinin üzerine aldığı «misyon»un gerçekleştiğini, gerçekleştirilebilir hale geldiğini gösterdi.

Ama bugün somut hayatımızda bu manzarayı tümüyle göremiyorsak, nedeni, bize bütün bu manzarayı vaadeden üretici güçlerin haldeki imkânlarının kapitalist biçimler altında son derece kısıtlandığıdır.

Ama hedef nesnel olarak aşılmıştır. Doğal-organik hayatın isterlerini karşılama imkânları, bunun nesnel temeli artık gerçekleşmiştir. Ve bu noktaya kadar ki bütün bir tarihî süreç, öylesine bir sonuç vermiştir ki; doğal-organik ihtiyaçlarımızın temini, adeta ilk insanın doğada hazır bulduğu ürünleri yalnızca almak ve kullanmaktan ibaret olan eylemi kadar basit bir eylemi gerektirecek hale gelmiştir. Ama çok başka, çok üstün bir biçimde. O zaman bütün bir insan hayatını dolduran bu eylem, artık son derece kısalmış bir sürenin konusudur. Doğal-organik ihtiyaçları temin eylemi, artık hayatımızın küçük bir parçasını oluşturur haldedir. Ve yine tıpkı o ilk zamanlardaki gibi doğa bu imkânları bize vermektedir. Ama şimdi bu doğa, insana göre düzenlenmiş olan ve kendi kendisine hiçbir zaman varamayacağı biçimleri almış, kendi doğal gelişmesi içinde böylesine kararlı ve etkin nitelikler toplamı olarak yaratamayacağı yeni şekillenmelerden ibaret, bunlarla belirlenen bir doğadır.

İnsan, bütün tarihi boyunca doğayı kendi ihtiyaçlarına en iyi cevap verecek biçimde değiştirmiştir. Ama bunu yaparken kendisini de değiştirdi. Ve biz bugün artık insan yalnızca doğal-organik bir varlık değildir diyoruz.

Şimdi burjuvazi bu devasa imkânların çarpık ve cılız ürünlerini, bütün bu biçimlere rağmen yine de geçmişle kıyaslanamayacak bir toplam oluşturan üretim sonuçlarını sunuyor. İnsan hayatının bütün anlamını ve amacını bu ürünlerden, sonuçlardan daha fazla yararlanmak olarak ilan ediyor. Haldeki kapitalist toplumun temel değeri budur. Oysa insanlık, yararlanma için giriştiği tarihî eylemin bir döneminde yalnızca bu amacını bütün boyutlarıyla gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda kendisini bütün doğal-toplumsal süreçlere etkin, yapıcı ve yaratıcı olarak katacak hale getirmiştir. Bunun nesnel temellerini oluşturmuştur.

Burjuvazi işte bu sonucu önlemek için «kendi karşıtına dönüşmekte»dir. Bir bölümü ile bu kendi karşıtının —feodallerin— pasif unsurlarına benzer hale gelerek —rantiyeleşerek—; bir diğer bölümü ile tıpkı burjuvaziye karşı en azından «doğal yöneticilik hakkı» iddiasıyla direnen feodal seçkinler gibi, egemenlik hakkı ve görevini ileri sürerek, böylesi bir hak ve görevin mutlaklığına inanarak ya da inandırarak. Emperyalist burjuvazinin «egemenlik eğilimi» feodal kökenlidir ve gericiliktir, çünkü yukarda kıcaca belirttiğimiz gibi böylesi bir eğilimi kesin reddeden nesnel koşullar artık vardır ve günbegün de olgunlaşmaktadır.

Bir önceki paragrafın son iki cümlesinin nasıl bir ayrıma tekabül ettiğini, sorunun asıl kaynağının burada olduğunu aşağıdaki alıntıyı oku-

duğumuzda anlayacağız. Bu alıntıda Lenin, «Alman emperyalizminin coşkun hayranı» Schulze-Gaevernitz'in, savunduğu sisteme bir çıkış yolu bulduğuna inanarak yaptığı «haykırışı» naklediyor.

> «'Alman bankalarının yönetimi, kesin olarak, sayılan bir düzineyi geçmeyen kimselerin eline öylesine bırakılmıştır ki, bugün, bunların çalışmaları, kamu yararı yönünden kabinedeki bakanların çoğundan daha önemlidir.' (Bankacıların, bakanların, sanayicilerin, rantiye kişilerin 'içiçe' kenetlenmesi burda sessizce geçiştiriliyor.) ... 'Sözkonusu gelişme eğilimlerinin sonuçlandığını düşünelim: ulusun nakdî sermayesi bankalarda toplanmış olacak; bankalar kendi aralarında bir kartel halinde toplanacak, ulusun yatırım sermayesi menkul kıymetler halinde akmaya başlayacak. Ve o zaman Saint-Simon'un daha dolu sözleri gerçekleşecek: 'İktisadî ilişkilerin tek bir düzene uymaksızın geliştiği gerçeğine dayanan bugünkü üretim anarşisi, yerini, bir üretim örgütlenmesine bırakmak zorundadır. Üretimin evrimi artık birbirinden bağımsız ve insanın iktisadî gereksinmelerini bilmeyen girişimcilerin eseri olmaktan çıkacak, toplumsal bir kurum tarafından yönetilmeye başlanacaktır. Geniş toplumsal ekonomi alanını daha yüksek bir açıdan görmeye yetenekli olan merkezi idare yetkilileri, onu, bütün toplumun yararına olacak şekilde ayarlayacak, üretim araçlarını uzman ellere teslim edecek, özellikle üretim ile tüketim arasında sürekli bir uyum bulunmasını gözetecektir. Görevleri arasında iktisadî çalışmanın örgütlenmesi de bulunan kurumlar, şimdiden vardır: bankalar. 'Gerçi bu sözlerin gerçekleşme durumundan henuz uzaktayız, ama gidiş bu yöndedir; bu, marksizmdir, Marx'ın belirttiğinden ayrı, ama yalnız biçimi ayrı.'» (Schulze-Gaevernitz'den alıntı. Aktaran Lenin, a.g.e., s. 150-151).

Schulze-Gaevernitz düzenlenmiş bir toplumu, «üretim ile tüketim arasında sürekli bir uyum» sağlayan, «üretim araçlarını uzman ellere teslim eden» ve kamu yararının «bir düzineyi geçmeyen kimseler»ce gerçekleştirildiği bir toplumu anlatıyor. Bunun ise ancak Saint-Simon türünden bir «sosyalist»in şikâyetlerini önleyen ve bu tip «sosyalist»lerin «kehanet»lerine uyan bir toplum olduğunu söylüyor. Bu toplumun asalaklaşmasının adeta temel kurumu, örgütü olan bankalara istisnaî bir değer, bir yönlendirici görev verilerek işleyeceğini de ekliyor.

Saint-Simon türü sosyalistler S. Gaevernitz'in çizdiği bu manzaraya pek ses çıkaramazlar, hattâ onaylarlar.

Ama Lenin, S. Gaevernitz'in, büyük bir utanmazlıkla bu toplum modelini özünde Marx'ın da kabul ettiğini ifade eden sözleriyle alay ediyor. Ve böyle bir şeyi kabul etmenin «Marx'ın o eksiksiz, bilimsel tahlillerinden... bir adım geri gitmek» olduğunu söylüyor.

Bir avuç adamın yöneticiliğine, yönlendiriciliğine bırakılmış «düzenli» bir topluma sosyalist demek, sosyalizmin özünü inkârdır. Birtakım iyi niyetli, seçkin adamın diğer insanları kuzular gibi yönettiği bir toplum Saint-Simon'un hayali olabilir ama bir Marksist'in asla.

Burjuvazinin dizginleri kendi elinde olan ve sınıfsal varoluşunu garantiye alan bir düzenlemeden herhangi bir şikâyeti yok. Onun toplumsal gelişimin bu evresinde talep ettiği tek şey, egemenlik hakkıdır, yönlendirici mekanizmaları el altında tutmaktır ve daha toplu bir ifadeyle söylersek, bütün toplumsal faaliyetleri yönlendirmek demek olan siyasal egemenliğini, bu «hak»kı korumaktır. Büyük bölümü rantiyeleşen, asalaklaşan burjuvazi yine kendi içinden çıkan bir avuç seçkin mensubu ile varolan durumunu devam ettirmek istemektedir. Yani, büyük çoğunluğuyla asalaklaşmış bir egemen sınıfın, bu haliyle sahip olduğu değerleri, ideolojiyi şu ya da bu araçlar eliyle tüm topluma yaygınlaştırarak biçimlendirilen bir asalak topluma geçilmektir amaç.

Böyle bir topluma geçilmesini önleyecek yegâne toplumsal güç, yalnızca genel olarak burjuvaziye ve onun haldeki durumuna değil; özünde **kapitalist toplum biçimine** ve hele onun şimdi içine girdiği asalak yapıya karşıt olan; ve bu yapı yerine çağdaş üretici güçlerin tüm imkânları ile seferber edildiği yeni, nitelikçe üstün bir toplum biçimini kuracak bilince sahip olan işçi sınıfıdır.

Dolayısıyla işçi sınıfı, kendiliğinden bilinciyle değil; sosyalist toplumun yaratıcısı, yapıcısı olarak; bu niteliklerin —sözde değil— fiilen gerektirdiği fonksiyonları yerine getirecek bir bilinçle, sosyalist bilinçle donanmış olarak, onu bu duruma getirecek ideolojik-politik süreçlerden geçmiş olarak bu tarihî göreve koşacaktır.

Ama işçi sınıfının devrimci görevini ve bilincini çok değişik bir biçimde anlayan ve bu anlayışla ancak oportunist sıfatına hak kazanacak olanlar, işçi sınıfı hareketine egemen olurlarsa, bu tarihî görev, Lenin'in deyimiyle «oportunist çıbanın iyileşmesine» kadar ertelenmiş olur.

Fakat bu ertelenme, asalaklığın daha da yaygınlaştığı bir toplumsal süreç içinde giderek bir çürümeye yol açacaktır.

Bir toplumsal sistemin çürümesi, onu devrimci bir değişime götürecek nesnel temellerden hareket eden bir toplumsal güç ortada yoksa; ya da bu potansiyele sahip güçler harekete geçme imkânlarını şu ya da bu biçimde kullanamaz hale gelmişlerse olur. Serfler, uzun bir tarih dönemi boyunca bir dizi isyan hareketine girişmelerine rağmen feodal düzeni yıkamadılar. Onun yerine ondan nitelikçe üstün bir toplum düzenini kuramadılar. Bu nesnel temeller yoktu; ve bu

nesnel temeller feodal düzenin bağrında oluştuğunda, bunlardan yola çıkan toplumsal güç, serfler değil, burjuvazi idi.*

Kapitalist toplum düzeninin işleyişi içinde egemen sınıf burjuvazinin tamamen karşısında bir nesnel konuma sahip olan işçi sınıfı, —ki buraya kadar o feodallerin sınıf karşıtı serflere benzer— bu konumundan ötürü burjuvazi ile bir sınıf çatışmasını sürdürür. Bu niteliğiyle işçi sınıfının en yüksek eylemi ancak bir isyan olabilir, devrim değil. Ama ne zaman ki burjuvaziye egemen sınıf olma imkânını hazırlayan üretici güçlerdeki gelişimin, bütün boyutlarıyla değil ancak kapitalist biçimler altında, kısıtlanarak kendini göstermeye zorlandığının bilincine varılır, —ki bu bilinç Lenin'in ısrarla vurguladığı gibi haldeki sınıf ilişkileri alanının verdiği bilgiyle değil, bütün toplumsal faaliyet alanlarının, bu alanlara ilişkin tüm bilimsel bilgilerin ortaklaşa katkısıyla oluşturulmuş bir bilinçtir ve bu niteliğiyle de özel bir bilimdir— işte o zaman, yalnızca burjuvazinin varlığına değil, bütün kapitalist toplum biçimine karşı olan ve bununla kalmayarak kısıtlanmış üretici güçlerin tüm potansiyel imkânlarını seferber ederek yeni bir toplum biçimini kuracak, onun yapıcısı ve yönlendiricisi olacak bir sosyalist hareket doğar.

İşte ancak bu kapsamda bir hareket, egemenliğini hâlâ sürdürmeye kararlı olan asalaklaşmış burjuvazinin sıkı sıkıya sarıldığı kapitalist toplumdan yeni bir toplum yaratabilir ve böylece kendi haline bırakıldığında çürüyecek bir toplumsal yapı bu sonuca varmadan yeni ve üstün bir aşamaya geçer.

O halde işçi sınıfının bizatihi varlığı ve kapitalist toplumun zaten reddetmediği kurumlar içinde kendisi için örgütlenmiş olması, onun devrim yapmasının ve dolayısıyla çürümeyi önlemesinin bir garantisi değildir. Sosyalist bilince sahip olmadıkça işçi sınıfı, onu diğer sınıflardan ayıran bir «Çin seddi» olmadığı için genel çürümenin kendisine de bulaşmasını önleyemez. Çürüme süreci çöküş krizlerini de içerdiği için bu evrelerde o belki isyan denilebilecek eylemlere de girebilir ama bu parlayıp sönen pleb ayaklanmalarından daha üst bir sonuç getirmez.

Şunu gördük ki, bu bilinç olmaksızın işçi sınıfının devrimci eylemi mümkün değildir. Ve bu bilinç olmazsa, çağdaş üretici güçlerin engin imkânlarına rağmen ancak ürün artışlarından ibaret olan kapitalist gelişimin, asalaklaştırıcı, çürütücü toplumsal etkileri sonucu işçi sınıfı da dahil tüm toplum tarihî gelişimin kenarda bırakacağı ölü sular haline gelir ve bu durumuyla o ancak başkaları tarafından kurtarılacak bir şeydir artık.

İşçi sınıfı hareketi için böyle bir «kader» mümkün müdür?

Lenin oportunizmden kurtulamadıkça böyle bir «kader»in imkân dahilinde olduğunu eserinin birçok yerinde belirtir. Örneğin:

> «Oportunizm, bugün 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de olduğu gibi, on yıllar boyunca bir ülkenin işçi hareketi içinde tamamıyla zafer kazanamaz. **Ancak, şu da var ki, bir dizi ülkede tam olgun bir hale gelmiştir; sosyal-şovenizm biçimi altında burjuva politikasıyla her noktada kaynaşarak olgunluk dönemini de aşmış ve çürümüştür.»** (Lenin, **a.g.e.**, s. 128, a.b.ç).

Yorum getirmeyecek kadar açık sözler. Daha da açığını, az önce bir vesileyle nakletmemize rağmen bir kez daha vermekte yarar var:

> «... L. Martov gibi bazı yazarlar, işçi sınıfı hareketi içinde, emperyalizm ve oportunizm arasındaki bağlantıyı —günümüzün özellikle göze çarpan bir gerçeğidir bu— şöyle bir 'ısmarlama iyimserlik'le, (Kautsky ve Huysmans zihniyetiyle hareket ederek), bir kenara itmek istiyorlar: oportunizmin artmasına yol açan şey, ilerleyen kapitalizm olsaydı ya da oportunizme eğilimli olanlar en iyi ücret alan işçiler olsalardı, o zaman, kapitalizme karşıt olanların davaları umutsuz birer dava olurdu. Böyle bir 'iyimserlik' tuzağına düşmemek gerek: oportunist açıdan bir iyimserliktir bu, oportunizmi gizlemeye yarayan bir iyimserlik.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 148-149).

Emperyalizmin çürüyen, can çekişen bir ka-

*Tarih, bize çürüyerek yok olan bir dizi «uygarlık» dan sözeder. Antik Yunan, Roma ve Mısır ilk akla gelenler. Bunlar sınıflı toplumlardı ama kendi içlerinde köleci toplumu *aşan* bir toplum biçimine temel olacak nesnel koşullar oluşmadığı ve dolayısıyla bu nesnel temelden hareket eden bir devrimci potansiyel oluşmadığı için, en yüksek aşamalarına vardıktan sonra çürüyüp gittiler. Eğer cançekişirken *dıştan* başka güçler gelip son «ölüm vuruşu»nu yaptıktan sonra, aynı alan üzerinde bir diğer toplum örgütlenmesi kurdularsa bu, elbette ki «köleci sistemin bağrında» teşekkül etmiş sayılamaz.
Uygarlıkların, yerlerini daha üstün bir uygarlığa —bir toplum biçimine— bırakmadan çöküp gidişi; Türkiye Sosyalist hareketinin gerçekten özgün bir kişisi olan Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın adeta özel önemle eğildiği bir konudur. Kıvılcımlı'nın ünlü «Tarih Tezleri» sırf bu amaçla oluşturulmuştur denebilir.
Kıvılcımlı'nın tezleri —en azından— bir toplumun sırayla belli aşamalardan geçeceği gibi anlaşılan şematik yorumun dışındadır
Bu dergide Kıvılcımlı'nın bu gerçekten ilginç ve önemli çalışması değil, bu çalışmasında kullandığı yöntemin Hegelci idealist niteliği eleştirildi ve vardığı sonuçların bu yöntem kayması yüzünden kabul edilir olmadığı belirtildi. Ama yeniden işaret edelim ki Kıvılcımlı'nın eğildiği sorunlar Marksist tarih biliminin mutlaka daha yoğun ele alması gereken sorunlardır ve bugün de bu sorunlar bize hayli zengin teorik malzeme sağlayacak gibi gözükmektedir.

pitalizm olduğu yolundaki Leninist yargının, «birtakım ortodoks»ların sandığı gibi, devrimci hareketin ve işçi sınıfı hareketinin işini hayli kolaylaştırıcı bir yanı kesinlikle yoktur. Aksine bu Leninist yargı kapsamı alabildiğine geniş, alabildiğine çok yönlü bir görevler manzumesi sunuyor.

Devrim, basit, tek yönlü bir eylem değil. Bu, sözde hemen herkesin onayladığı bir vecize. Ama önümüzdeki devrimin bizi hangi sorunların üstesinden gelmeye mecbur bıraktığını soğukkanlıca incelediğimizde, bu görevin karmaşık yapısına eğildiğimizde, eğer üstünkörü yargılarımızı sarsan gerçekliklerle karşılaşırsak bunlardan, bu gerçeklikten kaçmak yolunu tutmayacağız. Bir Marksist işte tam da böylesi gerçeklikleri değiştirmek işini üstlenen, bu görünen gerçeklikler altında yeni, devrimci bir potansiyel yattığını görüp bunu harekete geçiren bir eylemin takipçisi değil de nedir? Kaldı ki, içinde yaşodığımız dönem bize bu tip «gerçeklik»leri değiştirmek yolunda raslanmadık imkânları bu değiştirme eylemimizin nesnel araçlarını, temellerini sunmaktadır.

Bunları görmek için 1945 sonrası dönemin üretici güçler gelişmesi alanında gösterdiği nitelikçe çok değişik manzarayı inceleyeceğiz.

1945 SONRASINDA TOPLUMSAL ÜRETİCİ GÜÇLERDE MEYDANA GELEN NİTELİKSEL GELİŞMELER

Bu döneme gelinceye kadar üretici güçlerde meydana gelen gelişmelerin ortak niteliği olarak, bunların insan elinin, «el» ile ifade edilen fizik güç ve hünerin yerine geçtiğini söyleyebiliriz.

Eğer bu dönem içinde üretici güçlerde meydana gelen gelişmeleri, üretim araçlarında simgelersek, bu araçlar için ya «elin uzantısı» ya da «elin yerine geçen» deyimini kullanmak gerekecektir.

İşte, 1945 dönemini karakterize eden üretici güç gelişimleri için bu deyimi artık kullanamayız. Bu deyim ve onun ifade ettiği nitelik artık aşılmıştır. Çünkü 1945 sonrasının araçları artık elin değil, beynin uzantısıdır, el hünerinin değil, zihnî fonksiyonların yerini almıştır. Fark, niteliksel dir.

1945 sonrasının doğrudan doğruya bu niteliği atfedemeyeceğimiz gelişmeleri, ya şu yukardaki niteliğe sahip araçların varlığıyla rüşeym halinden gelişkin hale varmışlardır, ya da ancak bu araçların varlığı sayesinde biçimlendirilebilmişlerdir. Haberleşme-iletim araçlarında meydana gelen gelişmeler —telekominikasyon ve uzay çalışmaları— nukleer güçlerin keşfi, organ nakilleri... bunlardan başlıcalarıdır.

Üzerinde en fazla duracağımız bu temel önemde olan gelişme, beynin uzantısı ya da zihnî fonksiyonları doğrudan yerine getiren bir araç olan bilgisayarların, bilgi işlem makinalarının ortaya çıkışıdır. Hemen belirtelim ki, bu araçlar, insana özgü olan zihnî fonksiyonların birini ya da bir kısmını yerine getirebilecek niteliktedirler.

Bu araçlar, kapitalist isterlere uyarlı olarak biçimlendirildikleri, bu anlayışın alanı içinde işlerliğe sokuldukları halde bile çok geçmeden bizzat geleneksel üretim alanında öylesine değişikliklere yol açtılar ki artık makinaları denetlemek görevinin de bu araçlarca yürütülebildiği «insansız» işletmelere geçme devrinin başladığını söyleyebiliyoruz. Hesaplama, muhasebe ve kayıt işlemleri, dağınık iş kollarının organizasyonu gibi kafa emeğinin özel türlerine dayalı işler, hızla bu araçların kullanıldığı alanlar haline geliyor ve geçmişte bu işler için istihdam edilen hayli kabarık sayıda insana artık ihtiyaç duyulmuyor.

Fakat yukarda da belirttiğimiz gibi bu hiç de azımsanmayacak sonuçlar, sözkonusu araçların kapitalist biçimde kullanımının, kapitalist işletmelerin isterlerine, bu dar alana hizmet edecek biçimde kullanımlarının ürünüdür.

Oysa biliyoruz ki özellikle bir dönemden beri burjuvazi üretici güçlerin mümkün tüm potansiyellerini değil, ancak bir kısmını ve onu da kendi kapitalist ölçüleri içinde —güya toplum için— harekete geçirmektedir. Dolayısıyla bu üretici güçlerin gerçek potansiyellerinin ne olduğunu somut pratikte göremiyoruz.*

Yeni üretici güçlerin, özel olarak bilimsel teknik gelişmelerin gerçek potansiyellerinden haberi olmayan ve bu gelişmelerin ancak metaya dönüşebilecek sonuçlarıyla ilgilenen burjuvazi, bütün toplumsal üretici güç gelişmelerini yalnızca bu amaç için kullanır. Bu aslî amaca bir dönemden beri kendi egemenlik durumunu her şeye rağmen korumak olan bir amaç daha eklendiğini de ilâve edelim.

Bırakınız belli bir bilimsel icatın hangi toplumsal alanlar için yararlı olacağını, bu icadın nasıl meta üretebileceği konusunda bile sözü edilir sistemli bir bilgiye sahip olmayan burju-

*Hemen belirtelim ki kapitalizmin yaptığı bu kısıtlama, teknik ve bilimsel buluşların hemen hizmete sokulmayışlarından, geciktirilmesinden ötürü doğan, zaman kaybıyla ifade edilen bir kısıtlama değildir. Bu tip uygulamaların çoğu kez rasyonel gerekçeleri olabilir ve bunu bir sosyalist ekonomi de yapabilir. «Kısıtlama» sorunu, her zaman özlenle belirttiğimiz gibi bir imkânın veya imkânların gerçekleşmesini önlemekten doğar. Örneğin bir bilimsel icat, birçok kullanım alanı varken ve bunun yanında üretim dışı sayılan alanlarda da bir dizi «iyileştirici» değişime yol açabilecekken, ancak belli kullanım alanlarına hapsediliyorsa gerçek bir kısıtlama ile karşı karşıyayız demektir. Bu tip uygulama, üretimi kısma gibi sonucu niceliksel olan uygulamalardan bile farklıdır.

vazi,* sırf sermaye sahibi olduğu için, sırf ekonomik güce sahip olduğu için, bütün üretici güçleri istediği gibi yönlendirmekte, onların alacağı biçimleri tayin etmektedir.

Toplumun çok büyük kısmı bilimsel icatları ancak metaya dönüştükleri zaman görürler. Ve sanılır ki bu icat, ancak bu biçimde «toplumun hizmetine» sunulabilir, ancak bu alanda bir kullanım imkânı vardır.

Ama bu kapitalist biçimleri, olağan biçimler sayan bir yanılsamanın ürünüdür. Ayrıca birçok bilimsel icat, sırf meta haline dönüştürülemeyecek yani sürekli bir satış konusu olamayacak alanlara özgü olduğu için toplumsal hayatımıza girmez. Kısıtlama işte buralardadır asıl.

Eğer bugün, beynin uzantısı olan araçları toplumsal hayatımızda göremiyorsak ya da bu araçların ancak kırpıntıları diyebileceğimiz şeyleri —basit hesap makinaları v.s.— görüyorsak bir nedeni budur. Ana dalganın uzak kıyıya yansımalarıdır, gördüklerimiz.

Ama asıl neden bu değildir. Bu araçlar, varolan toplum yapısını, hiyerarşik yapıların tümünü en derin yerinden sarsan imkânlara sahip oldukları, insanların önüne buradan başlayan yepyeni ufuklar açabilecek nitelikte oldukları için; egemen sınıf ancak «toplum üzerindeki» kurumlara, özellikle sistemin devamını sağlayan kurumlara tahsis edilmiş araçlar olarak tutuyor onları, bu amaca göre biçimlendiriyor. Bugün en gelişkin bilgisayarlar, bilgisayar sistemleri devletin; ordu, polis ve istihbarat kurumlarının elindedir. Ayrıca ekonomiyi düzenleyen özel ya da kamu (devlet) kuruluşlarının elindedir. Ve bunlar çağdaş teknolojinin, bilimin son derece geliştirdiği bilgi toplama, haber alma aygıtlarıyla desteklenmekte ve her ikisi olağanüstü genişlikte ve çeşitlilikte bilgiyi sürekli kullanıma hazır tutmakta, işlemekte ve gereğinde kullanmaktadır.

Hiçbir egemen sınıf, böylesi bir araca sahip olamamıştı. Geçmişin en gelişkin polis-istihbarat şebekesine sahip yönetimleri, tüm toplumun her türlü faaliyetini izlemek ve bunların bilgisine sahip olmakta bugün varılan düzeyi hayal bile edememişti.

Ve bilgi edinme, kullanma açısından toplumun geniş çoğunluğu ile sistemin tepesindeki seçkin zümre arasındaki fark, hiçbir dönemde bu kadar çok, bu kadar niteliksel olmamıştı.

Evet, bilgisayar sistemlerinin, kapitalist amaçlara hizmet etmenin ötesinde bizzat kapitalist toplum biçiminin korunması için kullanılması, bu amaca göre biçimlendirilip, bu amaca koşulmuş kurumların tekelinde tutulması işte bu sonuçları getirmiştir.

Ama bu kullanım biçimi bize bilgisayar dediğimiz aracın «özünü» nesnel imkânlarını unutturmamalıdır. Vahim bir yanılgı olur bu. Çünkü bugüne kadar yapılmış araçlar içinde her şeyiyle toplumsal olarak niteleyebileceğimiz yegâne araçtır o. Çünkü mekanik yapısında hiçbir ayrıcalık taşımayan ama, malzemesi bilgi olan bir araçtır ve bilgi tam anlamıyla insana özgü, tam anlamıyla toplumsal, tam anlamıyla tarihî bir üründür. Ve mülkiyet konusu olamayan, «tüketim konusu» olamayan tek şeydir.

Bunlar belki de konunun «edebiyat tarafı»dır. O halde bu araçların toplum yapısı üzerinde gerçekleştireceği büyük devrimci oluşumlardan sözedelim.

Bilgisayar sistemleri, çağımızda son derece gelişkin hale gelmiş olan haberleşme-iletim araçları ile birlikte kullanıldığında, yani örneğin bir telefon şebekesi gibi her bireyin kolayca kullanabilmesine imkân tanıyan bir organizasyon içine yerleştirildiğinde, böyle bir işleyiş kurulduğunda, insanlığın bütün bilgi hazinesi tüm ergin bireylerin kullanımına açılmış olur.

Böyle bir imkân, bugün bile vardır ve yarın çok daha yetkin hale getirilebilir.

Öte yandan aynı araçlar üretim alanlarında işçinin yaptığı basit mekanik işlemleri ve kontrol görevini de kısmen daha şimdiden yapar haldedirler. Bu yola girildiğinde, basit ama son derece yıpratıcı olan ve insanın zihni fonksiyonlarını âdeta dumura uğratan niteliksiz iş-gücü eyleminden insanların kurtuluşu mümkün olacaktır.

İnsan artık onu istisnai yapan tek fonksiyonuna, yaratıcı zihni faaliyete yönelecektir. Bugün son derece az sayıda insana, «seçkin ve imtiyazlı bir zümre»ye ait olan bu fonksiyon, milyonların doğal eylem biçimi olacaktır.

Bu mümkün olacaktır. Çünkü bu sözünü ettiğimiz yapı bugüne kadar insanlar arasında kurulu en etkili ve kalıcı hiyerarşik düzeni —bilgi farkından doğan hiyerarşiyi, kafa-kol emeği farklılığından doğan hiyerarşiyi yıkacak nesnel temelleri, araçları bize vermektedir. Bu döneme kadar doğal yetenek farklarının da bir ölçüde neden olduğu bilgi düzeyleri arasındaki fark, ar-

*Aşağıdaki alıntının bir bölümünü daha önce naklet-miştik. Konumuzla ilgili olduğu için metni olduğu gibi veriyoruz.

> «Kapitalist, bilim için, genel olarak, 'hiçbir' masraf yapmaz; ama bu onun bilimden yararlanmasına engel değildir. Başkalarının emeği gibi, bir başkasına ait bilim de sermayeye bağlanır. İster bilim ister maddî zenginlik söz konusu olsun, *'kapitalist biçimde' sahip oluş* ile *'kişisel biçimde' sahip oluş birbirinden tamamiyle farklı şeylerdir.* Bizzat Dr. Ure, makine kullanan pek sevgili fabrikatorlerinin mekanik konusundaki kaba cehaletlerinden yakınıyordu; kimya endüstrisinde faaliyet gösteren İngiliz fabrikatörlerinin kimya alanındaki hayret edilecek bilgisizlikleri üzerine Liebig'in söyliyeceği çok şey vardır.» (K. Marx, *Kapital*, 1-2, Odak Yayınları, s. 33, a.b.ç.).

tık aşılarak giderilmiş olacaktır.* Çünkü bu araçların «hafıza»larına kaydedilen bilgi yekûnu ve bu bilgilerin **kendi içinde işlenmesi** eyleminin hızı, hiç bir insanla kıyas edilemeyecek derecede yüksektir. Dolayısıyla insanlar, bu araçları kullanmasını öğrendikleri zaman, eşit düzeyde bilgiye sahip kişiler olacaklardır. Toplumsal-tarihî bir ürün olan bilgiye bırakınız kapitalistçe, bireysel biçimde bile sahip olunması artık nesnel olarak imkânsız olacaktır, toplumsal biçimde sahip olunacaktır artık.

O halde bu araçların en yaygın ve tüm topluma hasredilmiş biçimde kullanıma sokulmasıyla başlıca iki devrimci sonuç doğacaktır: İlkin, artık kol-gücü, el emeği ortadan kalkacaktır. İkincisi, insanlar arasında gerçek eşitliğin temeli olan fonksiyon eşitliği sağlanmış olacaktır. İnsanlar, en üst insanî fonksiyon olan zihnî yaratımla uğraşır olacaklardır ve diğer eylem türlerini artık en geniş ölçüde denetleyebildikleri gelişkin araçları yönlendirerek yerine getireceklerdir. Marx'ın insanların yönetiminden araçların yönetimine geçiş dediği dönemdir bu.

«Kafa ve kol emeği arasındaki ayrıma kölece boyun eğme»nin artık sözkonusu olmadığı bir topluma geçilmiş olacaktır.**

Tarihte her toplum biçiminin bir de entelektüel hiyerarşisi vardır. Ve beli bir zümre bu hiyerarşinin en tepesinde, komuta yerinde, yani o toplum biçiminin bilgi anlayışına uyarlı olarak tesbit edilmiş olan «bilgi kaynağı»nın üzerinde otururlar. Ve onlar oradan ya varolan düzeni takdis eden ilâhî «bilgi»leri ya da «erişilmez derinlikteki», «bilim»in ürünlerini yayarlar. Feodalizmde ruhban zümresi, kapitalist düzende akademik kast* bu işi yapar. Her toplumda buna uyarlı «eğitim-öğrenim» mekanizmaları kurulmuştur. Bu mekanizma tüm toplumu kapsayacak biçimde geliştirildiğinde (çağımızdaki durum) görünüm, bilgi edinme fonksiyonunun alabildiğine halklaştırılması gibi gelebilir. Oysa hiyerarşi geçmişte hiç olmadığı kadar sağlam kuruludur. Ve bu hiyerarşi, sınıfsal hiyerarşiyle tam bir uyum halindedir.

Bugün kapitalist işletmelerin, tekellerin, uluslararası tekellerin yönetim kadrolarını oluşturanlar çoğu kez bizzat sermaye sahipleri değildir. Onlar hisse senetlerinin gelirleriyle yaşamakta, rantiye bir sınıf oluşturmaktadırlar çoğunlukla. Asıl yöneticiler, seçkin, eğitimli, tekel bürokratlarıdır, «iş adam»ları, «menejer»ler zümresidir. Bugün işçi sınıfının ve sosyalist hareketin karşısına düzen savunucusu olarak, sermayenin çıkarını ve «yaşama hakkı»nı öne sürerek çıkanlar, bunlardır. Ve bunlar çağımızın dev gelişmelerini varolan kapitalist (emperyalist) düzenin korunması adına biçimlendirenlerdir. Emperyalist sistemin hiyerarşik yapısının en üstünde fiilen oturanlar bunlardır. Eğitimli, seçilmiş, süzme bir kasttırlar ve tüm toplumsal faaliyet alanlarına aynen yansımış hiyerarşik düzenin tepelerini tutmuşlardır.

Hiyerarşik yapının en altındadır işçi sınıfı. Ücret düzeyi, sosyal güvenlik imkânları onu belki «orta sınıf» düzeyinde bir tüketim imkânına eriştirmiştir. İşçilerin burjuvalaştığını söyleyenler de bunu kanıt gösteriyorlar.

Oysa işçi sınıfı geçmiştekinden çok daha fazla işçidir bugün. Tüketim düzeyi bir burjuva ölçütüdür. Hem de çürüme halinde bir burjuvazinin ölçüsü. Biz bu ölçüleri ta ne zamandır reddettik ve şimdi daha çok reddetme gerekçesine sahibiz.

Bugün yerine getirdiği fonksiyonun alabildiğine yıpratıcı niteliğinden ötürü, bu yıpranmayı yıllar yılı yaşamasından ötürü, buna mecbur bırakıldığından ötürü o, toplumsal etkinliklere ka-

*Kafa emeğini temsil edenlerin düzenli aralıklarla fabrikalara, tarlalara gidip birkaç saat «kol emeği» sarfetmeleri gibi biçimsel düzenlemelere artık gerek kalmayacaktır. Bu uygulama bir moral kazandırmanın ötesinde bir sonuç getirmez. Ve zaten böylesi uygulamalar sürekli olmaz, gün gelir ya yozlaşır ya da iyiden iyiye biçimselleşir. Kol emekçileri kafa emekçisi haline geliyor mu? Sorun budur. Kafa emekçileri kol emekçilerinin işini de yapıyor, güzel, ama asıl güzel olan kol emekçilerinin kafa emekçisinin işini yapmasıdır. Bu olmadıktan sonra, diğeri ancak bir iyiniyet gösterisi olur o kadar.

**Sosyalizmin gerçek niteliğini anlayabilmek için, A. Serafimoviç'in Lenin'e ait bir anısını nakledelim. Konu edebiyattır ama Lenin'in sözlerinde dilegelen amaç, soyut bir «edebiyat konusu» değildir. Proleter edebiyatının anlamını da açıklayıcıdır bu pasaj.

> «'Evet ülkemizde büyük bir örgütlenme faaliyeti var. Siz *yazarlara gelince, sizler işçileri edebi çalışmalarınıza katılmaya alıştırmalısınız.* Bunun için çok çaba sarfetmeli, işçinin her küçük girişimi büyük bir sevinçle karşılanmalı. Derginizde işçilerin yazıları da yayımlanıyor mu?'
> 'Fazla değil, Vladimir İliç. Bilgi ve kültür eksikliğini göz önüne almak gerekiyor.'
> Gülen gözlerle baktı bana:
> 'Ama bunun önemi yok. *Yazmasını öğrenecekler ve olağanüstü bir edebiyatımız olacak.* Dünyanın ilk proleter edebiyatı...» *(Sanat ve Edebiyat*, Payel Yayınevi, A. Serafimoviç'in bir anısı, s. 291-292, a.b.ç.).

*Bu «akademik kast»ın ve ona bağımlı tutulmaya çalışılan aydın kadroların içinde hayli yoğun sayıda insanın, hem bu kast düzenine hem de içinde yeraldıkları toplum biçiminin tümüne karşı çıkışları bu genel kuralı değiştirmez. Çünkü «kast»ı oluşturmak sistemin bir gereğidir.
Fakat bilgi ve ona ilişkin süreçlerin toplumsal karakterine rağmen onu hâlâ bir zümrenin ayrıcalığı halinde tutmak keskin bir çelişki yaratıyor. Bu çelişkiyi hızla açığa çıkaran nesnel koşulların oluştuğu çağımızda güçlenen aydın hareketi, bu köklü çelişkinin toplumsal düzeye yansımasıdır. Bu da buraya kadar anlattıklarımızı tümüyle doğrulayan bir olgudur.

tılmaktan nesnel olarak en yoksun sınıftır. Ve bir Marksist için de ölçü budur. Yerine getirmeğe mecbur bırakıldığı fonksiyondan ötürü o ancak kendisine **özel olarak** hazırlanmış edebî, kültürel, toplumsal ve ekonomik tüketim nesnelerinden yararlandırılan bir sınıftır. Ona bir yığın muamelesi yapan, bir fizik güçten başka değer atfetmeyen,* ekonomizm uşaklarının, Marksizm tahripçilerinin yönetimindeki siyasal eylem alanları da bu sınıfa fiilen kapalıdır.

Bu bakımdan çağımızın «bilgisayarlarla simgelenen yeni üretici güçlerine en fazla sahip çıkma durumunda olan sınıf işçi sınıfıdır. Onu «kol emeği» olmanın tamamen köleleştirici, araçlaştırıcı çemberinden kurtaracak imkânlar oluşmuştur. Yeni çağın devrimci bilinci bu yeni imkânı kapsar nitelikte olacaktır.

Şu anda bu imkân, emperyalist hiyerarşinin en tepesindekilerin elinde «esir»dir. Onlar tarafından, çürüyen kapitalist toplum biçiminin ayakta tutulma mekanizmalarını oluşturmakta kullanılmaktadır. Ve bu amaca göre biçimlendirilmektedir.

Bu durum tarihen olağandır. Her yeni üretici güç gelişimi o anda varolan toplum biçiminin egemenlerine hizmet etmiş, onlara yararlı olmuştur bir zaman. Ama niteliği ile bu egemen sınıfların varlık nedenlerini olumsuzlayan üretici güçler, bir dönem sonra egemen sınıfı ve onunla birlikte bütün eskiyen toplum biçimini yıkıp, yerine yeni bir toplum biçimini kuracak toplumsal güçlerin varlık koşullarını hazırlamışlardır. Manifaktüre geçişle birlikte Avrupa'da merkezî feodal devletlerin kurulması, yani yerel feodal düzenden daha üst bir evreye geçiş raslantı değildir. İlk bilimsel gelişmeler ve artan üretim merkezî feodal organizasyonları güçlendirmiştir.

Şimdi de çağımızı karakterize eden bu üretici güçler gelişimi, kapitalist sınıfa, onun hiyerarşik yapısının en üstündeki elit zümreye hiçbir egemen sınıfa «kısmet olmamış» büyük imkânlar kazandırmış gözükmektedir. Şimdiki durumun «gerçeği» budur.

Ama bizzat bu üretici güçlerin, anlatmaya çalıştığımız devrimci niteliği, bu «gerçeği» değiştirmenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bunu görmekle kendi derin ve çok yönlü yoksunluğunu daha iyi kavrayacaktır İşçi sınıfı. Onun mutlak içinde bulunacağı sosyalist hareketin, bu geçici «gerçek» karşısında duraklayacağı düşünülemez.

Çürüyen kapitalizmin, kapitalist toplum biçiminin bağrında yeni devrimci imkânlar teşekkül etmiştir. Bu imkânlar, özellikle işçi sınıfına, onu devrimci olmaya zorlayan nedenlerin **asıl nereden** kaynaklandığını göstermektedir.

İşçi sınıfına verilecek devrimci bilincin kapsamı ve içeriği bir kez daha gündemin ilk maddesidir.*

*Elbette ki bunu yapan oportünist, revizyonist baylar, işçi sınıfını göklere çıkarmaktan, ovmekten bir hâl oluyorlar. Sözleri böyledir ama eylemleri de ortadadır. M. Kemal «koylü efendimizdir» dermiş. Onun döneminde köylulerin ne kadar «efendi» olduğunu biliyoruz. Bu baylarımız da M. Kemal'in düşüncesindedirler.

1945 SONRASINDA EMPERYALİST SİSTEM

Bu dönem, emperyalizmin yapısal özüne uygun «gerçek biçim»lerine ulaştığı bir dönem olarak nitelenmelidir.

Özellikle Çin Devrimi'nden sonra sosyalist kampın ayrı bir sistem olarak belirmesi tehdidi karşısında öncelikle askerî kurumların tamamlanması hız kazandı. Sosyalist sistemin ancak bir savaşla yıkılabileceği tezi, ABD'nin atom tekeline sahip olmasından da güç kazanarak süratle uygulamaya sokulmak isteniyordu. İlk ve en güçlü emperyalist askerî örgüt —kurum— olan NATO 1948'de kurulmuştu bile. Daha sonra SEATO - ANZUS ve CENTO gibi paktlarla ve ikili anlaşmalarla takviye edilen bu uluslararası emperyalist askerî mekanizmalar, yalnızca tarihin gördüğü en çok-uluslu askerî-politik organizasyonlar olmakla kalmıyor, aynı zamanda organizasyon dahilindeki ülkelerde aynı bir ideolojik kampanyanın dayanağı oluyorlardı. Ayrıca bu organizasyon Truman ve Marshall yardımlarıyla ekonomik bir aparata da sahiptir.

Merkezi ABD olan bu organizasyon daha bir dizi yardımcı mekanizma ile takviye edilmişti. Ordu ve polis kadrolarının eğitimi, «hür» radyolar ağı, ortak kültür organizasyonu, Amerikanfalanca ulus «dostluk» dernekleri, yaygın burs programları vs.

Bütün bu saydığımız kurumlar hemen hemen 1960 yılına gelinceye kadar sürdü. Birçoğu hâlâ da sürüyor ama artık eski etkinlikleri yok. 60'lı yılların başlarında Fransa NATO'dan ayrıldı. İlk gözle görülür çatlaktı bu. Daha sonra ABD'nin barış gönüllüleri hamlesinin fiyaskosunu izledik. Askerî-polis kadrolarının tek merkezli eğitimi tavsadı ve asıl önemlisi AET ve Japonya'nın ekonomik «başkaldırıları» açığa çıktı. Truman ve Marshall yardımları önemsizleşti ya da kesildi. Bunlara ek olarak temeli ta savaş içinde atılmış olan ve dolar egemenliğini perçinleyen Bretton Woods kararlarının geçerliliğini büyük ölçüde kaldıran yeni uygulamalar ABD'ye kabul ettirildi. Bunun yanısıra bir dizi ülkede hükümetler ABD ile yaptıkları çeşitli anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesini talep etmeye başladı ve «kendi ülke»si lehine koşullar öne sürdüler ve kabul ettirdiler. Bunların en etkilisi, petrol üreten ülkelerin ünlü boykotları idi.

Bu görünüşe bakılırsa 1950'lerde görece bir bütünlük içinde olan ve ABD etrafında bir örgüt-

*Bilinç sorunu bu yazı serisinin gelecek sayımızdaki devamında işlenecektir. «İşçi sınıfının ideolojik veya fiili öncülüğü» kavramlarının eleştirel analizi yapılırken bu sorunu derinliğine ele alacağız.

lü birlik oluşturmuş olan emperyalist sistem —en hafif deyişle— ayrışmaktadır. Buna dayanarak **«Emperyalist ülkeler** arasındaki çelişkiler» tezleri son zamanlarda çok daha güçlü tekrarlanır oldu. Ve «emperyalistler arası çelişkilerden yararlanmak suretiyle» «kendi ülkesinde» nasıl devrim yapacağını planlayan akımlar hız kazandılar. ÇKP, bu konuda «en yüksek aşama» denmeye layık tezlerini öne sürerek, «diğer emperyalistler»i de içine alan cepheler kurmaya yöneldi.

Bir dizi «saygıdeğer» burjuva bilim ve siyaset adamının «çok merkezli hale geliş» dedikleri bu durum, acaba gerçekten emperyalist sistemin ayrışması, bölünmesi anlamına mı gelmektedir?

Hayır, **temelden** yanlış ve sakattır bu görüş. Sorun böyle konulamaz. Ayrışma, bölünme veya bunların zıddı olan bütünleşme kavramlarının kesinlikle anlatamayacağı bir süreç olmuştur. Ve dolayısıyla durumu bu terimlerle açıklamak mumkün değildir.

«Günümüzde emperyalizm» konusu için bu nokta hayatî önemdedir.

Özellikle bazı kavram kaynaklarını düzeltmek gereklidir. Bunlardan en yaygını **«emperyalist ülkeler** arasındaki çelişki» kavramıdır.

Bu kavramın Lenin'de de varolduğu ileri sürülebilir. Ama Lenin'de bu kavram, o dönemin son derece somut, açık bir tarihî gerçeğini anlatıyordu. Dünyanın beş-altı emperyalist **devlet** (Lenin'in en sık kullandığı deyim budur) arasında **toprak bakımından paylaşıldığı** bir dönemin özgül gerçeğini ifade ediyordu. Eğer bugün de emperyalist devletler arasında tıpkı o dönem gibi bir **toprak paylaşması** varsa, bu özgül gerçeğin devam ettiğini söyler ve «ülke» kavramını **kullanabilirdik.** Bugün «emperyalist ülke» kavramını kullananlar, bize eğer her «ülke»nin eskiden olduğu gibi başka «ülke»lere kapalı tuttuğu alanlarının milyon km² hesabına dayalı bir çizelgesini sunabilirse bu kavramı birlikte kullanmaya hazırız.

Bu kavramın ifade ettiği tarihî gerçek bugün yerini bir başka gerçeğe bırakarak göçüp gitmiştir. Ve yeni gerçeğin yeni kavramlara ihtiyacı vardır. Kaldı ki bunun için icad'a da gerek yok Çünkü Lenin'in emperyalizm analizine, aynaya bakar gibi bakıp, orada kendi kafasının bir türlü söküp atamadığı ulusçu kategoriler bulmaya çabalayanlar gibi yaklaşmazsak, görürüz ki, Lenin, eserinin beşinci bölümünde bize bugünün gerçeğinin ne olabileceğini açık açık anlatmıştır bile Bir kere daha okuyalım.

> «Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve 'nüfuz bölgeleri' her bakımdan genişledikçe, 'pek doğal olarak', işler, bu gruplar arasında genel bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneliyordu. Sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın bu yeni derecesi, daha önceki dönemlerde görülenlerden çok yuksektir. Bu süper-tekel durumu...» (Lenin, **a.g.e.**, s. 79-80).

Emperyalizm kitabının bu beşinci bölümünü okuyanlar için durum, yorum gerektirmeyecek kadar açık sunuluyor.

Kendi ulusçu yaklaşımlarını Marksizm-Leninizm olarak yutturmaya çalışanlar, çok sık başvurdukları «unutma» metodunu burada da uyguluyorlar. Gerçeği de unutturmaya çalışıyorlar böylece. 1915'de Lenin şunları yazıyordu:

> Bir zamanlar, (... Kautsky'nin de içlerinde bulunduğu) bir kısım burjuva yazarları, sermaye enternasyonalizasyonunun en belirgin bir ifadesi olan uluslararası kartellerin, kapitalist rejim içinde yaşayan halklar arasında barış umudu doğurduğu kanısındaydılar. Teorik açıdan alınırsa, bu görüş tamamen saçmadır; pratikte ise, en kötü cinsten bir oportünizmin hiç de dürüst olmayan bir savunma biçimi ve bir bilgiççilik anlamına gelmektedir. Uluslararası karteller, kapitalist tekellerin günümüzde hangi noktaya kadar gelişme gösterdiğini, kapitalist gruplar arasındaki mücadele konusunun ne olduğunu göstermektedir. Bu son nokta çok önemlidir; yalnız bununla bile olayların ekonomik ve tarihî anlamını çözebiliriz; çünkü mücadelenin **biçimleri** değişebilir, nitekim özel ve geçici nedenlere bağlı olarak değişmektedir de, ama mücadelenin **özü,** onun sınıfsal **içeriği,** sınıflar var oldukça değişemez.» (Lenin, **a.g.e.,** s. 87-88).

Sırf konuyu uzatmamak için alıntıyı burada bitiriyoruz. Devamını kitaptan okuyanlar «tarihî gelişim» diye bir şeyden zerrece nasiplenmemiş kafalara karşı Lenin'in yönelttiği sözleri hatırlarlar.

«Çelişki» sorununa gelince: Kapitalizm'de, kapitalist birimler arasında çelişki vardır, yapısaldır bu ve bugün de elbette sürmektedir. Dün, tek tek kapitalistler arasındaydı bu çelişki. (Serbest rekabet evresi). Daha sonra tekeller egemen **birim** oldu ve belirleyici çelişki bunlar arasında idi. Tarihin belli bir evresinde bu tekeller **«ulusal mali gruplar»** biçiminde geçici birlikler oluşturarak başka **«ulusal mali gruplar»**a karşı hepsini birden ilgilendiren acil sorunlar yüzünden mücadeleye giriştiler. Hattâ I. Dünya Savaşı için, kolayca birkaç «ulusal mali grup»un ittifakının aynı biçimde bir diğer «ittifak»la savaşı diyoruz.

Bugün, çağımızda bu **«birim»,** artık uluslararası tekellerdir. Çelişki bunlar arasındadır. «Ulusal mali grup»lar evresi de aşılmıştır. Lenin'in az önce naklettiğimiz sözlerinde ulaşılacak en üst noktayı gösterdiklerini söylediği; ama o gün için henüz tipik olmayan «uluslararası kartel»ler bugün tipik kapitalist biçimlerdir. **Birim** bunlardır

ve öyle içeriğe sahiptirler ki, bunların «milliyet» kategorisini günbegün soyunup attıklarını, her yanlarıyla olabilecekleri kadar «uluslararası»laştıklarını görmemek için kör olmak gerekir. Elbette ana gövdeleriyle ve «beyin»leriyle metropol ülkelerdedirler. Ama burada bulunuşları hiç de «kendi devlet»lerine saygılarından ya da milliyetçilik aşkından değildir. En saf kapitalist ölçülere göre davrandıkları ve verili koşullar gerektirdiği için bu böyledir. Ekonomik ölçütler, pazarlama sorunu ve politik güvenlik sözkonusudur. Bu koşullar herhangi bir «geri» ülkede de sağlanmış olsun, iş adamlarının çantalı kalabalığı oraya da akın eder. Bunlar için kapitalizmin o bildik yasası sosyalist devletleri de içeren tüm dünya ölçüsünde geçerli saydıkları tek yasadır. Nerede kâr güvencesi varsa orada uluslararası tekel temsilcilerini görebiliriz. Gönderlerdeki bayraklar, hiçbir zaman bu kadar önemsiz süsler olmamıştı.

Eğer emperyalizmden, yani bir **sistem**'den sözediyorsak onun tarihini **temel birim**'inin evriminde izlemeliyiz. Yöntem yanlışının kökü ilkin buradadır. Lenin, «emperyalizmin mümkün en kısa tarifini yapmak gerekseydi» diyor, onun «kapitalizmin **tekelci** aşaması olduğunu söylerdik». O halde emperyalist sistemin ayrışıp, ayrışmadığı, bütünleştiği ya da bölündüğü gibi yargılar, en ufak bir bilimsellik payı barındırmak isterlerse, bize bu «çekirdek kurum»un evrimiyle desteklenmiş bir tez sunmalıdırlar.

Böyle bir yaklaşımın gösterdiği şey şudur: Evrim şu yolu izlemiştir; tekel, ulusal tekel grupları, uluslararası tekel grupları (kartel biçiminde) ve uluslararası tekeller.

Bu süreç ilkin bir büyüme sürecidir. Bugün «tekel» denmeye layık birimler, ilk tekellerden hem etki alanları ve sermaye varlıklarıyla ve hem de kapsadıkları iş alanları sayısıyla ve bütün bu ögelerin sayısal ifadesi olan iş hacimleriyle ölçülemeyecek kadar büyüktürler.

İkincisi, uluslararasılaşmanın, «ulus» faktörünü tamamen dışında bırakarak gerçekleşmesi. Ve buna ek olarak aynı olayın «uluslararası kartel»lerde olduğu gibi kâr taksimi, pazar bölüşümü gibi «yukardan» andlaşmalarla değil, **sermayelerin içiçe geçmesiyle**, yani uluslararası piyasa hareketleriyle —tam kapitalist yöntemlerle— oluşu. Uluslararası kartellerin nasıl oluşturulduğuna dair bir örneği Lenin'den naklediyoruz.

> «Uluslararası ray kartelinin ... kurulması yolunda ilk girişim, İngiliz, Belçika ve Alman fabrikatörleri tarafından, bu sanayide görülen ağır bir çöküntü döneminde, 1884'te yapılmıştır. Anlaşmaya giren ülkelerin içpazarlarında birbirleriyle rekabet etmeyecekleri kararlaştırılmış, dışpazarlar ise aşağıdaki gibi paylaşılmıştı: İngiltere % 66; Almanya % 27; Belçika % 7. Hindistan tamamen İngiltere'ye bırakılıyordu. Kartelin dışında kalan bir İngiliz firmasına karşı ortak bir mücadeleye girişildi; bunun giderleri, toplam satışın bir yüzdesiyle karşılanıyordu. Ancak, iki İngiliz firmasının ayrılmasıyla, 1886'da, bu kartel çökecektir.
>
> ... Kasım 1904'te, uluslararası ray kartelı, aşağıdaki oranlarla yeniden canlandı: İngiltere % 53,5; Almanya % 28,83; Belçika % 17,67. Fransa, birinci, ikinci ve üçüncü yıllarda sırasıyla yüzde yüzün ötesinde, yani % 104,8 toplam üstünden % 4,8; % 5,8 ve % 6,4 oranlarla kartele katıldı. 1905'te Amerikan **Steel Corporation**, daha sonra da Avusturya ve İspanya kartele katıldılar.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 86-87).

Okur bugünkü uluslararası tekellerin böylesi yöntemlerden çok daha köklü, kopmaz bağlarla oluştuğunu bilir.

Üçüncüsü, uluslararası hale gelişin sırf metropol uluslarıyla sınırlı olmaktan gitgide daha fazla uzaklaştığı olgusu. «Emperyalizmin içsel bir olgu haline geldiği» tezi bu boyutla düşünülmelidir. Geçmişte sözü edilir bir sermaye birikimine sahip olmayan ülkelerde kapitalizm gelişmiş, bir kapitalist sınıf oluşmuştur.

Uluslararası tekeller herhangi bir ülkenin sanayi kapasitesi yeterli ise ya da —metropol de dahil— bir başka yerden daha iyi koşullara sahipse, o ülkede; adına «ağır sanayi» denilen kuruluşlara iştirak ediyorlar.*

Kapitalizmin ulus ölçütüne belli bir oranda tabi olduğu evreler geçmiştir. Az sonra göreceğimiz gibi «ulusal devlet» de onun için artık gitgide sıkıcı hale gelen, yetmeyen bir ayakbağı durumundadır. Ana gövdeleri Avrupa'da olan uluslararası tekellerin AET üzerine bir Avrupa

*İki noktayı belirtmek gereklidir. İlki «ağır sanayi» kavramı. Bu eğer sanayi ürünlerinin en gelişkinlerini üretmek anlamında kullanılıyorsa bugünün ölçülerine gore metropol-dışı ülkelerde ağır sanayi olduğu soylenemez. Yok eğer komple ürün üreten kombinalar ya da tezgâh-motor gibi üretim araçlarını yapan fabrikalar kastediliyorsa bunlar vardır ve kurulmaktadır. Biz terimi bu ikincileri kastederek kullanıyoruz. Nedini de bir türlü kandırılamayan «milli burjuvazi»ye seslenen «montaj» ajitasyonunu, nesnel, kalıcı bir motif gibi kullanmanın yanlış olduğunu gostermek.

İkinci nokta şu. Emperyalizm, hiyerarşik bir düzendir, bir bağımlılık ilişkisidir. Belli bolgelerin diğer bölgeleri kendine bağımlı ekonomiler halinde tutması uzun dönemli bir gerçek olarak varlığını sürdürecektir. Bu bağımlılık ulusçulukla ilişkin olmayan bir bağdır. Nedeni metropol durumunda olan ülkenin tarihî avantajı, ekonomik imkânlarının gelişkin oluşu. Bu ona en gelişkin üretimin ilkin burada kurulması imkânını getirir. Dolayısıyla metopolün, *bağlanılan ülke* —bölge— lerin şimdiden belirlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bolgelerin varlığı emperyalist hiyerarşik yapıda doğal bir zorunluluktur.

Devleti kurulması yolundaki amaçları bunun ilk belirtisidir.

Görüldüğü gibi emperyalizmin temel kurumları ne 1900'ler ve ne de 1950'lerle kıyaslanamayacak derecede büyümüş, ulusal kimlikten çıkarak, uluslararasılaşmış, yani dünya ölçüsünde daha sağlam biçimde —tam kapitalistçe— yaygınlaşmıştır. O halde tekellerin evriminde «istikrarlı» bir çizginin olduğunu söylemeliyiz.

Pekâlâ, ama 1960'dan beri iyice su yüzüne çıkan istikrarsızlık, çatlama, ayrışmalar... bunlar nedir?

Bunlar, geçici, tarihî zorunluluklardan kurtulmadır, deyim yerindeyse **«kabuğun** çatlaması» dır. Açıklayalım.

Bu bölümün başında anlattığımız sürece dikkat edilirse, burada görülen birleşme, bütünleşme olaylarının sırf askeri ideolojik ve politik düzeylerde cereyan ettiğini görürüz. Sistemin temel kurumlarında, yani tekellerde böylesi bir bütünleşme vs. çabası görmüyoruz. Eğer olduysa —ki olmuştur— bu tamamen ekonomik nedenlerdendir. Yoksa sosyalist kampın oluşması gibi bir dış tehlike yüzünden, yani ekonomi-dışı bir etkenden dolayı değil. 1945'den 1960'lara kadar geçen zaman, bütün emperyalist sistemi kapsayan ideolojik, politik tedbirlerin ortaklaşa alınmasını gerektiren tarihî koşulların etkisini sürdürdüğü bir dönemdi. 1945 sonrasında ABD hegemonyası altında oluşturulmuş «bütünlüğün» bütün anlamı buydu. Dönemin koşullarında ABD sistem adına bu rolü yüklendi. Elbetteki ABD'nin bu rolü Amerikan kökenli tekellere hayli yararlı büyüme imkânları sağladı. Bu tekeller savaştan ağır yaralar almış Avrupa tekellerinin haliyle dolduramadıkları pazarlara egemen oldukları gibi, bir çok Avrupa firmasına da ortak oldular. Daha sonra Fransa'nın başını çektiği Avrupacılık akımı işte bu sonuncu olaya tepki idi. Bu tepkinin ise milliyetçilikle zerre kadar ilgisi yoktu. Sorunun özü ABD kökenli tekellerin dolar-altın esası yüzünden, ekonomi-dışı hale gelmiş bu ilişki yüzünden rekabette «haksız» bir avantaja sahip oluşlarını önlemekti.

Bir savaş esnasında ekonominin merkezileştirilmesi, tek elden yönetimi nasıl ekonomik bütünleşme denilemeyecek geçici bir tedbirse, dış koşulların zorunlu kıldığı geçici bir biçim ise; 1945 sonrasının askeri-politik ortak kurumlar zinciri, bırakınız genel olarak **ABD etrafında** bütünleşme, askeri ve hele politik anlamda bir bütünleşme dahi değildi.

1945 sonrasının özel koşullarında teşekkül etmiş bu «perde» çatlayınca elbette bazı sarsıntılar olacaktı. Aşağı yukarı 20 yıl sürmüş bir işleyiş, «yumuşama»ya geçişle birlikte giderek geçersizleşti. Dış koşul değişince, **ona tâbi olarak** kurulmuş ilişkiler ve yapılar da değişti. «Ayrışma»nın içeriği budur.

«Ulusal» tekellerin uluslararası karteller aşamasından geçerek uluslararası tekeller haline gelişi bir nitelik değişimi değildir. Çünkü «milli»lik ölçüsü kapitalizmin bir ölçüsü, bir nitelik belirleyicisi değildir. Çünkü sermayenin doğal eğilimi genişlemektir ve o evrensel bir kategoridir.

En küçük sermayenin bile niteliği budur. Dolayısıyla millî ekonomi çerçevesi içinde tekel haline gelmiş bir sermaye birimi için kullanacağımız «ulusal» sıfatı, geçici, tarihî bir anı anlatır, niteliği belirlemez. «Ulusal —millî— malî grup» lar olarak birbirleriyle savaşa tutuştuklarında her ne kadar vatanı savunmak adı altında gayet milliyetçi bir kampanyaya önderlik etmişlerse de tekeller için bu tarihî millet kategorisi, bir dönem için kullandıkları elverişli bir ideolojik silâh olmuştur. Burjuvazi için ve genel olarak tüm aslî kurumlarıyla kapitalizm için milliyetçiliğin (ulusçuluğun) her dönemde anlamı ve görevi buydu. Başkalarının elinde başka bir anlam ve görevi olacağını düşünmek olsa olsa ham bir hayaldir.

Dolayısıyla «ulusal» tekelden uluslararası tekele geçiş sermayenin özüyle uyarlı bir oluşumdur. Sermayenin doğal sınırlarına varışıdır. Niteliksel bir olaydır. Ve bu bakımdan uluslararası tekel, sermayenin en üst biçimidir.

Özellikle 1970'lerde ABD kökenli tekellerle Avrupa ve Japonya'daki tekellerin kızışan ilişkilerine bu açıdan yaklaşmalıyız. Olay bir «ulusal»lık sorunu değildi. Ya da AET ve Japonya'nın karşı çıkışlarında «ulusal çıkar» gerekçesi aramak yanlıştır. Her ne kadar Japonya'nın daha özel bir durumu varsa da sözkonusu çatışmanın motiflerine baktığımızda görürüz ki AET ve Japon tekelleri ABD tekellerinden uluslararası olmanın gereklerine uymasını istemektedirler. Şöyle ki:

Dolar-altın esasının ABD'ne nasıl avantaj sağladığını biliyoruz. Dolar ulusal bir para, ama uluslararası ödeme birimidir. Onu piyasaya sürme ise ABD'nin elindedir. Dolayısıyla ABD bir dolar enflasyonu yaratacak kadar fazla parayı piyasaya sürebilir. Böylece kendi parasını değerinin üstünde satmış olur. Bu avantaj, bir dönemin politik konjonktürünün, ABD'ne verdiği görevin istismarıdır. Bu ekonomi-dışı avantajın kaldırılmasını ve uluslararası ödeme düzeninin yeniden kurulmasını istemek; bir anlamda, ABD tekellerinden uluslararası olmanın koşullarına uymasını, ulusça yöntemi bırakmasını istemek demektir.

Hisse senetleri uluslararası borsalarda satılan bu tekellerin «sahipleri» arasında her ulustan adam vardır. Bir «ABD tekeli»nin elinde diyelim bir «AET tekeli»ne ait firmanın hayli yüklü hissesi olabilir. Tekellerin birbirlerinin ülkesine yatırım yapmalarının ise en doğal bir iş haline geldiğini söylemeye gerek yok. Hiçbiri bir diğerine bir bölgeyi kapalı tutmaya gitmiyor. Alan üzerine değil rekabet iş üzerinedir. Büyük yatırım imkânları, yüklü satışlar üzerine çekişiyorlar.

Metropol dışına çıktığımızda tekel piramidinin aşağı yapılarıyla karşılaşıyoruz. Tekelin doğ-

rudan yatırım yaptığı ya da iştirak ettiği işletmeler ağı var. Bunun yanında ticaret, pazarlama ağı. En gelişkinini petrol ve otomotiv tekellerinde gördüğümüz bu ağlar, bir çok mahalli sermayeyi büyük tekel zincirine bağlamıştır. Zincirin en ucundaki bir dağıtımcı kimi ve neyi temsil ettiğini bilir. Diyelim bir petrol istasyonu sahibi ise bu uç, gayet iyi hesaplar ki kendi yaşaması o uzaklardaki büyük tekelin yaşamasına bağlıdır büyük ölçüde. Küçük ya da orta büyüklükteki sermayesini buraya —yani tekele— bağlamış bu adama, aynı tekelin ülkeyi «gizli işgal» altında tuttuğunu söylerseniz omuz silkecektir.

Kapitalist sağduyu sahibi bir sanayici, bir «milli burjuva» için ulaşılacak hedef, bu uluslararası güçlü kuruluşların bir ögesi olmaktan başka bir şey olamaz. Bir islam tekeli olup karınca kararınca bir hiyerarşik düzen de kendisinin oluşturmasının niçin mümkün olamayacağını düşünmüyorsa tabii.

Artık topraklar, ülkeler değil, sermaye sahibi insanlar yani kapitalistler «paylaşılıyor». Bunların seçme özgürlüğü olduğu için işlerine gelen uluslararası tekele sunuyorlar kendilerini. Seçme anı gelene kadar biraz milliyetçilik yapıyorlarsa hoş karşılanmalıdır. Çünkü piramidin biraz daha yukarısında yeralmak için bu stajdan geçmelerinin akıllıca olduğunu gösteren koşullar hâlâ var.

Süreç bu yönde ilerliyor. Tekelin özü olan hiyerarşik yapı, ulus vs. gibi tarihi kategorileri geride bırakarak gerçek temelleri üzerine, sınıf temelleri üzerine inşa ediliyor. Özel olarak Türkiye'den söz etmek gerekirse, bir geri bıraktırılmış ülke olan bu ülke, benzer ülkelerin çoğundan bu süreç açısından «ilerde»dir.

«Emperyalizm'in içsel bir olgu haline gelişi» kavramını bu bağlamda düşünmek zorundayız. İçselleşme «iç»te temellerin oluşması demektir ve kapitalizm geliştikçe «en yüksek aşama»sı ile bağları daha güçleniyor demektir. Sermayenin doğal eğilimi bu iken, kapitalist sınıfı milli olmamakla suçlamak anlamsız bir öfkenin, umutsuzluğun belirtisidir ancak.

Fakat, bu anlattığımız süreç elbette öyle tereyağından kıl çeker gibi olmuyor. Her ne kadar tarihen geçersiz olduğunu söylüyorsak da bir toplumun tarihinde, hayatında yıllarca yeretmiş kurumlar, değerler direniyor ve süreç birçok sınıf üyesini tedirgin ederek ilerliyor. Ve yine eklenmelidir ki nasıl «milli» tekeller serbest rekabeti yok etmeden onun üzerinde yükseliyorsa, bütün ülkeleri saracak biçimde gelişen ve ülke yapıları «üzerinde» yükselen uluslararası tekellerin hiyerarşik düzeni, binlerce, milyonlarca «milli» —yani yerel— işletmenin varlığında, onların direnciyle de karşılaşarak oluşmaktadır. Örneğin, bizzat ABD'de zaman zaman gördüğümüz anti-tröst uygulamalar —ki en son IBM'e karşı açılan bir soruşturma var— ve Havacılık endüstrisinde kopan «rüşvet» skandalı.

Uluslararası tekel ile milli devlet de çelişmektedir. Sermayelerin uluslararası planda artan hareketleri, özellikle ulusal paralar üzerine yapılan spekülasyonlar, 1929 bunalımından beri ekonomik düzenleyicilik rolünü de üstlenmiş olan milli devletlerin işini zorlaştırmaktadır. Bunun yanında devletlerin istihdam, ödemeler dengesi gibi dikkate almak zorunda oldukları görevleri yüzünden uluslararası tekellere engeller çıkarması da görülüyor.

Lenin'in 1915'de asıl olarak metropol ülkelerdeki sınıf ilişkilerini anlatan aşağıdaki sözlerinde vurgulanan eğilim, yani kapitalist ve diğer mülk sahibi sınıfların tekel birimi içinde ve etrafında hiyerarşik bir bağımlılık ilişkisine girmeleri; bugün bütün emperyalizm alanı için geçerlidir:

> «Bir yandan, birkaç elde yoğunlaşmış ve sadece küçük ve orta kapitalisti değil, çok küçük kapitalist ve çok ufak patronları da kendine bağlayan yaygın ve sıkı bir ilişki ağı kurmuş olan mali sermaye, öte yandan, dünyayı paylaşma ve başka ülkelere egemen olma yolunda başka ulusal mali gruplara karşı girişilen gitgide yoğunlaşan mücadele, bütün mülk sahibi sınıfların tamamıyla emperyalizm safına geçmesine neden olmaktadır.» (Lenin, **a.g.e.**, s. 129).

Okur, bugün, «ulusal mali grup» birimlerinin uluslararası tekeller ve tekel grupları haline geldiğini bilerek ve dünyayı paylaşma yöntemlerinde meydana gelen değişimi dikkate alarak; Lenin'in emperyalizmin sınıfsal özü ve bir sistem olarak niteliği üzerine söylenmesi asıl gerekli olan şeyi işaret ettiğini ve bugün de asıl üzerinde düşünmemiz gereken sorunun bu olduğunu anlamaktadır.

Emperyalizm konusu ile ilgili diğer bazı sorunları bir sonraki yazımızda ele alacağız

***

THKP-C hareketine özgü olan ve emperyalizmi bunalım dönemleri içinde inceleyen tezin —özellikle günümüzdeki emperyalizm konusuyla ilgili olan III. Bunalım Dönemi tanımının— eleştirel bir analizini; bu yazımızda yapacağımızı söylemiştik.

Başlıca iki nedenden ötürü bu ancak gelecek sayımızda yapılabilecektir. İlkin, belli bir tezi eleştirmek için, o tezin cevap vermeye çalıştığı ana sorun üzerine yine eleştiriye açık bir görüş koymayı Marksist eleştirinin bir gereği sayışımızdandır.

Ana hatlarıyla bu sayıda tamamlanan bu iş, görüldüğü gibi geniş yer kapladı.

Görüşlerimizi THKP-C'nin yukarda belirttiğimiz tezlerini incelerken de koymamız mümkündü. Fakat bu yöntem, eleştirdiğimiz görüşe nereden, hangi yaklaşımla baktığımız konusunu bulanık bırakırdı. Kaldı ki, M. Çayan'ın yazılarında anlatılan THKP-C tezlerinin odağında bulunan

«emperyalizmin bunalımı» kavramına bizim çok daha değişik bir içerik verdiğimiz bu yazıda görülmüştür. Ve yine M. Çayan'ın yazılarında yer alan, ancak yardımcı bir motif olarak geçen «çağdaş üretici güç gelişimleri»ni —M. Çayan' da bu, bilimsel-teknolojik devrim olarak geçiyor— yorumlama biçimlerimiz de ayrı. Bunlara «oligarşi» kavramını açıklama biçimi de eklenmelidir. Dolayısıyla hepsi de önemli olan bu konulara ilişkin kendi bakış açımızı, görüşlerimizi bir eleştiri yazısı içinde değil de, ancak ayrı olarak koyabilirdik.

Bütün bunlara şunu da eklemek gerekiyor. Türkiye Sosyalist Hareketinde «eleştiri» geleneğinin hiç de tasvip edilemeyecek biçimde uygulanması, asıl olarak şurada kendini gösteriyor. «Eleştirilen» şey bir bütün olarak değil, ancak «eleştirici»nin işine gelen yanlarıyla sunuluyor, böylece ele alınan görüş önce istenen biçime sokuluyor ve sonra bu «eleştiriliyor». Geleneğin bir diğer uygulaması da; ancak diğer bağlı tezleriyle bir arada düşünüldüğünde gerçek içeriği anlaşılacak olan bir tezin, bu bütünden ayrı, tek başına eleştirilmesidir.

Böylesi bir «gelenek»den nasıl kaçındığımızı okurlarımız bilirler. Bugüne kadar **Birikim**'de çıkan eleştiri yazıları bu ilkeye özenle sadık kalınarak yazılmaya çalışıldı.

Eleştiri ilkeleri üzerine söylediklerimiz bizi ertelememizin ikinci nedenine getiriyor.

M. Çayan'ın «bunalım dönemleri» yorumu, onun «ideolojik ve fiili önderlik», «evrim-devrim aşamalarının içiçe geçişi» gibi diğer özel kavramlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu sonuncu kavramların incelenmesi ve eleştirisi ile birlikte yapılmazsa, M. Çayan'ın emperyalizm analizini yerine oturtmak mümkün değildir. Yeri geldiğinde açıklayacağımız gibi sözünü ettiğimiz diğer kavramlarla birlikte bu emperyalizm analizi, salt teorik bir analiz değil, asıl amacıyla, bugüne kadar gerçekleştirilmiş —Sovyet, Çin, Küba— devrimlerinin özel analizinin bir yansıması, bir ürünüdür. Yani M. Çayan'ın bir **devrimi nasıl analiz ettiğini**, bu analizde kullandığı ölçüleri dikkate almazsak, onun emperyalizmi nasıl analiz ettiğini, emperyalizmden anladığı şeyi kavramamız mümkün olmaz.

Tezlerin ve «teknik yapısı» dışında belirtilmesi gereken bir diğer özelliği de bunların 1971 öncesi Türkiye'nin politik konjonktürü içinde oluşturulmuş olması, bu dönemin aktüel sorunları içinde bunları da içererek biçimlenmiş oluşu. O dönemin —bugün ısrarla sükût geçilen— bazı politik oluşumları hakkında yeterli bilgisi olmayan, ya da asıl önemlisi dönemin o özel «hava»sının dışında bu bilgilere sahip olan yeni sosyalist kadrolarımız için; 1971 öncesinin, öyle soyut öznel ikilemler aracılığıyla değil, somut politik ölçülerle bir incelenmesi yapılmalıdır. THKP tezleri bize böyle bir incelemenin en tam çerçevesini verecek durumdadır. Çünkü incelediğimizde de görüleceği gibi THKP-C, 1971 öncesi dönemin adeta bir özeti, bir sentezidir.

Gelecek yazımız bu sentezin bir açımlanması olacaktır.

■

Devlet Konusu Üstüne

Birikim'in bu sezon çıkaracağı ilk kitaplardan birinin konusu «kapitalist devlet sorunu». Poulantzas, Miliband ve Laclau gibi üç yetkili yazarın bu sorun üzerinde birbirleriyle tartışmalarını yayımlayacağız. Derginin bu sayısına da, konuya hazırlık olmak üzere, bu yazıyı koyuyoruz.

Burada gördüğünüz yazarlar, San Francisco'da çıkan *Kapitalistate* dergisinin yazarları. Dergi, doğrudan doğruya, kapitalist devletle ilgili araştırma yapmak ve yayımlamak için kurulmuş. Ama çok yaygın okunan bir yayın organı değil. Bu nedenle, gördüğünüz yazı bu dergide değil, *Monthly Review*'da yayımlanmış (cilt 27, sayı 5 ve 6). Yazar olarak her ne kadar üç kişinin adı görünüyorsa da, grubun bir bütün olarak çalışmalarının bir ürünü olduğu belirtiliyor.

Bu yazıyı, sözünü ettiğimiz kitaba almayı uygun görmedik. Nedeni, tartışan yazarların o tartışmada ortaya çıkan tutumlarını kendilerine göre yorumlamaları. Bu yazılarında Miliband'ı ve Poulantzas'ı koydukları yere, her iki yazar da haklı olarak itiraz ederdi. Onun için yazıyı ayrı yerde, dergide, okurlarımıza sunmayı daha doğru bulduk. Teorik tutumlarıyla tam olarak anlaşmıyoruz bu yazının, ama verdiği bilgilerin yararlı olduğuna inanıyoruz.

Devlet konusu Marksist araştırmalar için çok önemli bir konu olduğu halde, yeterince işlenmiş ve geliştirilmiş değildir. Bildiğimiz Marksist klasiklerden sonra, sorunu en derinlemesine ele alan Marksist düşünür Gramsci olmuştu. Ama Gramsci'nin eserlerinin yaygınlık kazanması da epey zaman aldı. Günümüzde yeniden önem kazanan devlet araştırmalarında, Gramsci'nin getirdiği teorik katkılar birçok bakımdan yol gösterici oluyor.

Devlet üzerine araştırmalara bugün niçin ihtiyaç duyuluyor? Tarihî maddecilik, şimdiye kadar, toplumun işleyişinin daha *genel* biçimlerini inceledi. Toplumsal süreçlere, daha uzun vadeler içinde baktı. Çünkü her bilim, ilkin genel önermelerini sistemleştirmek zorundadır.

Gelgelelim, toplumsal süreçlerin uzun vadeler içinde incelenmesi için geliştirilmiş teorik araçlar, kısa vadelerin anlaşılmasında ancak belli ölçüde yararlı olabilirler. Uzun vadeli araştırmalarda, ekonomik temelin önemi vurgulanmalıdır; oysa kısa vadeli analizlerde, genel olarak üstyapı büyük önem kazanır. İşte Marksist teoride şimdiye kadar görece eksik kalan yan da budur: kısa vadeli analizin araç ve ölçütleri. Bu, bir başka söyleyişle, *politika teorisinin yetersizliği* olarak da dile getirilebilir.

Devlet sorunu, böyle bir politika teorisi içinde merkezî bir yere sahiptir. Kısa vadeli toplumsal süreçler, gözlemcinin karşısına, büyük ölçüde özgül durumlar çıkar. Uzun vadeli analizin araçları, bu durumların özgüllüğünü açıklamakta çok yetersiz kalır. Üstyapı olaylarını yeterli biçimde incelemek için de, en başta devletin niteliğinin iyi bilinmesi gerekir. Gerek dergide, gerekse kitaplarımızda, bu konuda yapılan en yeni tartışmaları aktarmaya ve sorunun Türkiye'de de hak ettiği ciddiyetle tartışılmasını sağlamaya çalışıyoruz. 15. (Mayıs) sayımızda, Doğu Ergil'in incelemesi de, bu tartışmanın sağlanması yolunda atılmış bir adımdı.

■

DAVID A. GOLD — CLARENCE Y. H. LO — ERİK OLIN WRIHGT

Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler

Çeviren YASEMİN BERKTAN

Bu inceleme, kapitalist devlet hakkında Marksist düşüncede oluşan bazı son gelişmelerin bir özetini sunacaktır.* Esas amaç, fikirleri bütünüyle tartışmak veya dört başı mamur bir sentezde toplamak yerine onları sadece sunmak olduğundan, bu özet oldukça kısa ve şematik olmak zorundadır. Burada ele aldığımız fikir ve yazarlar, düşüncemizi esaslı biçimde etkilemiş olanlarla, devlet üzerine gelecekteki araştırmalara yol gösterme bakımından en büyük potansiyele sahip olduklarına inandıklarımızdır.

Marksistlerin her zaman devlet hakkında söyleyecek çok şeyleri bulunmasına karşılık, bir devlet teorisi meydana getirmenin açık bir ödev olarak kabul edilmesi ancak son zamanlarda olmuştur. Böyle bir teorinin oluşturulması yolundaki son çabalar, önceki çalışmalarda üstü örtülü bir şekilde varolan devletin kavramlaştırılmasından büyük ölçüde kaynaklanmıştır. Sözkonusu örtük görüş tarzlarından, araççı-yapısalcı ve Hegelci-Marksist olarak tanımlanabilecek üç tanesi, günümüzde devlet üzerinde yapılan Marksist incelemelere yol gösterme konusunda özellikle önemli olmuşlardır.

Son çalışmaların çoğunluğu, genellikle, bu geleneksel görüş tarzlarını açıklığa kavuşturmaya, daha uyarlı ve sistematik devlet teorileri halinde formülleştirmeye ve onları çeşitli ampirik sorunların incelenmesinde kullanmaya yönelmiştir. Bununla birlikte, geleneksel görüşlerin çizdiği sınırları aşma yolunda bazı çabalar da olmaktadır. Bunların bir kısmı geleneksel ögeleri uzlaştırma, birleştirme ve genişletme çabasındadır; bazıları da yeni teorik aletleri geliştirmeye başlamaktadır.

Bu incelemede, önce geleneksel yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu düşünce tarzları arasında zorunlu bir uyuşmazlık olmamasına rağmen, birçok Marksist onları oldukça uzlaşmaz şeyler olarak ele almış ve devlet üzerinde yapılan çalışmaların çoğu, başka görüş tarzlarına karşı bir polemik şeklini almıştır. Bundan dolayı başlangıç noktası olarak, bu görüşlerin temel mantığını ortaya çıkarmak faydalı olacaktır. Ondan sonra, geleneksel çerçevelerin dışına çıkmaya teşebbüs eden bazı son gelişmelerin kısa analizi ve açıklanmasına geçilecektir. İncelememiz, henüz tamamlanmak üzere bekleyen teorik çalışmalara değinerek bitirilecektir.

GELENEKSEL GÖRÜŞLER

Devlet hakkındaki Marksist eserlerin ancak pek azı, araççı yapısalcı ve Hegelci-Marksist görüş tarzlarının katkısız örnekleri olarak kabul edilebilir. Herhangi bir teorik yaklaşımı bu üç görüş tarzından biri olarak tanımlamak için, onun kapsadığı her cümlenin ille de bir tek kategoriye tamtamına uyması gerekli değildir. Çünkü bir teoride belirli kısımlar birbirleriyle uyarlık içinde bir bütün teşkil edecek şekilde birleştirilirken, başka kısımlar daha çok olanları tamamlayıcı durumda olurlar. Bu yüzden biz, devletin «araççı teori»si derken, yönetici sınıfla devlet arasındaki bağları sistematik bir biçimde inceleyen, fakat bu bağların içinde oluştuğu yapısal bağlamı teorik bir dağınıklık içinde bırakan görüş tarzını kasdediyoruz. Aynı şekilde «yapısalcı teori» de, devlet politikasının kapitalist sistemin zorlama ve çelişkileri tarafından nasıl belirlendiğini sistematik olarak açıklar, fakat devletin bir araç olarak kullanılması konusuna ikinci derecede önem verir. Son olarak, «Hegelci-Marksist teori,» ilgisini bilinç ve ideoloji üzerinde de toplarken, birikim ve devletin bir araç olarak idaresi bağlantısını arka planda bırakır.

Bu geleneksel görüşlerin hangisi üzerinde yoğunlaşırsa yoğunlaşsın, gerçekte, devlet üzerindeki bütün Marksist incelemeler, kapitalist toplumda devletin geniş ölçüde kapitalist sınıf çıkarlarına hizmet ettiği şeklindeki temel gözlemle başlar. Mark ve Engels bu öncülü **Komünist Manifesto**'da, klasik biçimde, şöyle ifade

* Burada tartışılan yazarların çoğu, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki devletin teorisini geliştirmeğe çalışmaktadır. Bu teoriler Üçüncü Dünya ülkelerindeki devletin analizine uygulanabilirse de, az gelişmiş ülkelerin benzersiz koşulları, teorisinin, yazımız kapsamı dışında kalan tadilini (modifikasyon) gerektirmektedir.

etmişlerdir: «Modern devletin icra kolu, tüm burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir.»

Veri olarak bu aksiyomu alan Marksist devlet teorileri, genellikle, birbirini tamamlayan şu iki soruyu cevaplamaya girişir: «Devlet **neden** kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet eder?» ve «Devlet, kapitalist sistemi devam ettirmek ve genişletmek için **nasıl** çalışır». Devlet üzerine yazılmış Marksist eserlerin hepsi de bu soruları paylaşmış, fakat onları ayrı incelik derecelerinde ve farklı soyutlama düzeylerinde ele alıp, farklı metodolojik ilkelerle açıklamış, ve iki sorudan birine veya öbüre daha fazla önem vermiştir.

Araççı Devlet Teorileri

Araççı görüş tarzı «Devlet neden kapitalist sınıf çıkarlarına hizmet eder?» sorusuna açık ve seçik bir cevap verir: Çünkü devlet kapitalist sınıfın denetimi altındadır. Ralph Miliband (1969: s. 22)* bu durumu açıkça belirtir:

Marksist düşünceye göre, kapitalist toplumun «yönetici sınıfı,» üretim araçlarına sahip olan ve onları denetleyen ve bunun verdiği iktisadî güçle devleti topluma hükmetmek için bir araç olarak kullanabilen sınıftır.

Benzer şekilde, Paul Sweezy (1942: s. 243) iktisadî bakımdan hâkim sınıfların devletle olan ilişkisini şu şekilde tanımlar:

(Devletin sınıf-hâkimiyeti teorisi) sınıfların tarihî gelişimin ürünü olduklarını kabul eder ve devleti, sınıfsal yapının denge durumunu korumak ve sağlamlaştırmak için yönetici sınıfların kullandığı bir araç olarak görür.

Bu bakış açısına bağlı olan araştırma gündemi, esas olarak, yöneten sınıfın niteliğini, bu sınıfı devlete bağlayan mekanizmaları, ve devlet politikaları ile sınıf çıkarları arasındaki somut ilişkileri inceleme üzerinde yoğunlaşmıştır. Kullanılan yöntem, her şeyden önce onun var olduğunu göstermek üzere kapitalist sınıf sosyolojisinin, bu sınıf ile devlet aygıtı arasındaki dolaysız bağların ve gene kapitalist sınıfla (siyasî partiler, araştırma örgütleri, üniversiteler gibi) aracı kurumlar arasındaki bağların incelenmesinden; hükümet politikalarının nasıl biçimlendiğinin özgül örneklerle gösterilmesinden; ve tarih kayıtlarında yer alan olayların yeniden yorumlanmasından oluşmaktadır.[1]

Çeşitli incelik ve karmaşıklık düzeylerinde hazırlanmış araççı inceleme örnekleri, hiç şüphesiz, vardır. Örneğin, G. Williams Domhoff'un eserlerinin birçoğu, tamamen, iktisadî güce sahip mevkileri işgal eden kişiler arasındaki toplumsal bağları göstermek gibi, son derece kişisel bir düzeyde kalmaktadır. Başta Ralph Miliband olmak üzere başka araççılar, kişisel bağların analizini daha yapısal bir bağlam içine oturtmaya çalışmışlardır. Analizlerinin çoğunluğu, çeşitli kurumsal alanlarda iktidar mevkilerini işgal eden şahıslar arasındaki kişisel ve toplumsal bağların biçim ve sonuçları üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, Miliband, bu kişisel bağlar zayıf olsa veya hiç olmasa bile —ki, bu durum bazan, sosyal demokrat partiler iktidara geldiğinde ortaya çıkar— devlet politikalarının, gene de, devletin içinde iş gördüğü ekonomik yapı tarafından sert bir şekilde zorlanacağını vurgulamaktadır. Aynı yazar, ayrıca, «devlet seçkinlerinin» ideolojik bağlantılarını biçimlendiren toplumsal süreç üzerinde önemle durarak, araççılığın iradeciliğe dayanan (voluntaristic) uyarlamasından uzaklaşır.* Ne var ki, eserlerinde bulunan bu ögelere karşın Miliband'ın devlet teorisinin sistematik görünümü, kesinlikle, araççılık içinde kalır. Miliband, devlet hakkındaki temel eserinde savunduğu fikirleri özetlemek üzere, şöyle der (1969: s. 146):

Çoğulcu (püralist)-demokrasi teorisinin kusuru, onun sadece (devlet politikaları üzerinde) rekabet olgusunun varlığında ısrar etmesi değil bu toplumlardaki belli başlı örgütlenmiş «çıkar gurupları»nın özellikle sermaye ve emeğin, aşağı yukarı eşit koşullar altında rekabet ettikleri ve bu yüzden ikisinin de rekabet sürecinde kesin ve sürekli bir üstünlük sağlayamadığı iddiasında (çoğunlukla örtük bir varsayım halinde) bulunmasıdır... Önceki kısımlarda, iş çevrelerinin, özellikle büyük iş çevrelerinin, devlet seçkinlerinin bileşimi ve ideolojik eğilimlerinin sağladığı güç ile, devlet **içinde** böyle bir üstünlüğe sahip oldukları ortaya konmuştu. Bu kısımda, iş çevrelerinin, emek ve başka çıkar grup-

[1] Bu inceleme boyunca bibliyografik kaynaklar, yayım tarihi ve sayfa numarası parantez içinde gösterilerek belirtilecektir. Kaynak hakkında tüm bilgi, yazının sonundaki bibliyografya kısmında bulunabilir. Numaralanmış notlar da yazının sonunda bulunacaktır.

* Hatta Miliband, bir eserinde (1973: s. 85 n), devletin yönetici sınıf idaresinden belirli ölçüde özerk olması gerektiğini öne sürer: «Konunun basit bir örneği, devletin en bilinen Marksist formülasyonun genel yorumunda görülebilir: Marx ve Engels, *K. Manifesto*'da, modern devletin, tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey olmadığını öne sürmektedir. Bu ifade, çoğu kez, devletin yalnız hâkim sınıf *adına* davrandığı değil... devletin o sınıfın *buyruk ve iradesiyle* davrandığı biçiminde anlaşılır ki bu, birinciden daha değişik bir iddiadır ve tartışabileceğim gibi, Marx ve Engels'in fikirlerinin kaba bir deformasyonu (bozumu)dur... Ortak işler nosyonu, özel işlerin varlığını varsayar ve tüm burjuvazi nosyonu, tümü oluşturan ayrı ögelerin var olduğunu gösterir. Sorun bu iken, sözettikleri türden bir kuruma, yani devlete, açık bir ihtiyaç vardır. Ve devlet, belirli ölçüde özerkliğe sahip olmaksızın bu ihtiyacı *karşılayamaz*. Başka deyişle, özerklik nosyonu, devlet tanımının içindedir, onun içsel bir parçasıdır.»

larına kıyasla, amaçlarını gerçekleştirmek için uygulayabildiği çok kuvvetli baskılar yoluyla, devlet **dışında** da büyük bir üstünlüğe sahip olduğunu göreceğiz.

Böylece, devletin işlevini yerine getirmesi, esas olarak, stratejik mevkilerdeki kişiler tarafından, ya doğrudan doğruya devlet politikalarının yürütülmesi veya dolaylı olarak devlete baskı yapılması yoluyla, bir araçsal kuvvet uygulaması şeklinde anlaşılmaktadır.

Araççı görüş, Marksist devlet teorisine oldukça önemli katkılarda bulunmuştur.[2] Kapitalist sınıf sosyolojisinin kurulmasına yardımcı olan bir hayli araştırma ortaya koymuştur. Özellikle, kapitalist sınıfı devlete sistematik olarak bağlayan belirli kurumların çoğunun altına gizlendiği yasallık örtüsünü kaldırıp atma yolunda katkıları olmuştur. Araççı araştırmalar, kapitalist sınıfın kendi içindeki çelişkileri açığa çıkarmada da son derce önemli bir rol oynamıştır. Bu tur çalışmalar, kapitalist sınıf iktidarının dayandığı yöresel temelin ve aynı sınıfın yöresel ,bölgesel ve ulusal kurumları arasındaki karşılıklı ilişkilerin anlaşılmasında hatırı sayılır katkılarda bulunmuştur.

Bu başarılarına karşılık, araççı görüşün genel bir kapitalist devlet teorisi olmasını engelleyen bazı büyük kusurları vardır. Ampirik çalışmalarının büyük bir kısmına, plüralistlerin vardığı sonuçları çürütmek amacıyla girişmiştir. Bunda oldukça başarılı olmasına karşın, plüralistlerin kullandığı çerçeveyi aşmayı başaramamıştır. Özellikle Amerikan iktidar yapısının araştırılmasında, araççılar, üretim araçlarıyla olan ilişkilerine göre belirlenen sınıflar yerine, sosyal ve politik gruplaşmaları vurgulamışlardır.[3] Ayrıca, plüralistlerin birçoğu gibi, araççı yazarlar da toplumsal nedenleri (cause), sadece, kişi ve grupların strateji ve eylemlerine ilişkin olarak görme eğilimindedir. Plüralist teoride bu çeşit, hepsi de kendi çıkarları için çalışan ve devleti bu yönde etkileyen grupların sayısının bir hayli olmasına karşılık, araççı teoride kesinlikle hâkim durumda olan sadece bir tek grup vardır. Fakat toplumsal nedenselliğin mantığı onlarda da aynıdır. Birkaç istisna bir tarafa bırakılacak olursa, yönetici-sınıf gruplarının strateji ve eylemlerinin, kişisel olmayan, yapısal nedenlerle nasıl kısıtlandığı hakkında sistematik bir analiz yoktur. İktidar uygulaması ve devlet politikasının şekillenmesi, bazan, güçlü kişilerin iradesine bağlı bir olgu düzeyine indirgenmiş gibi görünür.

Buna benzer bir durumda, araççılığın en olgun şekilleri tarafından bile açıklanmayan devlet faaliyetlerine ilişkin sayısız örnek vardır. Birçok halde, devletin giriştiği reformlar, iş çevrelerinin geniş bir kısmının direnişi ile karşılaşmıştır; New Deal sırasında olduğu gibi. Eninde sonunda gönül rızasıyla istenmiş de olsa, bütün reformları, devletin kapitalistlerce bir araç olarak kullanılmasının sonucu olarak ele almak, reform için mücadele ihtimalini yadsımak olur. Bunun gibi, doğrudan doğruya topluca girişimle kolayca açıklanamayan, fakat bizzat devletin kendisinden kaynaklanmış olabilen, devlet politikaları da vardır. Bunlar, kapitalistlerin özgül çıkarları yerine geniş çıkarlarına hitap etme eğilimindedir. Bütün bunları tam olarak açıklayabilmek için, kapitalist devletin, hem sivil toplumla olan ilişkilerine hem de kendi içsel faaliyetlerine ilişkin bir mantığı bulmaya ihtiyaç vardır.

Son olarak, kültür, ideoloji, yasallık gibi, belirli kapitalistler veya koalisyonlar tarafından idare edilmedikleri açık olan, önemli devlet faaliyet alanları vardır. Bunlar, kendilerini basit idare alanının dışına kaydırma eğilimi gösteren bir derece özerkliğe sahiptir. (bk. Williams, 1973)

Yapısalcı Devlet Teorileri

Devletin yapısalcı analizi, onu yönetici sınıf elinde basit bir «araç» olarak kabul eden görüşü, kategorik biçimde yadsır. Fransız yapısalcı Marksisti Nicos Poulantaz, Miliband'ın bir eserini eleştirirken şöyle yazmıştır:

Kapitalist sınıf üyelerinin hükümete ve devlet aygıtına **doğrudan doğruya** katılmaları,böyle olduğu yerde bile, sorunun önemli yanı değildir. Burjuva sınıfı ile devlet arasındaki ilişki, bir **nesnel** ilişkidir. Yani eğer, belirli bir toplumsal formasyonda devletin **işlevi**, bu kuruluştaki hakim sınıfın **çıkarları** ile uyuşursa, bu, sistemin kendi yüzünden olur: Yönetici sınıf üyelerinin devlet aygıtına doğrudan katılmaları, sözkonusu nesnel uyuşumun **nedeni** değil, şansa ve şarta bağlı **sonucudur.** (1969: s. 245)

Yapısalcı görüş tarzının temel tezi, devlet işlevlerinin, iktidar mevkilerindeki kişilerden çok geniş ölçüde, toplumun yapıları (strüktür) tarafından belirlendiğidir.* Bu yüzden, yapısalcı analizin başlangıç noktası, genellikle, toplumdaki sınıfsal yapının, özellikle ekonomiden kaynaklanan çelişkilerin, incelenmesidir. Yapısalcılar ancak bundan sonra, devletin bu çelişkileri yok etme veya etkisiz kılma girişimlerini analiz eder. Yapıcalsı devlet teorisi, böylece, devletin bir bütün olarak toplumun yeniden üretmek için yeri-

* Yapı (strüktür) kavramı, yapısalcı yazarlar tarafından devamlı olarak kullanılır, fakat nadiren açıkça tanımlanır. Bu kavram, toplumu meydana getiren somut toplumsal kurumları değil, daha çok bu kurumlar arasındaki sistematik işlevsel karşılıklı ilişkileri anlatır. Maurice Godelier (1972: s. 336) bunu şöyle belirtir: «Yapılar, görünen toplumsal ilişkilerle karıştırılmamalıdır, onlar görünmeyen fakat görünürdeki toplumsal ilişkilerin ardında varolan bir gerçeklik düzeyi oluşturur.» Bu yüzden kapitalist bir toplum yapısının analizi, çeşitli kurumların artık-değerin üretimi ve temellükü süreciyle olan işlevsel ilişkilerin analizidir.

ne getirmesi gereken işlevleri ortaya koymaya girişir. Bu işlevler devletin özgül politikalarını ve örgütlenmesini belirler. Yapısalcılara göre, devletin sözkonusu işlevleri, gördüğü somut biçimler, kapitalist gelişme düzeyi ve sınıf mücadelesinin şekilleri gibi etkenlere göre değişir.

Yapısalcı-Marksist devlet modelinin en ayrıntılı ve özenlisi, özellikle **Political Power and Social Classes**[4] **(Siyasal iktidar ve Toplumsal sınıflar)** adlı kitabında, Poulantzas tarafından ortaya konmuştur. Marx'ı izleyen Poulantzas, kapitalist toplumda en önemli çelişkinin, bir yandan üretimin gittikçe artan toplumsal karakteri, öte yandan artık-ürünün kişisel temellükü üzerinde merkezîleştirdiğini savunmaktadır. Bu çelişki, bir bütün olarak sistemin yeniden üretilmesini iki şekilde tehdit etmektedir. Bir taraftan, toplumsal üretimle artığın özel temellükü arasındaki çelişki üretim sürecinin toplumsal niteliği arttıkça kuvvetlenen ve sonunda bizzat kapitalizmin kendisinin yıkılması imkânını içeren işçi sınıfının birliği sakıncasını taşır. Öte yandan aynı çelişki, artığın gittikçe artan özel ve rekabetçi temellükü ile beslenen, **kapitalist sınıfın birliksizliği** tehlikesini taşır. Bu dağınıklık (birlikten yoksunluk), kapitalist sınıfın, işçi sınıfının açtığı mücadeleleri sınırlama yeteneğini tehdit eder. Devlet, bu çelişkiyi uzlaştırmada, işçi sınıfının birliği ve kapitalistlerin dağınıklığının ortak sakıncalarını ortadan kaldırmak için işleyen «toplumsal formasyonda birlik etkeni»ni sağlamada, kesin rol oynar.

Poulantzas, kapitalist devletin bu işlevini, yani bir toplumsal formasyonda birliğin sağlanmasını, bunun işçi sınıfı ve kapitalist sınıf üzerindeki etkileri açısından inceler:

(a) **İşçi Sınıfı.** Devlet, bir taraftan kendisini bütün toplumun birleşik evrensel çıkarlarının temsilcisi olarak takdim ederken, işçi sınıfını çözme, işçileri bireyselleşmiş yuttaşlar durumuna dönüştürerek bu sınıfın siyasî birliğini dağıtma işlevini görür. Bu işlev, eşitlik, tarafsızlık, hukuk kurallarına bağlılık v.b. görünümler yaratan burjuva demokrasisi ve adalet kurumları yoluyla ve bir bütün olarak işçi sınıfının siyasi mücadelesinin, aynı sınıfın çeşitli kesimlerinin dar, ekonomist çıkar mücadeleleri şekline dönüştürülmesine yardımcı olan ve devlet tarafından sağlanan türlu iktisadî tavizler aracılığı ile yerine getirilir.

(b) **Kapitalist Sınıf.** Devlet, bir bütün olarak kapitalist sınıfın, uzun vadeli çıkarlarını garantileme işlevini görür. Poulantzas, burjuvazinin kesinlikle, bu sınıfın bütününü ilgilendiren çıkalara sahip homojen bir yönetici sınıf olarak görülemeyeceğini ısrarla belirtir. Tersine, burjuvazi, iktisadî olduğu kadar siyasî alanda da farklı çıkarlara sahip tabakalara ayrılmış bir sınıftır. Bu tabakalar, Poulantzas'ın (Gramsci'yi izleyerek) «iktidar bloku» olarak adlandırdığı, egemen bir zümrenin hâkimiyeti altında oluşmuş siyasî bir koalisyonda örgütlenmişlerdir. Bununla birlikte, bu tür bir iktidar bloku her zaman istikrarsız ve güvenilmez olup, tüm kapitalist sınıfın uzun vadeli çıkarlarının korunması için gerekli olan, işçi sınıfına verilecek tavizleri bütün burjuvaziye kabul ettirebilme konusunda kısıtlı bir yeteneğe sahiptir. Bu yüzden sözkonusu çıkarların korunabilmesi için tek yol, devletin, görece bir özerkliğe ve belirli kapitalistlerin ve kapitalist tabakaların tek tek farklı, dar görüşlü çıkarlarını aşabilme yeteneğine sahip bir yapıda olmasıdır. Tek bir kapitalist zümrenin aracı durumunda bulunan bir devletin ise, bunu başarabilmesi tamamen imkâsızdır.*

Bu görece özerklik, gene de, kapitalist devletin değişmez bir özelliği değildir. Çeşitli kapitalist devletler, kendi içsel anlaşmazlıklarına, iktidar blokunu oluşturan türlü sınıf ve tabakalar arasındaki çelişkilere, ve tüm kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki sınıf mücadelesinin şiddetine bağlı olarak, daha az ya da çok özerkliğe sahip olabilir.

Toplumsal mekanizmaların bu çeşitli işlevsel ilişkileri nasıl ayarladığı konusunda bir tartışma içermemesi, Poulantzas'ın yapısal analizini oldukça zayıflatmaktadır. Her ne kadar devletin görece özerkliğinin hakim sınıf çıkarlarını **nasıl** koruduğu, ve böyle bir devlet yapısına olan işlevsel **ihtiyaç** hakkında oldukça zengin bir tartışma var ise de, devletin gerçekten bu tür bir işlev göreceğini garatileyen toplumsal mekanizmaların açıklanması yapılmamaktadır.

Bu güçlüğün yenilmesinde, «sınıf bilinci» kavramının kullanılması bir çıkış yolu olabilir. Bu durumda, gerekli işlevsel kalıplanmaları yerine getiren devlet yapılarının gelişmesine öncülük edenlerin, sınıf bilincinde olan kapitalistler olduğu öne sürülebilir. Ne var ki yapısalcı yazarlar toplumsal yapının herhangi bir cephesinin açıklanmasında, bilincin faydasını hemen hemen bütünüyle reddetmişlerdir. Onlar sınıf bilincinin, Marksistlerin, sistematik teorinin çözemediği şeyleri «açıklamak» için kullandıkları, geniş kapsamlı ve yeterince açık olmayan bir kategori olduğunda ısrar etmektedirler. Yapısalcılar, bilincin hiçbir şeyi açıklamadığını öne sürerler; onlarca esas sorun, bilinci, toplum dinamiklerinin analizi yoluyla açıklamaktır. Fakat sınıf bilinci de bir çıkış yolu sağlamıyorsa, yapısalcılar bu teorik güçlüklerle başa çıkmada bir yol gösterebilmiş değildir. Araççı görüş devlet faaliyetlerini açıklarken volontarizme (iradeyi ön planda görme) kayarken, yapısalcılar da bilinçli eylemi analizlerinden, neredeyse tamamen, çıkarmışlardır.

Devlet üzerine başka görüşlerde olduğu gibi, yapısalcı yazıların da çeşitli derecelerde teorik incelikler gösteren örnekleri vardır. Marksist ekonomi politiğin çoğu, hiç değilse üstü kapalı

* Görece özerklik» ile yapısalcıların ifade ettikleri şey, kapitalist sınıfın belirli üye veya çıkar gruplarının idaresine karşı görece bir özerkliktir. Yoksa devletin gerçek anlamda, ekonominin yapısal ihtiyaçlarına karşı özerk olduğu anlaşılmamalıdır.

bir şekilde, devlet politikalarının hemen hemen yalnızca iktisadî çelişkilere karşılık verdiği görüşünü içerir. Devletin bu şekilde görülmesi, «ekonomik yapısalcılık» terimiyle ifade edilebilir. Öbür devlet faaliyetleri ve iktisadî politika üzerindeki iktisadi olmayan etkiler, ya ikinci derecede ele alınır ya da hiç alınmazlar. Devlet az özerk ya da hiç özerk değilmiş gibi anlaşılır ve devletin iktisadî olmayan faaliyetleri doğrudan doğruya birikimin mantığından türüyormuş gibi görülür.

Doğru ve dürüst olmak gerekirse, bu tür ekonomik yapısalcılıkta tam bir devlet teorisi geliştirme girişiminin bulunmadığını belirtmek gerekir. Devlet, esas amacı başka olan bir analizin içine sokulmaktadır. Yine de biz, bu eserlerde tartışılan sorunların, daha mükemmel bir devlet teorisi olmaksızın başarıyla çözülemeyeceği görüşündeyiz.

Sözkonusu iktisadî yapısalcılığın en önemli örneklerinden birini, Baran ve Sweezy (1966) sunmaktadır. Onlar devleti, esas olarak, artığın emilmesi sürecine nasıl yardımcı olduğu açısından ele almaktadır. Devlet faaliyetleri ekonomideki yapısal bir çelişki ile belirlenir, fakat aynı zamanda, araççı bir analizin ögelerini bütünleştirme çabası da görülmektedir. Kapitalist grupların sırf kendi sınıfları için giriştikleri eylemler, devlete, bir bütün olarak kapitalist sınıf adına hareket etmesi için duyulan ihtiyaç ile çelişki halindeymiş gibi görünür, öyle ki, devletin giderek artan artığı emme çabasının büründüğü gerçek şekiller, yapısal ihtiyaçlar ile özel çıkarlar arasındaki karşılıklı etkinin sonucudur. Bununla birlikte, ekonomik çelişkiler bu analizin hâkim ögesidir, ve araççı kanıtlar bu çerçeve içinde yorumlanır. İdeolojiden veya sınıf çelişkisinden kaynaklananlar gibi başka çelişkiler, burada çok küçük bir rol oynar. Şu halde, bu inceleme tarzı esas olarak ekonomik yapısalcılığın güdümündedir.*

Hegelci-Marksist Görüşler

Esas olarak Hegel'den ve Marx ile Engels'in ilk eserlerinden, daha sonra da Lukacs ve Habermas, Marcuse gibi yazarlardan ve (bazen kritik teori olarak adlandırılan) Frankfurt okulunun öteki üyelerinden esinlenen birçok Marksist yazar vardır. Hegelci-Marksist görüş, devlet ile kapitalist sınıf arasındaki ilişkinin **neden** ve **nasıl**'ı üzerinde durmak yerine biraz daha yüksek bir soyutlama düzeyinde çalışır. «Devlet **nedir**?» sorusu, temeldir. Bu soruya verilen temel cevap da, devletin, bir mistifikasyon, hâkim sınıfın çıkarına hizmet eden fakat kendini bir bütün olarak milletin hizmetindeymiş gibi gösteren, bu yüzden sınıflar arası uzlaşmaz çelişkinin temel hatlarını gizleyen somut bir kurum olduğudur. Böylece devlet kendisini bir evrensellik, fakat sahte bir evrensellik içinde, bir «asılsız topluluk»[5] olarak ortaya koyar.

Bu görüşü savunan yazıların çoğu, bu noktadan kalkar ve sözkonusu mistifikasyonun nasıl yaratıldığını inceler. Bunlar, ideoloji, bilinç, yasallık, ve kurum ve fikirlerin aracı rolü ile fazlaca ilgilenirler ve bu yüzden çağdaş siyasî düşünceye büyük katkıda bulunurlar. Bununla birlikte Hegelci-Marksist görüş, tutarlı bir devlet teorisi, hattâ, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin iyi tanımlanmış bir mantığını geliştirememiştir. Özgül devlet eylemlerinin veya somut politikaların analizine çok az yer verildiğinden, bu fikirleri ampirik gerçeklikle bağdaştırmak zordur. Belki de bu yüzden, sahte bilinç ve sahte ideoloji temel nosyonları eksik kalır; bunların, kapitalist sistemdeki günlük yaşantının gerçekliği ile sürekli olarak karşı karşıya geldikleri halde, nasıl ve neden sahte kaldıkları konusu açıklığa kavuşmamaktadır.

Yukarıda incelenen üç görüş tarzından hiç birine tam olarak uymayan Antonio Gramsci, Hegelci-Marksist görüşten kaynaklanmakla birlikte aşırı-soyutlamadan kaçınan bir yazar olarak görülebilir. Gramsci, İtalya ve Amerika'da üretim ilişkileri tarafından teşvik edilen kültürel değişimleri inceleyerek, kapitalist ideolojiyi hem teorik hem de ampirik olarak analiz etmiştir. Onun sivil toplum ve devlet teorisi ve Faşizm ile iki Dünya savaşı arasında **Avrupa'da siyasî partilerin çöküşü** hakkında getirdiği somut tartışmalar, hem siyasî - iktisadî, hem de ideolojik boyutlarda gelişen Marksist bir analizin örnekleridir. Gramsci'nin, sınıflar arası itifakı doğuran ideolojik ve siyasî faktörler üzerine yazdığı «Güney Sorunu» adlı eseri, bir Marksist klasiktir. Kuzey İtalya sanayi burjuvazisinin çıkarlarını destekleyebilmesi mümkün olan grupları inceleyerek, Gramsci, devlet içindeki kapitalist hâkimiyetini çözümlemede temel olan «egemenlik» nosyonunun geliştirmiştir. Onun bu eseri, başka yazarlar gibi bu tür fenomenleri daha sistematik bir kapitalist toplum teorisi halinde birleştirmeye çalışan Poulantzas'ı da önemli ölçüde etkilemiştir.

(Devam edecek)

* Ekonomik yapısalcılığın başka örnekleri de vardır. Ackerman ve Mac Ewan (1972) ile Mac Ewan (1972), devleti, birikim süreci kurallarının uygulayıcısı olarak ele alır, fakat devletin bu kuralları etkileme veya değiştirme yeteneğine değinmezler. Boddy ve Crotty (1974) makro-ekonomik politikanın sınıf çatışmasına dayanan bir teorisini geliştirirler, fakat ele aldıkları sınıf çatışması devlet düzeyinde değil, sadece ücret pazarlığı düzeyindedir. Bu analizde devlet, içinde kapitalist sınıfın stratejisinin saptandığı bir arenadır. Mattick (1969) ve Yaffe (1973), devlet müdahalesinin, eninde sonunda, kapitalist birikim sürecine özgü bunalımlara olan eğilimi artırdığı görüşündedirler. Eserlerinde, devlet, çelişkileri uzlaştırmada, ekonomik yapısalcılığın öbür çeşitlerinde öne sürülenden daha az potansiyele sahiptir.

[1] Bu tip eser örnekleri için bk.: Domhoff (1967); Miliband (1969) ve Nichols (1972: Domhoff (1970, 2. kısım); Kolko (1963) ve Weinstein (1968). Mali çıkar-grupları hakkındaki eserler, ABD'deki kapitalist sınıfın ampirik görünümünün şekillenmesine de katkıda bulunmuştur. Bk. Menshikov (1969). ABD dış politikasının değerli bir araççı analizi için bk. Joyce ve Gabriel Kolko (1972) ve Eakins (1969).

[2] Bu bölümün arta kalanı, daha çok Mollenkopf (1975) ile ilgilidir

[3] Bu tür eleştirinin geliştirilmesi için bk. Balbus (1971). Bir araççı ile yapısalcı arasında, temel konuların çoğuna değinen karşılıklı yazışma için bk. Poulantzas (1969), Miliband (1970, 1973). Manshikov'un (1969) ampirik analizi üretim kategorileri üzerine kurulmuştur.

[4] Daha az tamam olan bir başka örnek Althusser (1971)dir. Poulantzas'ın teorik çerçevesinin analizi için bk. Wright ve Perrone (1973), Miliband (1973) ve Bridges (1974).

[5] Devlet üzerine bazı tartışmalar içeren Hegelci-Marksist geleneğe ait eser örnekleri için bk. Marcuse (1969), Ollman (1971) ve Avineri (1968).

BİBLİYOGRAFYA

Frank Ackerman ve Arthur MacEwan, «Inflation, Recession and Crisis, or, Would You Buy a New Car From this man?,» Review of Radical Political Economise, IV, no. 4 (1972).

Louis Althusser, «Ideology and Ideological State Apparatuses,» in Lenin and Philosophy and Other Essays. New York: Monthly Review Press (1971).

Shlomo Avineri, The Social and Political Thought of Karl Marx. New York: Cambridge University Press (1968).

Isaac Balbus, «Ruling Elite Theory vs. Marxist Class Analysis, MONTHLY REVIEW, v. 23, no. 1 (1971).

Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy, Monopoly Capital. New York: Monthly Review Press (1966).

Raford Boddy ve James Crotty, «Class Conflict, Keynesian Policies, and the Business Cycle», MONTHLY REVIEW, v. 26, no 5 (1974).

Amy Bridges, «Nicos Poulantzas and the Marxist Theory of the State,» Politics and Society, IV, no. 2 (1974).

G. William Domhoff, Who Rules America? Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall (1967).

G. William Domhoff, The Higher Cirsles, New York: Vintage Books (1970, 2. Kısım).

G. William Domhoff, «Some Friendly Ansewrs to Radical Critics,» The Insurgent Sociologist, II, no. 2 (1972).

David Eakins, «Business Planners and America's Postwar Expansion», in David Horowithz, ed., Corporations and the Cold War. New York: Monthly Review Press (1969).

Maurice Godelier, «System, Structure and Contradiction in Marx's Capital,» in R. Blackburn, ed., Ideology in the Social Sciences, New York: Vintage Books (1972).

Gabriel Kolko, The Trumph of Conservatism. Chicago: Quadrangle (1963).

Joyce ve Gabriel Kolko, The Limits of Power. New York: Harper and Row (1972).

Arthur MacEwan, «Capitalist Expansion, Ideology and Intervention,» Review of Radical Political Economics, IV, no. 1 (1972).

Herbert Marcuse, «The Struggle Against Liberalism in the Totalitarian View of the State,» in Negations. Boston: Beacon Press (1969).

Paul Mattick, Marx and Keynes: The Limits of the Mixed Economy, Boston: Porter Sargent (1969).

S. Menshikov, Millioners and Managers. Moscow: Progress Publishers (1969).

Ralph Miliband, The State in Capitalist Society. New York: Basic Books (1969).

Ralph Miliband, «The Capitalist State – Reply to Nicos Poulantzas,» New Left Review, No. 59 (1970).

Ralph Miliband, «Poulantzas and the Capitalist State», New Left Review, no. 82 (1973).

Johnn Mollenkopf, «Teories of the State and Power Structure Research,» The Insurgent Sociologist, V, no. 3 (1975).

David Nichols, «The Rulling Class as a Scientific Concept,» Review of Radical Political Economics, IV, no. 5 (1972).

Bertell Ollman, Alienation: Marx's Conception in Capitalist Society. New York: Cambridge University Press (1971).

Nicos Poulantzas, «The Problem of the Capitalist State,» New Left Review, no. 58 (1969).

Nicos Poulantzas, Political Power and Social Classes. London: New Left Books (1973).

Paul M. Sweezy, The Theory of Capitalist Development. New York: Monthly Review Press, 1968 (1942).

James Weinstein, The Corporate Ideal in the Liberal State. Boston: Beacon Press (1968).

Raymond Williams, «Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory,» New Left Review, no. 82 (1973).

Eric Wright ve Luca Perrone, «Lo Stato Nella Teoria Politica funzionalista e Marxistra-strutturalista,» Studi di sociologia, XI, no. 4 (1973).

David S. Yaffe, «The Marxian Theory of Crisis, Capital and the State,» Economy and Society, II, (1973); ilk yayımı Conference of Socialist Economists Bulletin, Winter, 1972.

Değinmeler / Günün Olayları / Kitaplar Sanat Olayları / Filmler / Dergiler

BRECHT'İN TÜRKİYE'DEKİ SUNULUŞU ÜSTÜNE

1971-73 açık burjuva diktatörlüğünün ardından, Türkiye'de, ideolojik pratiğin bütün alanlarında bir yeniden-değerlendirme hareketi başladı. Bu hareket, 1) kaynaklara dönme ve 2) yeni kaynaklara yönelme olmak üzere, birbiriyle az ya da çok diyalektik ilişki içinde olan iki ana koldan gelişti. Estetik alanda, böyle bir sürecin eninde sonunda Brecht'e varması kaçınılmazdı. Toplumun diyalektiğinin düşüncenin diyalektiğini geride bırakmasından doğmuş bir bunalımın aşılmasının, diyalektiğin bu iki biçimi arasındaki ilişkiye bilinen örneklerden nitel olarak farklı bir yaklaşımla mümkün olduğu gerçeği, az ya da çok bilinçli olarak kendini duyuruyordu. Gerçi Brecht Türkiye'de bilinmeyen biri değildi, ama Fischer ya da Lukacs türünden bir kaynak değildi, «tiyatro sanatında devrim yapmış» bir kişiydi yalnızca. Hareket, toplumsal gelişimin bu yeni uğrağında, bir yeni kaynak olarak, tiyatrocu-ötesi Brecht'e yöneliyordu. Bu, bir talepti.

Metaların kullanım değerinin kapitalisti zerre kadar ilgilendirmediği, onun bütün ilgisinin mübadele değerine olduğu doğrudur. Yine de burjuva diktatörlüğü bazı «tehlikeli» metaların kullanımını sınırlar. Silâh zoruyla adam soymak yasaktır, onu bir üretim aracının aracılığıyla soymanız gerekir. Silâhla gelişi güzel adam öldürmek de yasaktır, bu işlemin de bazı yasal sınırları vardır. İş-gücü, kitle haberleşme araçları, kamera, kalem... de tehlikeli metalardandır. Şimdi, burjuva diktatörlüğünün sınırlamalarından sıyrılmada genellikle usta olan Brecht'in İdeolojik pratiğinin teorik ürünlerinin, yukarıda sözü edilen talebin arzını oluşturan epey tehlikeli metalar olarak, kafaların içindeki ideolojik burjuva diktatörlüğü tarafından nasıl sınırlandığını, sınırlamanın daha karmaşık veçhelerinin ayrıntılı analizini daha ileri bir tarihe bırakarak, birkaç belirgin örnek çerçevesinde ele alabiliriz.

Gunebakan Yayınları tarafından 1976'da yayımlanan ve Brecht'ın gençlik döneminden ölümüne kadar üretmiş olduğu metinlerden yapılmış bir derlemeden oluşan *Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum*'un önsözüne bakalım. Şöyle başlıyor önsöz:

> «Bertolt Brecht, ülkemizde daha çok oyunları ve romanlarıyla tanınmaktadır. Şiirleriyse dergilerde kalmış, biraraya toplanmamıştır. Oysa Brecht sanatçılığının yanı sıra, çok önemli bir kuramcıdır. Düşünsel yazılarının bugüne dek kitap biçiminde Türk okuruna ulaştırılmasını doğal karşılamak gerekir. Brecht'in düşünsel yazıları, herşeyden önce çok güç bir çeviri çabasının yüklenilmesi demektir. Bu da, açık sözlülükle belirtelim, bireylerin değil, bir çeviri kurulunun altından kalkabileceği bir iştir. Ne yazık ki bizde henuz böyle çalışmalar yapılmamaktadır. Öte yandan dönemini tarihî, güncel açılardan sıkıdüzenlilikle eleştiren, sosyalist gerçekçiliğin boyutlarını bütün hayatı boyunca kurcalayan bir ustanın Türk okurundan uzak kalması da geçiştirilecek gibi değil..» (...)
>
> «Bu kitapta Brecht'in daha çok sanat üzerine görüşlerini belirlemek istedik. İleride sanatla politika arasındaki bağlantıyı irdeleyen ya da doğrudan doğruya politik diyebileceğimiz yazılarını da yayımlamak istiyoruz. Kuşkusuz bunları soylerken Brecht'ın sanatı politikadan soyutladığını ileri sürmüyoruz. Ama (Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum)daki yazılar, genellikle, sanat ürününü konu ediniyor.»

Brecht'ın şiirlerinin yalnızca dergilerde kaldığı doğru değil, ama önemli değil bu. Önemli olan, Brecht'in, birkaç tanesi Günebakan Yayınları'nın derlemesinde bolum başlarında yer alan «Bay Keuner'in Hikâyeleri» de içinde olmak üzere, hikâyelerinden yapılan ve yıllar önce *Canavar* adıyla Varlık yayınları arasında çıkmış olan bir derlemenin hiç sözünün edilmemesi. Oysa, özellikle «Bay K.» hikâyelerinin, diyalektik düşünceyi belli objektiflere uygulanan bir «meslek» olarak anlayan tavrı eleştirel bir tarzda aşarak, onu yalnızca bilimsel ve politik düzeyde değil, aynı zamanda ahlâk ve tad düzeyinde de, yani kelimeye verdiğim en kapsayıcı özel anlamda «ideolojik» olarak ele alan, eve dönüldüğünde paspasta ya da yatağa girerken çoraplarla birlikte terliğin içine bırakıldığı noktada yakalayan, özel hayatın en derin mahremiyetine kadar kovuşturma eğilimında olan bir anlayışın* ürünleri oldukları, ilk bakışta olmasa bile, ikinci ya da üçüncü bakışlarda kendini farkettiren bir olgudur Sozkonusu hikâyelerin atlanma-

*Karş: *Me-ti.*

sının bilinçli ya da bilinçsiz olmasının hiçbir önemi yok, asıl önemli olan, sonuçta, bir suskunluğun olumsuzlanması niteliğindeki bir çalışmanın, bölüm başlarını bu hikâyelerle süslerken, bir yandan da, içinde bir suskunluk taşıması.

Brecht'ın teorik yazılarının bugüne kadar kitap biçiminde Türk okuruna ulaştırılmaması, «doğal» değil, toplumsaldır. Bugüne kadar, bunlardan çok daha güç metinler Turkçeye çevrilmiştir, hem de bu, çoğu zaman, çevirinin doğruluğu ve kalitesi önemsenmeden yapılmıştır: çeviri meta'nın yalnızca mübadele değeri hesaba katılmakla kalmamış, üstelik piyasaya bozuk mal sürülmüştür. Bu uygulamada Brecht'e niye ayrıcalık tanınsın? Olguyu çeviri güçlüğüne indirgemek, yazının başında belirttiğim toplumsal boyuttan soyutlayarak geçiştirmek, ideolojik bakımdan hayatî önem taşıyan bir toplumsal sorunsalı olduğu gibi hasıraltı etmek demektir.

İkinci paragrafın son cümlelerine, özellikle «Kuşkusuz bunları söylerken Brecht'in sanatı politikadan soyutladığını ileri sürmüyoruz», cümlesine gelince, insan gerçekten ne diyeceğini bilemiyor! En iyisi, Brecht'in, «Sanat dışında gerçekçi olmayan, sanatta da gerçekçi olmaz», sözünü hatırlayıp yazarın sokulmak istendiği, bu, artık arkeolojik olmuş, kalıpların üzerinden uçarak geçmeden önce, önsözden, az sonra kullanmak üzere, bir alıntı daha yapmak:

> «Biz Brecht-Lukacs tartışmasında tarafçı olmaktan çok, gözlemci kaldığımızı da belirtmeliyiz. Brecht'in Lukacs'ın gerçekçilik konusunda söyledikleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde, belli bir senteze varmanın olanağı da doğacaktır.»

Böyle uçarken, Mehmet H. Doğan'ın *Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum* üstüne *Politika* gazetesinde yayımlanmış bir yazısıyla karşılaşıyoruz. Yazıda, önce, «son yıllarda edebiyat kuramı üzerinde yerli ya da çeviri kitapların çoğalmasının sevindirici bir olay» olduğu belirtiliyor ve 1976 yılında yayımlanan üç kitabın adı veriliyor: «Seçme yazıları içeren sanatta sosyalist gerçekçilik, yeni dünya; B. Suchkov'un Gerçekçiliğin Tarihi, Bilim Yayınları; ve Bertholt Brecht'in. Sosyalist Gerçekçilik ve Toplum, Günebakan Yayınları». Daha sonra, Brecht'in, «umudumuz çelişkilerimizin içinde yatıyor», cümlesi anılıyor ve Brecht-Lukacs tartışmasında, bir «senteze» varma adına, biri Günebakan Yayınları'nın önsözünden alıntı olmak üzere, üç kere, «tarafsızlık» öneriliyor.

Sözkonusu, «son yıllar» olduğuna göre, yayımlanması sevindirici olan kitapların arasına, Lukacs'ın, Fischer'in, ... adını taşıyanları da sokabiliriz. Bu durumda: Lukacs'ın kitabına baktığımızda, onun, Brecht'i, herşeyden önce bir tiyatro yazarı olarak ele alıp, başlangıçtaki tepkisel bir çıkıştan (Lukacs hak da verir bu çıkışa) sonra doğru yola, yani Aristo estetiğine dönmüş bir sanatçı olarak değerlendirdiğini görürüz. Fischer'in Brecht üstüne söyledikleri ise, bu dünyaya Brecht de gereklidir, bilmem kim de, ama hepsinin üstünde Mozart, gibisinden, gerçekten ipe sapa gelmez şeyler. Suchkov'un kitabında, Brecht'in adı, görebildiğim kadarıyla, Aragon, N. Hikmet, vs. türünden bir «ihtilâlci şair» olarak, bir kere geçiyor. Bir yazar, kendini bütün bu eserlerin yukarısına koyup, oluşturduklarını gördüğü nicel toplamı sevindirici bulabilir ve Türkiye'de düşünce özgürlüğü olduğuna gore*, bu sevincini kitle haberleşme araçlarıyla yayımlayabilir. İdeolojik planda —*çeşitlilik değil*— farklılık gosteren teorik eserlere eklektik bir yaklaşımda da bulunabilir — Selim İleri'nin, *Politika*'da, Suchkov'dan ve Brecht'den söz ettiği birkaç yazısında gördüğüm gibi. M. H. Doğan gibi, Brecht'in metimlerini yayımlayan yayınevinin önsözünde yer alan, Brecht-Lukacs tartışmasında yayıncıların takındıklarını belirttikleri «tarafsızlık» tavrını, kitabı tanıttığı okuyucuya, küçük bir tanıtma yazısı içinde üç kere salık verebilir. Ancak, yayıncılık/tanıtıcılık döngüsü içinde düşünülduğünde, böyle bir fenomen de özünün açığa çıkarılmasını gerekli kılar.

Brecht, «resmî» bağımlılıklardan hayatı boyunca sakınmış, parti üyesi olmadığı gibi ömrünün sonuna kadar Avusturya yurttaşı kalmış, üstelik Batı'ya yerleşmesine izin verilmediği için zorunlu olarak Doğu'ya yerleşmiş, ama ideolojik mücadelede taviz verilmemesi gerektiği yolundaki Leninist ilkeden bir an bile sapmamış, politik düzeydeki tartışma ve çatışmalar karşısında —kendini bunlardan «soyutlamadan», bunların *içinde* varolarak— tavrını alırken, aynı zamanda tavizsiz Bolşevik tavrını sonuna kadar korumuş bir yazar. Lukacs'ın hayatında ise, özeleştirilerin ve yeniden-özeleştirilerin izlediği, birden çok politik salınım var. Bu, kendi başına hiçbir şey demek değil tabiî; insan, hayatında, değişik politik uğraklardan geçebilir, bu deneyi onun ideolojik oluşumunu da etkiler, ideolojik oluşum da onun politik tavır alışlarına kendi etkisini uygular ve bu diyalektik süreç, insan toplumsal bir hayvan olarak varolduğu sürece, akışını sürdürür. Ancak, bu surecin basıt bir dongü, kendi içine kapalı bir salınım olmaması için, evriyen ve devriyen bir süreç olması için, ya da yalnızca doğanın ve toplumun diylektiği tarafından değil, düşüncenin dıyalektiği tarafından da belirlenen bir süreç olması için, belli ilkelerin bu süreç üstündeki ideolojik üstbelirleniminin gerçekleştirilebilmiş olması gerekir. Yukarıda sözünü ettiğim Leninist ilke, pratiğin bü-

---

*Yukarı kaçan bir dipnot: ya da, kafaların içindeki burjuva ideolojik diktatörlüğü egemenliğini sürdürdüğüne göre ..

tün düzeylerinde geçerli, en geniş kapsamlı bir ilkedir. Oysa, bir estetikçi olarak Lukacs'a baktığımızda, onun bütün bu politik salınımlardan sonra, düşüncesinde hep aynı gerici özü koruduğunu, ileri, yeni, yaratıcı olanın tamamlanmamışlığına geri olanın zaman aşımına uğramış mükemmelliğini yeğ tuttuğunu, yeni olana güvensizliğinden, modelcilliğe, kalıpçılığa düştüğünü, bu yüzden, yeni içerik üstüne doğru düşünceler üretmiş olmasına rağmen, yeni içeriği içine sığamayacağı eski biçime metafizik bir tavırla sokmak isteyerek, yeni olanın yalnız doğum sancılarını ve çocukluk hastalıklarını değil, tümünü olmakla suçladığı biçimciliğin içine kendisinin yuvarlandığını görüyoruz. Buna karşılık, Brecht, bu konuda eşsizce (yazık!) diyalektik bir tavır içindedir. Sorunu, sınıfsal temeline oturtarak, üretici güçlerle üretim tarzı arasındaki tekabul yasasıyla bağlantısı içinde ele alarak, ona gerçek çağdaş yorumunu —proletarya devrimleri çağının yorumunu— getirir. Brecht'in «sanat dışında gerçekçi olmayan sanatta da gerçekçi olmaz» ya da «hayatımda yalnızca çelişkilere tahammül edebildim» gibi cümleleri, gerektiğinde yararlanılacak boş kalıplar değil, böyle bir tavrın özünü billûrlaştıran formüllerdir. Böyle bir tartışmada, böyle bir çatışmada «tarafsız» kalmanın, «gözlemci» kalmanın önerilmesi, Brecht'in ve Lukacs'ın söylediklerinin «ayrı ayrı» değerlendirilmesiyle bir «senteze» varmanın amaçlanması ve bütün bunların yine Brecht'den yapılan birtakım alıntılarla doğrulanmak istenmesi... —bu tavrın bir tek anlamı olabilir: bu tavrı takındıkları yetmiyormuş gibi, bir de okuyucularına önerenler, Brecht'i «öteki tiyatrocular arasında bir tiyatrocu», sonra «öteki şairler arasında bir şair»,* nihayet (zorunlu olarak) «öteki teroisyenler arasında bir teorisyen» olarak sunarak ve özellikle teori *de* üretmiş bir sanatçı olarak göstererek, Brecht'in insan pratiğinin bütün düzeylerinin bütün anlarına müdahale eden bütünsel gerçekçi (diyalektik maddeci) tavrından yakalarını kurtarmak ve şimdiye kadar sürdürdükleri eklektik tavrın ifşâ olmasını önlemek, Brecht düşüncesi karşısında büründüğü arkeolojik nitelği hasıraltı etmek çabasındadırlar ve bu çaba sınıfsaldır. Kafalardaki burjuva ideolojik diktatörlüğünün egemenliğinde, *sınıflarının ideolojik temsilcisi olarak*, bu varoluşlarını korumanın hayatî çabasındadırlar —çünkü Brecht'in vurduğu can alıcı yer de işte bu kafalardaki ideolojik diktatörlüktür. Antagonik öğeler arasında «sentez», burjuvazinin, ancak küçük-burjuva (bunlar kendilerine devrimci deseler ve politik düzeyde, bir anlamda, gerçekten öyle olsalar da) kafalara inandırıcı gelen, pek akıllıca uydurulmuş bir masaldır.

Ekonomik mücadele içinde ittifak olur, politik mücadele içinde ittifak olur, böyle durumlarda «tarafsız» tavırlar takınmak gerekebilir, ama teorik düşünce, felsefî düşünce, birleştirici değil, bölücüdür; ideolojik düzeyde en küçük tavize bile yer yoktur: ekonomi ve Politika «insanlığın tarih-öncesi»ne ait kategoriler olduğu halde, bu anlamda ideolojik pratik (anlam üretici ve bilgi üretici pratik), insanın *tarih-içine sıçrayan* bir pratiğidir ve bu nedenle *tarih-içi tarafından*, düşüncenin diyalektiği düzeyinde, *üst-belirlenmek* zorundadır.

Brecht meta'ının pazarlama uzmanlarının muhtemel tepkilerini ve Brecht'in dalga geçmekten —her türlü ideolojik meta pazarlayıcılarının da vazgeçmekten— pek hoşlandığı «komşunu kendin gibi seveceksin» ilkesini hiçe sayarak, yazımı şu tespitle bitirmeyi uygun buluyorum:

Dokunanın böyle elini yakacak kadar tehlikeli olan Brecht meta'ının satın alıcılarının, onun kullanımını öğrenecekleri kaynak, küçük-burjuvazinin temâşâcı, ben-merkezci evrensel eklektizminin kaşarlanmış kalıplarına uygun ve *tüketim amacına yönelik* ön—ve ard—sözler değil, bu meta'ın içinde yoğrulduğu ve bu meta tarafından zenginleştirilen, bölücü, üretici diyalektik maddeciliğin bizzat kendisidir.

İZZET YASAR

POLİTİK EDEBİYAT VE «İÇERDEKİ OĞUL»

«İnsanoğulları kucağına doğdukları tabiatı yalnız sevmekle yetinmediler, geçimleri için çağlar boyu onunla boğuştular, tıpkı bir bebeğin ana memesini çekiştirmesi ve mıncıklaması gibi. Sınıflar meydana gelince ama, bu sefer kendi aralarında da döğüşmeğe durdu insanlar. Toprak nasıl ekilecek? Mahsul nasıl toplanacak ve nimetler hangi ölçülere göre bölüştürülecekti? Çekişme burdaydı ve aradan asırlar geçmesine rağmen de hâlâ buradadır. Şu var ki insanoğulları yalnız geçimleri için savaşmakla kalmadılar. Umutlarını, acılarını, yenik düşmelerini ve zaferlerini; kısaca insanın insanla, insanın tabiatla savaşını belli estetik ölçüler içinde dile getirdiler, söylediler, yazdılar. Biz buna sanat, biz buna edebiyat diyoruz.» (Yeni Ortam, 3 Şubat 1975)

Halkın Ekmeği'nde Brecht'ın okuyucuya Lukacs'ın ağzından tanıtılmış olması olgusuna burada dikkati çekmek gerekiyor; Lukacs'ın kitabı çıktığında onu okuyucuya Brecht'in ağzından tanıtmak kimsenin aklından geçmemiştir herhalde.

*Brecht'in şiirlerinin Türkçe'de sanırım ilk derlemesi olan →

Kerim Korcan, edebiyatı ve toplumdaki rolünü böyle açıklıyor. Ayrıntılara girmeden diyalektik açıdan sanat ve edebiyatın en kestirme tanımı böyle yapılabilir ancak. Bu tanım, toplumla sanatçı, sanatçıyla sanatsal ürün arasındaki diyalektik birliği ve etkileşimi de çok iyi koyuyor.

Bu etkilenimi, sanat tanımında Haşmet Zeybek de şöyle açıklıyor: «*Sanatı*, yaşamın üç olgusundan; ekonomi, siyaset ve kültürden ayıramayız.»

Yani rahatlıkla her döneme, her ürüne uygulanabilir tanımlar bunlar. Ancak ben burada, konuyu biraz daha daraltarak «*politik edebiyat*» sorununa gelmek istiyorum. Buradan da, hikâye düzleminde konuya yaklaşmak dileğindeyim.

Sanıyorum «politik edebiyat» denince, politik gelişmelerden doğrudan etkilenen, başka bir söyleyişle, politik gelişmelerle kan bağı bulunan edebiyat ürünlerini hatırlamak gerekiyor. Bu, politik gelişmelerin omurgasını oluşturduğu edebiyat ürünleri olarak da anlaşılabilir. Aslında her ürünün bir politik yanı ve politikası vardır. Ancak sözünü ettiğimiz ürünleri ötekilerden ayıran özellik, bunların somut birtakım verilere yaslanması ve bu verilerden, olgulardan kaynaklanmasıdır.

Bu özellik ölçü olarak alınınca, politik edebiyat ürünlerinin çok eskilere dayandığı görülür. Osmanlı döneminde bu işi daha çok şiirin, özellikle Tanzimat öncesinde Halk Şiirinin üstlendiği görülür. Özellikle yönetici kesimle halk arasındaki çelişkiyi-çatışkıyı dile getiren anonim ürünler bu açıdan ilginç. Yöneten/yönetilen zıtlığını en iyi bu ürünlerde görebiliyoruz. Sonra, çoğu kez Osmanlı tarihçilerince çarpıtılan kimi büyük olayları da ancak bunlarla izleyebiliyoruz. Osmanlı «Şer'iye Sicilleri»nin de çoğu kez Osmanlı tarihlerini değil, bunları doğrulaması dikkat çekici. Çünkü bu siciller, olup bitenlerin gerçek belgeleri oluyor.

Tanzimat ve Meşrutiyet sonrasında politik gelişmeler ilerici sanatçıların başlıca konusudur. Bu işi şiirle en iyi Tevfik Fikret yapar. Fikret'in şiirleri, Abdülhamıt ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın politik işlevlerinin yergileriyle doludur.

Cumhuriyet sonrasında romana yansımış olarak da gördüğümüz bu olgu, 12 Mart karabaskı hareketinden sonra daha yoğun ve nitelik değiştirmiş olarak edebiyat gündemine gelir.

Bir bakıma 12 Mart hareketiyle, bu konuda yeni bir donem açılmış olur. Bu dönem alt ve daha çok da üstyapı kurumlarını etkileyerek, kendi kurumlarını da birlikte getirir. Sözgelimi bu kurumlar arasında; öncekini büyük ölçüde değiştiren, belirli bir kesimi kollayarak, başka kesim ve düşünceleri köstekleme amacına yönelik hukuksal değişimler var. Bu karabaskı döneminin bir başka özelliği de, önceki dönemlerin hiçbirinde görülmemiş oranda ilerici aydın ve yazar kıyımına gidilmesiydi.

Öteki aydın ve emekçilerin yanısıra, sanatçılar da çokluk tutukevlerine sokulmakla etkisizleştirilmek istenmişti.

İşte toplum ve sanatçı hayatındaki bu değişim, sanat ürünlerinin de bu hayattan kaynaklanmasını zorlamıştır. Gözlemi, izlenimi, anısıyla maddî ve manevî hayatına sinmiştir bu ortam, bu çevre sanatçının... Kaynaklık etmiştir bu ortam sanatçıya. Murat Belge'nin de dediği gibi, 12 Mart sonrası ürünler en azından «12 Mart olayının politik titreşimlerinin etkisini taşımak ve yansıtmak» durumundaydı. Hele toplumcu-gerçekçi sanatçı için bu kaçınılmazdı da.

İşte bu kaçınılmazlığın sonucudur ki, içinde bulunulan koşullar sanatçıları etkilemiş ve bir yığın şiirsel ürünün yanında bir dizi anlatı türü eser ortaya çıkmıştır. Çetin Altan'ın *Büyük Gözaltı*, Erdal Öz'ün *Yaralısın* ve *Kanayan*, Sevgi Soysal'ın *Yenişehirde Bir Öğle Vakti*, *Şafak* ve *Barış Adlı Çocuk*, Fürüzan'ın *47'liler*, Mehmet Emin Bozarslan'ın *İçerdekiler ve Dışardakiler*, Tanju Cılızoğlu'un *Balyoz*, Tarık Dursun K'nın *Gün Döndü*, Nevzat Üstün'ün *Boğaların Ölümü* bu gerçeğin ürünleri.. Kuşkusuz daha da sürecek bu ürünler..

Bu ürünlerin bir bölümü doğrudan *yaşanılana*, bir bölümüyse *izlenen ve gözlenen*'e dayanıyor.

Fakir Baykurt da aynı sürece giren bir sanatçı. Olayları doğrudan yaşayanlardan biri.. Bu yüzden doğrudan «hapishane yaşamından derlenmiş, çıkarılmış, yaşanmış» öyküler getiriyor edebiyatımıza, *İçerdeki Oğul*'la.

Daha once Kerim Korcan'la geniş çapta edebiyatımıza giren «hapishane hayatı», Fakir Baykurt'ta görünüm ve nitelik değiştirmiş olarak ortaya çıkıyor. Bu değişiklik, Baykurt'un konusunu aldığı ortamın, politize edilmiş olmasından ileri geliyor. Bundan dolayı yepyeni bir çevre, yepyeni insanlarla karşıkarşıyayız Baykurt'ta..

Ben burada *İçerdeki Oğul*'dan giderek, 12 Mart'la güncelleşen «politik hikâye» ile «politik ortam» arasındaki bağıntıyı göstermek istiyorum. Böylece, toplumsal ortamla sanatçı, sanatçıyla sanat ürünü arasındaki diyalektik birliğin yanısıra, 12 Mart'ın edebiyatımıza kazandırdığı, yeni konular da belirlenmiş olacak. *İçerdeki Oğul* geniş oylumlu bir ürün olduğu için, en azından bu konuların önemli bir kesitini görmemiz mümkün olacak. Yani şu anlaşılacak; 12 Mart, çeşitli kurumların yanısıra «edebiyat konularını» da birlikte getirdi...

İçerdeki Oğul'daki bütün hikâyeler, hapishane yaşamından kaynaklanıyor. Sanatçı, kiminde olay kişilerinden, kiminde gözlemci, kimi yerde anı ak-

tarımcı.. Sanatçı, kimi zaman yalnız gözlemlerine, izlenimlerine; kimi zaman da tutuklularla yaptığı söyleşilerden edindiklerine dayanıyor. Bu tutuklu dinlemleri, özellikle Kızılcahamam hapishanesinde yazdığı hikâyelerinde açıkça görülüyor.

Baykurt, *İçerdeki Oğul*'da konularını, 12 Mart sonrasında tıkıldığı Mamak Askeri Cezaevi'nden, Ankara Merkez Cezaevi'nden ve Kızılcahamam Cezaevi'nden alıyor.

Baykurt, bu üç cezaevinden her biriyle değişik çevre insanlarından bildiriler getiriyor. «*Cezaevlerinde tanık olduklarım, yaşadıklarım dürttü beni, yaz, yansıt, eleştir diye*..» diyor Baykurt. *Cezaevlerini toplumun küçültülmüş bir kesiti, bir aynası gibi gören sanatçı buradan giderek bir toplumsal yargılamaya giriyor.* Şu sonuca varıyor sanatçı: *Açık hapishaneler gibi kapalıları doldurmak da doyumsuz, yoksul, arkasız insanlara düşüyor.* «*Yattığım cezaevlerinde posta posta köyluler, köy çocukları, yeni yeni filiz veren halk aydınları gördüm . Ana babaları köylü, işçi, yoksul...*» diyor yazar.

Konuya daha iyi girebilmek, 12 Mart gerçeklerinin hikâyedeki yansımasını görebilmek ve 12 Mart'ın hikâyeye getirdiği yeni boyutları izleyebilmek için işlenen konular üzerinde ayrı ayrı duralım. Boylelikle hapishane insanını daha iyi tanıyacak, 12 Mart'ın hapishanedeki görünümünü daha iyi izleyeceğiz... Bu arada sorunsal olanın, toplumcu sanatçının konu dağarcığına nasıl yerleştiğini de gözlemiş olacağız.

BABALAR VE OĞULLAR

Kitabın ilk hikâyesi, kitaba adını veren «*İçerdeki Oğul*». Babalar ve oğullar, başka bir söyleyişle kuşaklararası ayrılıklara tanıklık ve örneklik ediyor. Bir yandan toplamsal koşulların dürtüsüyle düzene ters düşen ve cezalandırılan bir baba: Kör Tahir; öte yandan doğa ve insan yasaları arasındaki çatışkıyı giderecek düzenin mücadelesini veren, daha açık deyişle emekçi babaları kurtarma mücadelesinde dama tıkılan «içerdeki oğul»lar var: Refik, v.b ..

Ancak burada baba ile oğul arasındaki ayrılık düşünselden çok eylemsel. Baba Tahir, sezileri ve oğlunun etkisiyle olup bitenleri algılamakta.. Oğul Refik dişlilerin ezdiği babaları kurtarma mücadelesinde.

Sonra, az mı azık, giyecek taşıdı babalar, analar, kardeşler uzak uzak yollardan oğullara?..

SINIFSAL BİLİNCİ OLMAYANIN ÇIKMAZI

«*Jandarma Necip*» sınıfsal bilinci olmayanların bürokrasi içinde nasıl yozlaştırıldıklarını vurguluyor. Öbür yandan yine olup bitenlerin temeline inemeyip «bıt için yorgan yakanlarla» karşıkarşıyayız. Kısaca, bilimsel düşünemeyen aynı sınıf insanlarının kısır döngü içindeki dramları veriliyor Jandarma Necip'te..

SUÇUN CEZAYA UYDURULMASI

«*Cemil Baba*», yazarın ilk gözetim altına alınma dönemindeki gözlem ve izlenimlerine dayandırılmış. Bu yanıyla Sıkıyönetimin, daha doğrusu 12 Mart'ın kimliğini daha iyi koyuyor ortaya. Bu hareketin kimlere karşı yapıldığını daha açık koyuyor. Suçun cezaya uydurulmak istenmesi ve özellikle aydınların cezalandırılmak istenmeleri ilginç: İyi hatırlıyorum Hüseyin İnan da, daha ilk savunmasında, «cezanın suça değil, suçun cezaya uydurulmak istendiğini» söylemişti.

Hikâye kahramanlarından biri şöyle diyor bir yerde: «Beni kolay kolay bırakmazlar. Ceza da yerim kesin. Arkadaş talebeye benziyor, bu da yer biraz.. Sen de yersin ..» (s. 43) Sorunun daha da ilginç yanı, siyasal yanı olmayan birinin de işin ayrımında olması. 12 Mart'ın sisli, dumanlı havasında kımvurduya giden insanlara da iyi bir örnek Cemil Baba.

PROVOKATÖR AJAN YA DA AYRIK OTLARI

Toplumdaki çeşitli kesimlerin ve düşünsel zıtlaşma içindeki insanların birbirlerine karşı duydukları hıncın bir oyundaki yansıması «*Kibrit Oyunu*». Temeli toplum düzenine, dünya görüşlerine dayanan bir hınç. Bu olgunun, bir kibrit oyununa indirgenmesi sorunu somutluyor iyice. Hikâyenin daha da ilginç yanı, 12 Mart'ın —genel olarak faşizmin— bir uygulaması: Tutukevlerinde gençlerin arasına polis sokma. İşin gençler açısından önemli yanı, oyun bahanesiyle «idman yapma» : «Bakarsın yarın gene düşeriz karakollara, bodrumlara. Vurdukları zaman, ciğerlerimiz sökülüyor gibi acımaz her yanımız, idmanın yararı olur ..» (s. 59)

«*Futbolcu*» da yakın konulu bir başka hikâye. Tutukevlerindeki devrimcilerin, içlerine sokulan ayrık unsurlara karşı duydukları haklı kuşkuyu vurguluyor. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bu dönemde devrimcileri en çok tedirgin eden bir olguydu bu. Sanıyorum bu dönem *tutukluluklarını* yansıtacak tüm ürünlere girecektir bu olgu. Çünkü «provokator ajan» gerçeğinden sonra daha da önem kazandı bu durum.

CASİMLER

«*Casım*», «*İçerdeki Oğul*», «*Jandarma Necip*», «*Mühür*» gibi kitabın en vurucu en güzel hikâyelerinden biri.

Sanatçı, yıllar öncesi Siverek'te gördüğü *köylü Casim*'le, tutukevinde rastladığı *er Casim* arasındaki benzerlik üstüne kuruyor hikâyesini. Kısaca açmak gerekirse... Baykurt, yıllar önce Siverek kaymakamının odasında, sekiz çocuğuna yedirmek üzere tohumluk buğday almaya gelen yıkılmış, ezik köylü

Casim'i görür. İyiden iyiye ezer sanatçının içini bu acılı olay. Siverek'ten ayrıldıktan sonraki ilk durağında büyük bir dinleyici kıtlesine haykırır durumu, epeyce hırpalanma pahasına. Aradan yıllar geçer. 12 Mart denen dönem gelir. Bu konuşmadan ötürü de soruşturma açılır Baykurt hakkında. Başka olaylardan tutuklu bulunan yazar, bu olaydan dolayı yargılanmak üzere duruşmaya götürülür. Götüren, bir başka Casim .

Az mı raslandı bu olaylara?..

ANADOLU BOZKIRINDAN, TUTUKEVLERİNE

«*Ramazan*», Anadolu bozkırından kopup Sıkıyonetim tutukevlerine dek gelen Ramazanların hikâyesi. Bilinçlenme sürecine giren gençlere tanıklık ediyor bu hıkâye.

Üç evrede biçimleniyor Ramazan: 1 — Dağ köyunün dünyadan habersiz çocuğu, 2 — raslantı sonucu girdiği üniversitede bilinçlenmeye başlayan genç, 3 — cezaevi koşullarında iyice pişen ve bilinci pekişen bir devrimci..

Bozkırdan az mı insan aktı tutukevlerine?. Az kişiye mi okul oldu hapishaneler?.

KARABASKIDA BABA-OĞUL DİYALOĞU

«*Küçük Ali*»de, baskı rejimlerinin önemli bir gerçeği daha vurgulanıyor. Kişinin en çok güvendikleri bile, —bu kişi baba da olsa— insanı ele vermeye zorlanıyor ve inandırılıyorlar. Bu hikâye, eski kuşak aydını ile yeni kuşak aydınının dünya görüş ve değiştirış yöntemlerindeki ayırımı getirmesi bakımından da ilgi çekici: «Gençliğin bugünkü gorevi, eylemli mücadeledir baba», (s. 103)

12 Mart faşizmi, babaları ve çocukları çoğun acı, buruk bir kırgınlığa itmedi mi?..

EMPERYALİZMDEN «BİT»E

«*Bit*»le, sıkıyönetim ceza ve tutukevlerinde kalanların içinde bulundukları zor koşullar veriliyor. İnsanın bitlenmesine dek varan zor bir hayat. Hikâyenin ilginç yanı, «bit»le «emperyalizm» arasında kurulan bağıntı

Öyle ya, «bit» emperyalizmin bir uzantısı değil mi?..

Cezaevlerinin bu sağlıksal olmama özelliği, tüm bilimsel ve sanatsal ürünlere geçecek mutlaka.

«EFKÂR» DAĞITANLAR

«*Posta Eri Abdullah*»ın kişiliğinde, cezaevlerinden başka görüntuler veriliyor. Tutuklu adamın baş düşmanı sıkıntıyı geçici zaman için de olsa kovan kişilere tanıklık ediyor bu hikâye. Bu kişinin çoğu kez bir er olması kaçınılmaz oluyor.

İHTİYAR GENÇLER

12 Mart tutukluluklarının özgün ve yararlı bir yanı da, yaşlı ve genç devrimcileri tanıştırması oldu. Cezaevlerinde ya da tutukevlerinde bu diyaloğu kurabilenler, çok iyi anladılar birbirlerini. Sevgi ve saygıyla yaklaştılar birbirlerine sonra da.. Böylelikle karakuşi eleştiri ve yergi silindi büyük çapta. Destek ve dayanak olmanın en güzel örneğini verdiler bu ayrı kuşak devrimcileri...

«*Dedecik*» yani Osman Korkut Akol da bunlardan biri oldu. Neşe ve umut kaynağı oldu kendinden gençlere.

İçerdekilere sevgi, dışardakilere özlemle yaklaşan tutuklu insanın iç dünyasını da çok iyi veriyor bu hikâye.

Hapishane arkadaşlığının önemine, gerekliliğine dikkat çekiliyor «*Bir Bunaltı Zamanı*»nda. Hikâyenin ilginç yanlarından biri de, yonetıcilerin tutuklulara karşı takındıkları düşmanca tavrı sergilemesi.

«*Camekanda Bir Gün*», sıkıntının kahkahası ile geçen bir günlük tutukluluk yaşantısından kesitler veriyor.

TATLI DÜŞ, ACI GERÇEK

İnsanın soluğunu kesen bir hikâye «*Bir Kaçışın Hikâyesi*». Ancak hikâyenin bir düş olarak sonuçlanması gerilimi birden düşürüyor. Gulmekten kendını alamıyor okuyucu düşsel bir kaçışın hikâyesi olmasına karşın, her tutuklunun kafasını uğraştıran bir düşünceyi vurgulaması bakımından yine de ilginç.

«*Bit*» hikâyesinden sonrakiler, sorunsala parmak basmaktan öte tutukluluk hayatını yansıtması bakımından önemli.

Baykurt, yukarıdaki hikâyelerin büyük bir bölümünde, konularını Mamak Askeri Cezaevi izlenimlerinden almıştı. «*Bir Cezaevinden Ötekine*» ana başlıklı ikinci bölümde, Ankara Merkez Cezaevi'ndeki izlenimlerinden yola çıkıyor.

Bu bölümde birbirine bağlı beş hikâye yer alıyor. Bu bölüm için «*Cezaevinden insan manzaraları* demek daha uygun olacak. Yazar, bu bölümde daha çok «*cezaevi dinlemleri*»ne dayanıyor. Yani içerden dışarıyı yargılama özellıği taşıyor bu bölüm. *Toplumun öbür yanlarına cezaevinden bakma* gibi yeni bir yönteme giriliyor böylece.

«*Amerikan Arabaları*», «*Tıftık Spor*», «*Havacı*», «*Abbas*», «Atatürk'ün Hemşerisi», «*Damdaki Sorgunlular*», «*Angel Krumov*», «*Tayfun*», «*Güldalı*», «*Karışık Hikaye*», «*Cennet*», «*Yazırlı Delı Yusuf*», «*Meydancı Haşım*»... hikâyeleri hemen bütünüyle ıçerdeki ve dışardaki emekçilerin dramını veriyor.

Bunlardan, Tıftık Spor'da *hırsızlık* konusu, Havacı'da *lüzumsuz adam* tıpı, Abbas'ta *sınıflara ve ideolojilere göre değişen suçluluk*, Damdaki Sorgunlular'da *bürokrat - emekçi çelişkisi*, Tayfun'da *yönlendirilmemiş cevherler*, Güldalı'da *cezaevlerının sürekli konuğu* «*çingeneler*»*in dramı*, Karışık Hikaye'de *cezaevi kalleşliği* (!) Cennet'te *köyde zaman öldürme makinesi* «*dedikodu*», Ya-

zırlı Deli Yusuf'da *dinî saplantı içindeki insanın dramı*, Meydancı Haşim'de *kötü alışkanlıklarla kendine kastedenler* gündeme getiriliyor.

FAŞİZM: DOSTLUKLARA VURULAN KELEPÇE

Kitabın son hikâyesi olan «*Mühür*», 12 Mart faşizminin çok raslanır uygulamalarından bir başkasını getiriyor önümüze.

Aynı koylü ve birbirinin yakını *mahkûm öğretmenle, görevli çavuşun* başından geçenlerin bize anlattıkları çok ve önemlidir. Kitabın en çarpıcı hikâyelerinden biri.

Sadık Çavuşlar, yakınları köylüleri Mehmet öğretmenlere az mı gardiyanlık, bekçilik etti geçtiğimiz dönemde. Faşizmin asık yüzü, az mı kararttı içini insanların. «Kelepçe» diye az mı vuruldu dostluklara?..

«Bire evlâdım sen ne biçim müsülmansın? Ne biçim çavuşsun? İslâma eziyet haram a evlâdım! Hiç olmazsa yemeciklerini yerken çoz şu nâlet demiri! Her neyse ne ya, ortada bir de insanlık var a aslan evlâdım! Biz böyle burada yiyoruz, onların bilekleri kelepçeli, vallaha boğazımıza dızılıyor, ıkı lokma nimet zehir oluyor!..»

«Yutkundu etti, sesini çıkaramadı Sadık Çavuş.

Mehmet öğretmen de konuşmak istedı, konuşamadı.» (s. 448)

Olup bitenlerin gozleyenler, az mı gordu dostun dosta ettiğin!.

Hepsi oldu bunların.. Ve böylece Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Aziz Nesin, Kemal Tahir ve Kerim Korcan'larla edebiyat gündemine gelen «hapishane konusu», nitelik değiştirerek «politik edebiyat» boyutları kazandı.

Az şey mi bu, edebiyatımız için-..

MEHMET BAYRAK

cem yayınevi

TÜRK DİL KURUMU ŞİİR ÖDÜLÜ

kemal özer

SEN DE KATILMALISIN YAŞAMI SAVUNMAYA

İkinci basım

10 lira

●

TÜRK DİL KURUMU HİKÂYE ÖDÜLÜ

nedim gürsel

UZUN SÜRMÜŞ BİR YAZ

15 lira

●

TÜRK DİL KURUMU ÇEVİRİ ÖDÜLÜ

aragon

ELSA'YA ŞİİRLER

Türkçesi: SAİT MADEN

15 lira

cem yayınevi

CAN YÜCEL
ölüm ve oğlum
ŞİİRLER / 12.50 TL.
Genel Dağıtım: CEMMAY
Bâbıâli Cad. 19 Cağaloğlu

KAPAN
HİKÂYELER
HAKKI GÜMÜŞTAŞ
MAY YAYINLARI

moshe lewin
LENİN'İN
SON 20 LİRA
MÜCADELESİ
YÜCEL YAYINLARI P.K. 401
ist.

kwame nkrumah
AFRİKADA
SINIF 10 lira
MÜCADELESİ
yayınları p.k.401
yücel ist.

barbiana
AYDINLIĞA DOĞRU
mario lodi
EĞİTİM ÜRETİM KİNDİR
harun karadeniz

DÜZENE UYGUN KAFALAR
nasıl oluşturulur

E. A. Rauter

15 lira

GÖZLEM YAYINLARI

P.K. 966 KARAKÖY İSTANBUL

Türkiye'de İlk Kez
Yayımlanan Büyük Boy
TAM ÇEVİRİ

KARL MARX BİYOGRAFİ

Türkçesi:
ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

Öncü Kitabevi
Babıali Cad. No:8 Cağaloğlu

Dağıtım:
Ge-Da, Bilgi Dağıtım

cem yayınevi

ARİF DAMAR
alıcı kuşu kardeşliğin

Yıllardır Aranan Şiir Kitaplarının
Tümü Birden
Günden Güne / İstanbul Bulutu / Kedi
Aklı / Saat Sekizi Geç Vurdu / Alıcı Kuş

15 lira

seslerin ayak sesleri

Tükeniyor

7,5 lira

Dağıtım: CEMMAY, Babıâli Cad. 19,
Cağaloğlu - İSTANBUL

V.İ. LENİN
NE 20 lira
YAPILMALI
SAVAŞ VE
İSÇİLER
10 lira
yücel yayınevi
P.k.401 İst.

Birikim

AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

FELSEFE DİZİSİ : 1

Yazarın Türkçe'de ilk kitabı

LOUIS ALTHUSSER

LENİN VE FELSEFE

çevirenler

BÜLENT AKSOY
EROL TULPAR
MURAT BELGE

Bir Devrim Silâhı Olarak Felsefe
Hegel Karşısında Lenin

FELSEFE DİZİSİ : 2

Hegel'in idealist felsefesi, diyalektik anlayışı
üzerine Türkçe'de yayımlanan ilk kitap

W. T. STACE

HEGEL ÜSTÜNE

çeviren

MURAT BELGE

Marksist düşünce ile Hegel felsefesinin ilişkileri konusunda
açıklayıcı notlar ve tamamlayıcı bilgiler

- Hegel ve Hıristiyanlık
- Bilgi teorisi üstüne
- Teleoloji sorunu:
  «Neden» mi, «Niçin» mi?
- Hegelci çelişki

BİRİKİM YAYIMCILIK KOLL. ŞTİ.
P.K. 538 Sirkeci - İSTANBUL